T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENGELLİ BİREYLERİN ERİŞİLEBİLİRLİK MÜCADELELERİNE YÖNELİK DENEYİMLERİ: NİTEL BİR DEĞERLENDİRME

Merve DEMİRDÖVEN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ömer Miraç YAMAN

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Sosyal Hizmet Programı

Mayıs, 2024

TEZ KABUL VE ONAYI

Merve DEMİRDÖVEN tarafından, **Prof. Dr. Ömer Miraç YAMAN** danışmanlığında hazırlanan **"ENGELLİ BİREYLERİN ERİŞİLEBİLİRLİK MÜCADELELERİNE YÖNELİK DENEYİMLERİ: NİTEL BİR DEĞERLENDİRME"** başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından **31/05/2024** tarihinde yapılan sınav sonucunda **oy birliği** ile başarılı bulunarak **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Tez Jürisi

		İmza	**Sonuç**
DANIŞMAN	Prof. Dr. Ömer Miraç YAMAN İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Sosyal Hizmet Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
ÜYE	Doç. Dr. Taner ARTAN İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa Sosyal Hizmet Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
ÜYE	Doç. Dr. Abdulhakim BEKİ Üsküdar Üniversitesi Sosyal Hizmet Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tezin yazım aşamasında ebediyete uğurladığımız, hayatını bana ve engelli hakları mücadelesine adayan, en büyük motivasyon kaynağım canım babam Mahmut KEÇECİ'ye ithaf ediyorum…

BÜTÇE DESTEKLERİ

ENGELLİ BİREYLERİN ERİŞİLEBİLİRLİK MÜCADELELERİNE YÖNELİK DENEYİMLERİ: NİTEL BİR DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışması için herhangi bir kurumdan bütçe desteği alınmamıştır.

TEŞEKKÜR

Değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ömer Miraç YAMAN'a, öncelikle hem lisans hem de yüksek lisans eğitimim boyunca akademik birikimi, fikirleri, duruşu ve insanlara yaklaşımı ile bana rol model olduğu için teşekkür ederim. Ayrıca, babamın kaybıyla mücadele ettiğim ve hayatımın en zor dönemini yaşadığım bir zamanda danışmanlığımı üstlenip samimi ilgisi, anlayışı, sabrı ve hoşgörüsüyle beni içtenlikle desteklediği için minnettarım. Akademik ve duygusal bakımdan son derece zayıf olduğum böyle bir dönemde, tez sürecinde karşılaştığım sorunların ve babamın vefatının getirdiği yaşamsal zorlukların üstesinden gelmem için her zaman yanımda olması, duaları ve bana duyduğu güven bu tezin nihayete ermesini mümkün kıldı. Meşakkatli ve bir o kadar da öğretici olan bu yolculuğu onun rehberliğinde tamamlamış olmaktan onur duyuyorum.

Bana yeri geldiğinde bir hoca, yeri geldiğinde bir abi, yeri geldiğinde de bir dost gibi yaklaşan Dr. Burak ACAR'a, Dr. Hakan KARAMAN'a ve İlker AKTÜRK'e, bu süreçte ne zaman ihtiyaç hissetsem akademik birikimlerini benimle paylaştıkları, tüm sorularımı sabırla yanıtladıkları ve zaman zaman gerçekten bana katlanmak zorunda kalsalar da beni desteklemekten hiç vazgeçmedikleri için teşekkür ederim.

Tez yazmak başlı başına zorlayıcı iken bir de babamı kaybetmek, bu süreci benim için daha da zorlaştırdı. Ruhsal dönüşümüme en yakından şahit olan ve yas yolculuğumda bana eşlik ederek yaşamıma kaldığım yerden devam edebilmemi sağlayan Seyhan YAMAN'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Gece gündüz demeden ne zaman neye ihtiyacım olsa yardıma hazır olan, akademik çabamı hep takdir ve teşvik eden abim Mahmut GÖKTAŞ'a sonsuz teşekkür ederim.

Dostluklarından güç aldığım Kadir AHISKA'ya, Teslime AYDIN'a, Serra DEMİR'e ve Oğuzhan KAYA'ya, zorlandığım her noktada beni destekledikleri ve motivasyonumu güçlü tuttukları için teşekkür ederim.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince görme engelli olduğum için bana hiçbir zaman diğer öğrencilerinden daha farklı davranmayan, desteklerini her daim hissettiğim ve üzerimde çok büyük emekleri olan İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal Hizmet bölümündeki bütün hocalarıma ve araştırma görevlilerine teşekkür ederim.

Bu tezin yazım aşamasında bir gece hiç beklenmedik şekilde hayata gözlerini yuman babam Mahmut KEÇECİ'ye, gençlik yıllarımın başlarında mucizevi bir biçimde karşıma çıktığı, kendime bir yol çizmeye çalışırken bana sabırla rehberlik ettiği, kan bağından daha öte bir bağ ile beni koruyup kolladığı ve maddi manevi bütün imkân ve gücünü benim önce mutlu ve sonra da başarılı bir insan olmam için harcadığı için sonsuz teşekkür ederim.

Mayıs 2024 Merve DEMİRDÖVEN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

BÜTÇE DESTEKLERİ.....v
TEŞEKKÜR.....vi
İÇİNDEKİLER.....vii
TABLO LİSTESİ.....ix
ÖZET.....x
ABSTRACT.....xii
1. GİRİŞ.....1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....5
2.1. Engelliliğin Kavramsal Boyutu.....5
2.2. Engelliliğin Sınıflandırılması.....6
2.2.1. Görme Engellilik.....6
2.2.2. İşitme Engellilik.....7
2.2.3. Zihinsel Engellilik.....9
2.2.4. Ortopedik (Fiziksel) Engellilik.....10
2.2.5. Süreğen Hastalıklar.....10
2.3. Engelliliği Açıklayan Modeller.....11
2.3.1. Ahlaki Model.....11
2.3.2. Tıbbi Model.....12
2.3.3. Sosyal Model.....14
2.3.4. İnsan Hakları Modeli.....17
2.4. Erişilebilirlik.....18
2.5. Evrensel Tasarım.....21
2.6. Engelli Aktivizmi.....22
3. YÖNTEM.....25
3.1. Araştırmanın Yöntemi.....25
3.2. Çalışma Grubu.....27
3.3. Veri Toplama Süreci.....29
3.3.1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu.....29

3.3.2. Yarı Yapılandırılmış Görüşme....29
3.4. Verilerin Analizi....31
3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları....33
4. BULGULAR....34
4.1. Sosyo Demografik Özellikler....34
4.2. Engellilik Hakkındaki Bakış Açıları....37
4.2.1. Engelliliği ifade etmek için kullandıkları kavramlar....37
4.2.2. Engelliliğe İlişkin Bakış Açılarının Oluşma Sürecinde Etkili Olan Faktörler....40
4.2.3. Toplumun Engellilere Yönelik Bakış Açılarına Dair Görüşleri....44
4.3. Erişilebilirliğe Dair Algıları....46
4.3.1. Erişilebilirliğin Anlamı....47
4.3.2. Erişilebilirliğin Öncelikli Olduğu Alanlar....51
4.3.3. Toplumun Erişilebilirliğe Yönelik Farkındalığı Hakkındaki Görüşleri....54
4.3.4. Erişilebilirliğe Yönelik Toplumsal Farkındalığın Arttırılması İçin Öneriler....58
4.4. Türkiye'de Erişilebilirliğin Mevcut Durumuna Dair Görüşleri....60
4.4.1. Erişilebilirlikle İlgili Yasal Durum....60
4.4.2. Türkiye'de Erişilebilirlikle İlgili Pratik Durum....62
4.5. Erişilebilirlik Mücadelesine Yönelik Deneyimleri....64
4.5.1. Erişilebilirlik Mücadelesinde Kullanılan Yol ve Yöntemler....64
4.5.2. Erişilebilirlik Mücadelesi Vermenin Zorlukları....67
5. TARTIŞMA....74
6. SONUÇ VE ÖNERİLER....95
KAYNAKLAR....98
EKLER....114
İNTİHAL RAPORU İLK SAYFASI....116
ETİK KURUL İZİN YAZISI....117
KURUM İZNİ YAZILARI....119
ÖZGEÇMİŞ....120

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 4.1: Katılımcıların sosyo demografik özelliklerine ilişkin bilgiler.....35

Tablo 4.2: Katılımcıların engel durumlarına ilişkin bilgiler.....36

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENGELLİ BİREYLERİN ERİŞİLEBİLİRLİK MÜCADELELERİNE YÖNELİK DENEYİMLERİ: NİTEL BİR DEĞERLENDİRME

Merve DEMİRDÖVEN

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Sosyal Hizmet Programı

Prof. Dr. Ömer Miraç YAMAN

Bu çalışmada, engelli bireylerin erişilebilirlik mücadelesine yönelik deneyimlerini derinlemesine anlamak amaçlanmıştır. Ayrıca, engelli bireylerin engelliliğe ilişkin bakış açıları, erişilebilirliğe ilişkin genel görüşleri ve Türkiye'de erişilebilirliğin yasal ve pratik durumu hakkındaki düşünceleri de keşfedilmek istenmiştir.

Ele alınan olgu veya olayı çok boyutlu bir şekilde incelemeye olanak tanıması nedeniyle araştırmada nitel yöntem kullanılmış ve fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Türkiye'de bir sivil toplum kuruluşu çatısı altında, online bir platformda veya bireysel olarak erişilebilirlik mücadelesi yürüten engelli bireyler araştırmanın evrenini oluşturmuştur. 22'si görme engelli ve 1'i ortopedik engelli olmak üzere 23 engelli birey ise araştırma örneklemi olarak seçilmiştir. Katılımcılara kartopu örnekleme ve amaçlı örnekleme teknikleri kullanılarak ulaşılmıştır. Araştırma verileri, katılımcıların talepleri doğrultusunda çevrimiçi ortamda yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Araştırmacının ilgili alan yazın ışığında hazırladığı yarı yapılandırılmış görüşme formu ve sosyo demografik bilgi formu veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve ana ve alt temalar halinde sunulmuştur.

Araştırma sonucunda, engelli bireylerin engelliliği sosyal bir olgu olarak gördükleri ve uygun erişilebilirlik düzenlemeleri mevcut olduğunda engelliliğin hayatı zorlaştıran bir durum

olmaktan çıkacağını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Engelliliğe ilişkin bakış açılarının şekillenme sürecinde sivil toplum kuruluşlarında tanıştıkları kişilerin, görme engelliler okullarında aldıkları eğitimlerin ve ailelerinin tutumlarının belirleyici olduğu da tespit edilmiştir. Engelli bireylerin, erişilebilirliği özgürlük ve bağımsızlık ile ilişkilendirdikleri, erişilebilirliğe yönelik toplumsal farkındalık düzeyini yeterli bulmadıkları ve Türkiye'de erişilebilirlik koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini düşündükleri de araştırma bulguları arasında yer almıştır. Ayrıca, erişilebilirlik konusunda mücadele ederken karşılaştıkları en önemli zorlukların kaynak sınırlılığı ve engelliliği istismar eden derneklerin faaliyetleri olduğu anlaşılmıştır.

Bu bulgular, Türkiye'deki erişilebilirlik koşullarının iyileştirilmesi ve engelli bireylerin haklarının güvence altına alınması için kamu kurumlarının ve ilgili tarafların daha fazla çaba sarf etmesi gerektiğini göstermektedir.

Mayıs 2024, 133 sayfa.

Anahtar kelimeler: Engellilik, erişilebilirlik, engelli aktivizmi.

ABSTRACT

M.Sc. THESIS

EXPERIENCES OF INDIVIDUALS wıth DISABILITIES in ACCESSIBILITY ADVOCACY: A QUALITATIVE ASSESSMENT

Merve DEMİRDÖVEN

İstanbul University-Cerrahpaşa

Institute of Graduate Studies

Department of Social Work

Social Work Programme

Supervisor : Prof. Dr. Ömer Miraç YAMAN

This study aims to gain an in-depth understanding of the experiences of disabled individuals in their struggle for accessibility. It also seeks to explore disabled individuals' perspectives on disability, their overall views on accessibility, and their opinions on the legal and practical state of accessibility in Türkiye.

In this study, a qualitative method was employed and a phenomenological approach was adopted due to its ability to facilitate a multidimensional examination of the discussed phenomenon or event. Disabled individuals in Türkiye who are advocating for accessibility, whether under the auspices of a non-governmental organization, through an online platform, or on an individual basis, form the research population. 23 disabled individuals, comprising 22 with visual impairments and one with an orthopedic disability, were selected for the research sample. Participants were recruited through snowball and purposive sampling techniques. The research data were collected via semi-structured interviews conducted online, adhering to the participants' preferences. The researcher used a semi-structured interview form and a socio-demographic information form, which were prepared in light of the relevant literature, as data collection tools. The collected data were analyzed through content analysis and presented as main and sub-themes.

As a result of the research, it has been revealed that disabled individuals perceive disability as a social phenomenon and believe that, with appropriate accessibility measures in place,

disability will no longer be a condition that complicates life. It has also been determined that the attitudes of people met in non-governmental organizations, the education received at schools for the visually impaired, and family attitudes play a decisive role in shaping their perspectives on disability. The research findings also indicate that disabled individuals associate accessibility with freedom and independence, find the level of social awareness regarding accessibility to be insufficient, and believe that accessibility conditions in Türkiye need improvement. Furthermore, it has been found that the most significant challenges they encounter in their fight for accessibility are limited resources and the activities of organizations that exploit disability.

These findings indicate that public institutions and relevant stakeholders need to exert more effort to improve accessibility conditions in Türkiye and ensure the rights of disabled individuals are protected.

May 2024, 133 pages

Keywords: Disability, Accessibility, Disability activism**.**

1. GİRİŞ

Literatürde, erişilebilirlik uzun yıllardan beri üzerinde sayısız tartışmaların bulunduğu, hem fiziksel hem teknoloji hem de bilgiye erişim bağlamında farklı kuram ve perspektifler ışığında ele alınan önemli bir konudur. İlk başlarda yalnızca engelli bireylerin toplumsal hayata diğer insanlarla eşit şekilde katılabilmelerini, özgür ve bağımsız bir yaşam sürdürebilmelerini destekleyen ilke ve yöntemler bütünü olarak tanımlanan erişilebilirlik, zamanla farklı yetenek ve özelliklere sahip bireylerin ihtiyaçlarını da dikkate alan daha kapsayıcı bir yaklaşımla ele alınmaya başlamıştır. Yine, çalışmalar önceleri sadece fiziksel mekânların erişilebilirliğine odaklanırken artık bilgiye ve teknolojiye erişilebilirlik de yoğun bir şekilde tartışılmaktadır.

Tarihsel süreç incelendiğinde erişilebilirliğin tanım, içerik ve ele alınış biçiminde radikal denilebilecek değişim ve dönüşümlere sebep olan bir dizi etken göze çarpmaktadır. Bu noktada, en büyük etkiye sahip unsurlardan biri, engelliliğin nasıl tanımlanacağını ve engelli insanlara yönelik muamelenin nasıl olması gerektiğini güçlü bir şekilde belirleyen fikirsel, bilimsel, toplumsal ve kültürel gelişmelerdir. Örneğin, ahlaki model olarak adlandırılan ve engelliliği bireylerin ya da ailelerinin işlemiş oldukları bir günahın bedeli olarak Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak gören anlayış, hakim olduğu dönem ve toplumlarda engelli insanların toplumsal hayatın hiçbir alanında görünür olmamaları istenen, ailelerinin veya yakın akrabalarının bakım ve gözetimi altında tutulmaları gereken ve kendi kararlarını veremeyen kişiler olarak algılanmalarına neden olmuştur. Bu tür bir anlayışın egemen olduğu bir toplum ve dönemde, engellilerin eşit yurttaşlar olabilmelerini, kendi hayatlarını idame ettirebilmelerini ve kişisel potansiyellerini kullanabilmelerini mümkün hale getiren erişilebilirliği tartışmak bir yana, tanımını yapmak bile imkânsızdır.

1800'lü yıllarda ise hem tıp alanında meydana gelen gelişmeler hem de Sanayi Devrimi ile birlikte insan gücüne olan talebin artması, engelliliğin ortadan kaldırılması gereken bir sorun, engelli insanların da düzeltilmeleri, tedavi edilmeleri gereken kişiler olarak algılanmalarına yol açmıştır. Önceki dönemle karşılaştırıldığında, bu yeni dönem erişilebilirliğin toplumsal zeminde karşılık bulmaya başladığı bir dönem olmuştur. Zira üretmenin ve ekonomik kârın en temel değerler olarak kabul edildiği bir toplumsal yaşamda, üretemeyen engelliler yük olarak

görülmüş ve onları ekonomiye kazandırmanın yolları aranmaya başlamıştır. Erişilebilirlik, bu arayışın sonuçlarından biridir. Ancak, erişilebilirliğin tartışılmaya başlaması kadar bu tartışmaların hangi amaçla yapıldığı da önemlidir. Bu dönemde, erişilebilirlik bir insan hakkı olarak değil, engellileri de üretime dahil ederek toplumsal yapıyı ayakta tutmanın zorunlu bir koşulu olarak düşünülmüştür. Ayrıca, erişilebilirlik fiziksel çevreyi engelli bireylerin de kullanabileceği şekilde yeniden tasarlamak yerine, yardımcı cihazlar ve çeşitli aparatlarla engellilerin bedensel fonksiyonelliklerini arttırmaya odaklanarak sağlanmaya çalışılmıştır. Asıl niyet üretim merkezli bir toplumsal yapıyı korumak olunca bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Aslına bakılırsa bu tarz bir yaklaşımı erişilebilirlik olarak adlandırmak pek mümkün olmasa da en azından engellilerin toplumsal hayatın bir parçası olarak görülmeye başlamalarına hizmet ettiği için dikkate değerdir.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise toplumda azınlık konumunda bulunan, görmezden gelinen ve ayrımcılığa uğrayan birçok sosyal grup kendi arasında örgütlenerek taleplerini dile getirmeye başlamıştır. Bu sosyal gruplardan biri de o zamana kadar ihtiyaçları hep başkaları tarafından karşılanan, yaşamları başta aileleri ve sağlık uzmanları olmak üzere daima diğer insanlar tarafından belirlenen, kendi haklarını savunmalarına izin verilmeyen ve varlıkları adeta yardımseverlik ve acıma duygularına hitap etmekten ibaret görülen engelliler olmuştur. Bu yıllardan itibaren başta erişilebilirlik olmak üzere engelliler hayatlarını ilgilendiren konularda söz sahibi olmak istediklerini göstermiş ve yürüttükleri mücadeleler ile bunu zaman içerisinde yavaş yavaş başarmışlardır. Engelliliğin bir eksiklik değil bir farklılık olduğu, engelli insanların tüm toplumsal alanlarda diğer insanlarla eşit koşullara sahip olmaları gerektiği ve erişilebilirliğin lütuf değil bir hak olarak görülmeye başlaması, engellilerin öz savunuculuk hareketlerinin sonuçlarından yalnızca bazılarıdır. Bu dönemde, literatürde de engelliliğin bireysel ve tıbbi bir yaklaşımdan ziyade sosyal bir olgu olarak değerlendirilmeye başlaması ve engellileri kendi yaşamlarının özneleri olarak gören bir bakış açısının tesirleri dikkat çekmektedir.

Yukarıda, tarihsel süreçte engelliliğe ve erişilebilirliğe ilişkin anlayışlarda meydana gelen değişimler ve engelli bireylerin öz savunuculuk hareketleri ile başlayan keskin paradigma değişimi özetlenmeye çalışılmıştır. Anlaşılmaktadır ki erişilebilirlik sorunlarını ve çözüm yollarını en iyi bilen kişiler, bu sorunları hayatlarının her anında bizzat deneyimleyen engelli bireylerdir. Onların bu konuda söz söylemeye başlamaları, erişilebilirliğe yönelik daha sağlıklı, daha insani ve daha kapsayıcı bir bakış açısının oluşmasını sağlamıştır. Bu durum,

erişilebilirlik konusunda yapılacak hiçbir tartışmanın veya düzenlemenin, engelli bireylerin fikri alınmadığı ya da onlar sürecin bir parçası olarak görülmediği sürece yeterince başarılı olamayacağını göstermektedir.

Bu bağlamda, mevcut çalışmanın temel amacı, Türkiye'de erişilebilirlik adına mücadele eden engelli bireylerin mücadele sürecine ilişkin deneyimlerini anlamaktır. Çalışmanın alt amaçları ise katılımcıların engellilik hakkındaki bakış açılarını ortaya koymak, erişilebilirlikle ilgili genel görüşlerini belirlemek ve Türkiye'de erişilebilirliğin mevcut durumuna dair düşüncelerini tespit etmektir.

Bu araştırma, Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde ikamet eden, gerek bir engelli sivil toplum kuruluşu çatısı altında gerek online ortamda faaliyet gösteren bir platform aracılığıyla gerekse de bireysel olarak, mevcut erişilebilirlik sorunlarının çözümü noktasında sorumluluk üstlenen ve ülke genelindeki erişilebilirlik koşullarını daha iyi bir noktaya taşımayı amaç edinmiş 23 engelli bireyle yürütülmüştür. Deneyimin özünü derinlemesine anlamaya olanak sağladığı için araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırma verileri, katılımcıların talepleri doğrultusunda çevrimiçi ortamda yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilmiştir. Araştırmacının ilgili alan yazın ışığında hazırladığı yarı yapılandırılmış görüşme formu ve sosyo demografik bilgi formu veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Örneklemde yer alan 23 kişiden 22 kişi görme engelli ve yalnızca 1 kişi ortopedik engellidir. Farklı engel gruplarının yeterince temsil edilememesi, araştırmanın en önemli sınırlılığı olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesinde, öncelikle engellilik kavramı ele alınmıştır. Kavramın içerdiği çeşitli anlamlardan ve farklı kavramların aynı anlamları verecek şekilde birbirleri yerine kullanılması nedeniyle meydana gelen karışıklıklardan bahsedilmiştir. Ayrıca, söz konusu karışıklıkların engelli bireylerin yaşamları, politika yapıcıların kararları ve toplumun engellilik anlayışı üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Bir sonraki bölümde ise engellilik türleri incelenmiştir. Bu kapsamda, engelliliğe yol açan faktörler, engellilik durumunun beraberinde getirdiği yaşamsal sorunlar ve engelli bireylerin hayatlarını kolaylaştıran çözümler üzerinde durulmuştur. Ardından, engelliliğin nasıl anlamlandırılacağını ve engelli bireylerin toplumdaki konumlanışlarını güçlü bir biçimde belirleyen engellilik modelleri sunulmuştur. Bu çerçevede, sırasıyla ahlaki model, tıbbi model, sosyal model ve insan hakları modeli hakkında bilgi verilmiştir. Takip eden bölümde

ise erişilebilirlik kavramına odaklanılmıştır. Erişilebilirliğin tanımı, sağladığı faydalar ve ülkemizde erişilebilirliğin genel durumu aktarılmaya çalışılmıştır. Bir sonraki bölümde ise erişilebilirlik kavramı ile yakından ilişkili olan evrensel tasarım kavramı incelenmiştir. Kavramın tarihsel ve fikirsel arka planına yer verilmiştir. Ayrıca, evrensel tasarımın sunduğu pratik yararlardan da bahsedilmiştir. Son bölümde de dünyada engelli hakları aktivizminin tarihsel seyri, farklı aktivizm biçimleri ve aktivist eylemlerin yarattığı toplumsal etkiler aktarılmıştır.

Bulgular bölümünde, öncelikle katılımcılara ilişkin sosyo demografik bilgilere yer verilmiştir. Ardından katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin deşifre edilmesiyle ortaya çıkan metinlerin içerik analizine tabi tutulması sonucu oluşan ana ve alt temalar, katılımcılardan yapılan doğrudan alıntıları ve araştırmacının yorumlarını içerecek şekilde sunulmuştur. Bu bağlamda, katılımcıların engellilik hakkındaki bakış açıları, erişilebilirliğe ilişkin görüşleri, Türkiye'de erişilebilirliğin mevcut durumuna dair değerlendirmeleri ve erişilebilirlik mücadelesine yönelik deneyimleri hakkında ulaşılan bulgular sunulmuştur.

Son olarak, tartışma bölümünde araştırmadan elde edilen bulgular, konu ile ilgili yapılan benzer çalışmalarla karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Ayrıca, ulaşılan bulgulardan hareketle alan yazına ve uygulayıcılara yol gösterici olabileceği düşünülen önerilerde bulunulmuştur.

Araştırma kapsamında cevap aranan araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

- Engelli bireylerin engelliliğe yönelik bakış açıları nasıldır?
- Engelli bireyler için erişilebilirliğin anlamı nedir?
- Engelli bireylerin engelliliğe bakış açıları mücadele süreçlerine katılımlarını etkilemekte midir?
- Erişilebilirliğe yönelik mücadele eden engelli bireyler mücadele deneyimlerini şekillendiren süreçleri nasıl yorumlamaktadır?

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Engelliliğin Kavramsal Boyutu

Engelliliği ve dezavantajı tanımlarken çoğunlukla izlenen ortak yol, normal kabul edilen faaliyetlerin bir listesini oluşturmak ve yeti kayıplarının kişilerin söz konusu faaliyetlere katılımlarını sınırlayıp sınırlamadığını veya ne ölçüde sınırladığını belirlemeye çalışmaktır (Burchardt, 2004, s.740). Ancak yine de engelliliğin ifade edilmesi için hangi kavramın kullanılması ve tanımının nasıl yapılması gerektiği, hem ülkemizde hem de dünya genelinde uzun yıllardır tartışılan ve üzerinde geniş bir uzlaşıya varılamayan bir konudur. Literatürde, içerdikleri anlamlar farklı olmasına rağmen "engellilik", "yetersizlik", "özürlülük", "sakatlık", "hastalık" ve "yeti yitimi" gibi terimlerin sıklıkla birbirlerinin yerine kullanıldığı ve bu durumun engelliliği anlama ve tanımlama sürecinde karışıklıklara yol açtığı sıkça dile getirilmektedir (Orhan, 2013, s.15; Berkün, 2016, s.61).

Engellilikle bağlantılı bazı kavramlar arasındaki farklar genel olarak şu şekilde açıklanmaktadır: Özürlülük; körlük, sağırlık veya bilişsel yeteneklerin sınırlı olması gibi bireyin bedensel veya zihinsel nitelikleri ile ilgili tıbbi durumları ifade etmektedir. Sakatlık, bu tıbbi durumlar nedeniyle kişilerin günlük yaşamlarını bağımsız bir şekilde sürdürememeleri ve başkalarının yardımına ihtiyaç duymaları halini vurgulayan bir kavramdır. Engellilik ise çevresel ve tutumsal engellerin, sakat bireyleri toplumsal yaşamdan dışlaması sonucu oluşan bir durumu tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Özaydın ve Ölmezoğlu İri, 2020, s.90).

Engelliliği en doğru karşılayan kavramın hangisi olduğu ve engelliliğin nasıl tanımlanması gerektiği hususlarında yaşanan karmaşanın, engellilik hakkında yeterli bilgiye sahip olunmamasından ve engelli insanlara yönelik yanlış bakış açılarından kaynaklandığı düşünülmektedir (Polat, 2022, s.8). Kavramların farklı diller arasında yapılan çevirilerinden doğan hatalar ve anlam kaymaları da bu karmaşıklığın önemli bir nedeni olarak öne çıkmaktadır. Kahraman Güloğlu (2022, s.297) da İngilizce 'den Türkçe'ye yapılan yanlış çevirilerin kavramların asıl anlamlarının dışında kullanılmasına yol açabileceğini vurgulamaktadır. Geçmişte engellilikle ilgili kullanılan terimlerin, değiştirilmeden günümüze

kadar gelmesi de kavramsal karmaşanın devam etmesine katkıda bulunan başka bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Kahraman Güloğlu, 2021, s.199).

Engelliliğin nasıl anlaşıldığı ve kavramsallaştırıldığı önemlidir; çünkü engelliliği ifade etmek için kullanılan dil, engelli insanlarla kurulan ilişkilerin niteliğini ve onlara yönelik tutumları etkilemektedir (Haegele ve Hodge, 2016, s.193). Örneğin, "yetersizlik" veya "özürlülük" gibi kavramlar, engelli insanların zayıf ve aciz olarak algılanmalarına neden olmakta ve engelliliği tıbbi tanımlamaların dar sınırlarına hapsetmektedir (Brisenden, 1986, s.174). Ayrıca, "engellilik", "yetersizlik" veya "hastalık" kavramları birbirleri yerine kullanıldığında engelliliğin kişinin tüm yaşamını belirleyen en önemli ve bazen de tek faktörmüş gibi algılanması söz konusu olmakta; böylece tüm engelli kişilerin benzer özelliklere sahip olduklarına dair bir yanılgı doğmaktadır (Dunn, 2016, s.256). Engellilik olgusunun nasıl kavramsallaştırıldığı, sadece toplumun bakış açısı üzerinde değil, aynı zamanda engellilere yönelik oluşturulan politikaların, yasaların, sunulacak destek hizmetlerinin, eşitlik sağlama çabalarının ve toplumsal dahil etme stratejilerinin çerçevesini belirleme sürecinde de etkili olmaktadır (Oliver ve Barnes, 1998, s.14).

Farklı bakış açılarını karşı karşıya getirerek yeni sentezlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bu tür tartışmalar, engellilik çalışmalarının ilerleyip gelişmesi açısından önemli fırsatları da beraberinde getirmektedir. Ancak, söz konusu tartışmaların, engelliliği bizzat deneyimleyen bireylerin yaşadıklarını nasıl adlandırmak istediklerine ilişkin tercihlerini de dikkate alması gerekmektedir (Sarju, 2021, s.10490).

2.2. Engelliliğin Sınıflandırılması

2.2.1. Görme Engellilik

Görme engellilik, bireyin görme kapasitesindeki tam veya kısmi bir kısıtlılığı ifade etmektedir. Bu kısıtlılık, birçok farklı sebepten dolayı ortaya çıkabilmektedir; bazı bireyler doğuştan bu durumu yaşarken bazıları da yaşamın ilerleyen dönemlerinde meydana gelen hastalık veya kazalar sonucunda görme yeteneklerini kaybedebilmektedirler. Renk körlüğü ve gece körlüğü gibi özel görme zorlukları da bu kategoriye dahil edilmektedir (Çarkçı, 2011, s.11). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliğine göre ise görme engellilik şu şekilde tanımlanmaktadır: "Görme engelli, bütün düzeltmelere rağmen iki gözle görmesi 1/10'dan aşağı olan, eğitim öğretim çalışmalarında görme gücünden yararlanması mümkün olmayandır" (Hebebci, 2017, s.54).

Görme engelli bireyler, görsel algı kapasitelerine göre hiç göremeyenler (total görme engelliler) ve kısmi görsel algıya sahip olanlar (az görenler) olarak sınıflandırılmaktadır (Okuturlar, 1968, s.186). Görme kaybı %90 ve üzerinde olan bireyler total görme engelli olarak kabul edilmektedir. Total görme engelli olarak sınıflandırılan bireyler arasında, yalnızca ışık algısı olanların yanı sıra hiçbir görsel uyarıcıyı algılayamayan bireyler de bulunmaktadır (Çelik, 2023, s.2). Az görenler ise tüm düzeltmelere rağmen görme güçleri 20/70 veya daha düşük olan ve günlük yaşamlarında görme yetilerini belirli oranlarda kullanabilen bireyleri ifade etmektedir. Bu kişiler, nesneleri ve detayları diğer insanlara göre daha az net veya belirsiz bir şekilde görebilmektedirler. Az gören bireyler, görsel yeteneklerini geliştirmek amacıyla gözlükler, kontakt lensler gibi tıbbi cihazlar kullanabilmektedirler. Bu tür tıbbi araçlar, görme keskinliklerini artırarak nesneleri ve detayları daha net bir şekilde görmelerine yardımcı olabilmektedir (Okuturlar, 1968, s.187). Ortalama yaşam süresinin yükselmesine paralel olarak görme ile ilgili sorunların yaygınlığında bir artış meydana geleceği öngörülmektedir (Meshram ve diğ., 2019, s.449; Demmin ve Silverstein, 2020, s.4229).

2.2.2. İşitme Engellilik

İşitme engellilik, genel olarak bireyin bir ya da her iki kulağında birden ortaya çıkan ve sesleri ayırt etmede güçlük yaşamasına neden olan kısmi ya da tam işitme kaybını ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Yanıkkerem ve Esmeray, 2017, s.39). Alan yazında "işitme engelli", "işitme kaybı", "işitme zorluğu" ve "sağır" terimleri sık sık birbiriyle eşanlamlı olarak

kullanılsa da aralarında farklılıklar bulunmaktadır. İşitme engelli, işitme eşikleri normal işitme kapasitesine sahip bireylerin en düşük duyma eşiği olan 25 dB'den daha yüksek olan kişiler için kullanılan bir tanımlamadır. İşitme kaybı hafif, orta, yoğun ya da çok ağır seviyede olabilmektedir. Bu durum sadece bir kulağı etkileyebileceği gibi her iki kulağı da etkileyebilmektedir. Sonuç olarak, bireyin kendi konuşmasını veya yüksek sesleri ayırt etmesi güçleşebilmektedir. İşitme zorluğu, hafiften ciddi seviyelere kadar olan işitme kaybını tanımlamaktadır. Bu bireyler, çoğunlukla sözlü iletişimi kullanmaktadırlar. Sağır kişiler, genelde çok sınırlı düzeyde duyabilen ya da hiç duyamayan ağır işitme kaybına sahip bireylerdir. İletişim ihtiyaçları için sıklıkla işaret diline başvurmaktadırlar (Alsancak, 2020, s.1748).

İşitme kaybı, anne veya bebeğin sağlığını etkileyebilecek doğum öncesi olumsuz faktörlerin, doğumda meydana gelen komplikasyonların veya kişinin sonradan geçirdiği bazı hastalık ya da kazaların sonucunda ortaya çıkabilmektedir (Kırman ve Yıldım Sarı, 2011, s.85). İşitme sorunları, doğum öncesi veya doğum esnasında meydana gelen komplikasyonlardan çok yaşla beraber kulak yapısında oluşan bozulmalarla daha fazla ilişkilidir (Güngör ve diğ., 2021, s.1164).

İşitme sistemindeki aksaklıklar, dış kulak, orta kulak veya iç kulakta meydana gelebilmektedir. Bu bölgelerden birindeki herhangi bir sorun, konuşma seslerini eksiksiz duymayı engelleyerek bireyin iletinin tam manasını kavramasında güçlük yaşamasına neden olabilmektedir. Bu durum, sözlü iletişimin etkin bir şekilde gerçekleşmemesi ile sonuçlanabilmektedir (Tanrıverdi ve diğ., 2023, s.93).

Dünya genelinde 1,3 milyarı aşkın birey işitme kaybı ile ilgili sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmaktadır (Shan ve diğ., 2020, s.385). Bir bireyin işitme kaybının engellilik kapsamında değerlendirilebilmesi için en iyi işiten kulakta işitme eşiğinin çocuklarda 35 db ve yetişkinlerde 40 db'nin üstünde olması gerekmektedir. Küresel olarak bu kriterleri karşılayan ve engellilik derecesinde işitme problemi olan bireylerin sayısının ise yaklaşık 466 milyon olduğu, 2050'ye gelindiğinde bu rakamın 900 milyona çıkacağı ve her 10 bireyden birinin işitme problemleriyle karşılaşacağı düşünülmektedir (WHO, 2019). Türkiye'de ise işitme kaybı düzeyleri engellilik derecesinde olmayan kişilerin net sayısı bilinmemekle birlikte işitme engelli olarak kabul edilen kişilerin sayısı 836 bin olarak belirtilmektedir (Atış ve Doğaner, 2022, s.1847).

İşitme engelli bireyler, toplum içerisindeki etkileşimlerini sürdürebilmek adına çeşitli iletişim stratejilerine başvurmaktadırlar. Bu stratejiler bireyin işitme kaybının şiddetine, yaşadığı çevrenin imkânlarına ve kişisel tercihlerine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. İşaret dili, birçok işitme engelli birey için ana iletişim aracıdır. Ancak, dudak okuma veya yazılı iletişim de yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bazı bireyler, daha etkili bir iletişim sağlamak için bu yöntemlerin birkaçını birlikte de kullanabilmektedirler (Mengi, 2019, s.23). Aynı zamanda, teknolojik ilerlemeler sayesinde çeşitli yardımcı cihazlar da bu bireylerin sosyal hayatlarını kolaylaştırmaktadır (Şencan, 2022, s.65).

İşitme engelli bireyler, işitme kayıplarına bağlı başka bir dizi zorlukla da mücadele etmek zorunda kalabilmektedirler. Örneğin, bilişsel gerilemenin işitme bozukluklarına en sık eşlik eden sorunlardan biri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, iletişim yeteneklerini sınırlayarak sosyal ilişkilerin azalmasına yol açtığı için işitme kaybı yaşayan kişilerde sosyal izolasyon, yalnızlık ve depresyona da yaygın şekilde rastlanmaktadır (Maharani ve diğ., 2019, s.1353; Patel ve diğ., 2020, s.1869).

2.2.3. Zihinsel Engellilik

Zihinsel engellilik, bireyin bilişsel yeteneklerinde, sosyal etkileşimlerinde ve pratik yaşam becerilerinde yaşına oranla belirgin bir kısıtlılığı ifade etmektedir. AAMR1 olarak bilinen komitenin yaptığı tanıma göre ise zihinsel engellilik şu şekilde tanımlanmaktadır: "Zihinsel engellilik halihazırdaki işlevlerde önemli sınırlılıkları göstermektedir. Bu, zihinsel işlevlerde önemli derecede normal altı, bunun yanı sıra zihinsel işlevlerle ilişkili uyumsal beceri alanlarından (İletişim, özbakım, ev yaşamı, sosyal beceriler, toplumsal yararlılık, kendini yönetme, sağlık ve güvenlik, işlevsel akademik beceriler, boş zaman ve iş) iki ya da daha fazlasında sınırlılıklar gösterme durumudur" (Eripek, 1998, s.39).

Zihinsel engellilik, bireylerin öğrenme kapasitesi ve sosyal işlevsellik düzeyleri dikkate alınarak hafif, orta, ağır ve çok ağır olmak üzere dört farklı kategoriye ayrılmaktadır (Tezcan Kardaş ve diğ., 2017, s.36).

Hafif Zeka Geriliği: Bu grup, genellikle 50 ila 70 arasında bir IQ seviyesine sahip bireyleri kapsamaktadır. Bu bireyler, 7 ila 12 yaş aralığındaki çocukların bilişsel ve davranışsal özelliklerine benzer özellikler göstermektedirler.

Orta Derecede Zeka Geriliği: IQ değerleri 35 ile 55 arasında değişen bu grup, 6 ila 8 yaş grubundaki çocuklara benzer bir zihinsel kapasiteye sahip olmaktadır.

Ağır Zeka Geriliği: 20 ile 40 arasında değişen IQ düzeylerine sahip olan bu kişiler, 3 ila 6 yaş grubundaki çocukların bilişsel yeteneklerine sahiptirler. Bu grupta yer alan bireylerde zeka geriliğinin yanı sıra konuşma ve motor becerilerde çeşitli derecelerde değişen birtakım sorunlar da görülebilmektedir.

Çok Ağır Zeka Geriliği: IQ seviyesi 20'nin altında olan ve yetişkinlikte 3,5 yaşın altında bir zeka yaşına sahip bireyler bu kategoride değerlendirilmektedir. Bu grupta yer alan bireylerde çok ağır sistematik sağlık sorunlarına da yaygın şekilde rastlanmaktadır (American Psychiatric Association, 2003).

Bireylerin söz konusu alanlarda yaşadıkları sınırlılıklar, bilgi edinme, günlük yaşamda karşılaştıkları problemleri çözme ve sosyal çevreyle uyum içinde olma kapasitelerini etkilemektedir. Çoğu zaman doğuştan ya da erken çocukluk döneminde meydana gelen zihinsel engellilik, bireylerin, hayatlarının geri kalanında farklı seviyelerde destek almalarını gerektirmektedir. Uygun eğitim yaklaşımları ve toplumsal destekle bu bireyler yaşamlarında önemli başarılara imza atabilmekte ve topluma etkin bir şekilde katılabilmektedirler (Çağlayan, 2014, s.95).

2.2.4. Ortopedik (Fiziksel) Engellilik

Ortopedik engellilik, anne karnında, doğum esnasında veya doğum sonrasında meydana gelen herhangi bir nedenle kas, iskelet ve sinir sistemi üzerinde oluşan yaralanma ve zedelenmelerin bedensel yetenekleri sınırlaması sonucu ortaya çıkan durumu tanımlamak için kullanılan bir terimdir (Yenipazarlı ve diğ., 2020, s.80; Ayhan ve İlhan, 2021, s.674). Felç, spina bifida, serebral palsi, kaslarda güçsüzlük, spastisite, ve ekstremitelerdeki şekil bozuklukları gibi durumlar ortopedik engellilik kapsamında değerlendirilmektedir (Girgin ve Balcı, 2015, s.305).

Ortopedik engelleri bulunan bireyler, hareketlerindeki kısıtlılığın türüne ve yoğunluğuna bağlı olarak değişen farklı yardımcı araç ve cihazlar kullanabilmektedirler. Tekerlekli sandalye, baston ve yürüteç hareket engeli yaşayan kişilerin günlük hayatlarını kolaylaştıran araçlardan bazılarıdır (Topal, 2021, s.8).

2.2.5. Süreğen Hastalıklar

Süreğen hastalıklar, insan sağlığı üzerinde ciddi etkileri olan uzun vadeli sağlık sorunları olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda ise patolojik değişiklikler sonucu oluşan, 6 aydan daha uzun bir süre devam eden, sürekli bakım, kontrol ve rehabilitasyon desteği gerektiren ve bireylerin yaşam kalitelerini olumsuz etkileyen durumlar olarak ifade edilmektedir (Yılmaz Bolat, 2018, s.164). Kalp hastalıkları, sindirim sistemi ile ilgili rahatsızlıklar, kanser, diyabet, felç, inme, böbrek hastalıkları, HİV, solunum yolu hastalıkları ve bazı ruhsal bozukluklar süreğen hastalıklar arasında değerlendirilmektedir (Megari, 2013, s.143; Fong, 2019, s.324).

Bu tür hastalıklar, bireylerin kişisel bakım, ev işleri, tuvalet ihtiyaçlarını giderme ve alışveriş yapma gibi günlük yaşam aktivitelerini bağımsız bir şekilde sürdürebilmelerini zorlaştıran bir dizi kısıtlılığı beraberinde getirebilmektedir (Çakır ve diğ., 2014; Maresova ve diğ., 2019, s.1437).

Süreğen hastalıkların en başta gelen nedenleri arasında genetik yatkınlık, düşük fiziksel aktivite düzeyi, yüksek vücut kitle indeksi, yüksek kalorili ancak besin değeri düşük gıdalara olan talebin artması, tütün ve alkol kullanımı, modern yaşam koşullarıyla birlikte artan çevresel stres faktörleri ve sağlık eşitsizlikleri gibi faktörler öne çıkmaktadır (Barker, 2012, s.185; Bauer ve diğ., 2014, s.45).

Tüm dünyada en yaygın ölüm nedenleri arasında yer alan süreğen hastalıklar, gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın tüm ülkelerde görülen sağlık sorunlarıdır. Ancak, kötü yaşam koşulları ve yetersiz ekonomik şartlar nedeniyle özellikle düşük gelirli ülkelerde daha büyük tehdit oluşturmaktadır (Horton, 2005, s.1514).

2.3. Engelliliği Açıklayan Modeller

2.3.1. Ahlaki Model

Engelliliği açıklayan en eski yaklaşım olarak kabul edilen ahlaki modelin genel çerçevesini belirleyen temel unsurların dini söylemler tarafından şekillendirildiği belirtilmektedir (Humpage, 2007, s.216). Moral model olarak da adlandırılan bu model, bedensel veya ruhsal yapıda ortaya çıkan herhangi bir engeli, bireyin ya da ailesinin işlediği bir hataya karşılık Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak değerlendirmektedir (Nazlı, 2012, s.20). Başka bir deyişle engellilik, ahlaki zayıflığın veya bireyin içinde bulunan kötü duyguların dışa vurumu

olarak görülmektedir (Demirbilek, 2005, s.38). Engelliliğin, hangi dini veya ahlaki yasağın çiğnenmesi nedeniyle verilen bir ceza olduğu ya da aile üyelerinden hangisinin suçu işlediği konusunda kesin bir hükme varmanın bir yolu bulunmamaktadır. Ancak, özellikle körlük ve tam hareket kısıtlılığı gibi çok ağır engellilik durumlarının cinsel tabuların ihlal edilmesi ile ilişkilendirilmesi yaygın bir inanıştır (Wells-Jensen ve Zuber, 2020, s.678).

Bu yaklaşımın etkileri, günahlarının cezasını çektiklerine inanılan engelli bireyler ve ailelerinin toplum içerisinde damgalanmaları, ayrımcılığa uğramaları ve dışlanmaları şeklinde tezahür etmektedir (Ünal, 2021, s.238). Tanrı'nın gazabına uğradıkları ya da kötü ruhların tesiri altında kaldıkları düşünülen engelliler, bu tür yanlış inanışlar nedeniyle birçok insanlık dışı muameleye maruz bırakılmışlardır. Mesela, Orta Çağ Avrupası'nda cadı oldukları gerekçesiyle engizisyon mahkemelerinde yargılanmışlar ve haklarında ağır yaptırım kararları uygulanmıştır (Aköğretmen, 2023, s.133). Orta Çağ'ın sonlarına kadar baskın olan bu anlayış, bazı toplumlarda engelli kişilerin öldürülmelerini dahi meşru bir uygulama haline getirmiştir. Örneğin, Eski Roma ve Yunan toplumlarında bedensel kusurlarla dünyaya gelen bebekler aileye yük olacakları düşünülerek ölüme terk edilmişlerdir. Engelliliğin Tanrı'nın bir cezası olduğu fikrinin Eski Hristiyan geleneğinde de yaygın olduğu ve yaşamlarına son verilmese bile bu bireylerin toplumla her türlü bağlarının yok edilmeye çalışıldığı da ifade edilmektedir. Örneğin, İncil'de bedensel deformasyonları olan kişilerin rahip olmalarına izin verilmemiştir (Erkan, 2004, s.32). Neolitik Döne'mden orta çağın sonlarına kadar engellilik anlayışı üzerinde belirgin bir etkisi bulunan moral model, hakim bakış açısı olma konumundan uzaklaşmış olmakla birlikte günümüzde de hala etkisini hissettirmekte ve engelli bireylerin damgalanarak toplumsal alandan dışlanmalarına yol açmaya devam eden bir bakış açısı olarak varlığını korumaktadır (Karataş ve Oran, 2007, s.7). Engellilik ve günahkârlık arasında doğrudan ilişki kuran bu anlayışın egemen olduğu toplumlarda, engelli insanların yaşamlarını etkin ve üreten bireyler olarak sürdürebilmeleri neredeyse imkânsız hale gelmektedir (Kahraman Güloğlu ve Karasu, 2023, s.6).

Ahlaki model kapsamında değerlendirilen, ancak literatürde çok sık değinilmeyen başka bir yaklaşım ise engelliliğin seçilmiş kişilere Tanrı tarafından gönderilen bir imtihan olduğu, Tanrı ile kişi arasında özel bir bağın kurulmasını sağladığı, kişinin yaşamını pek çok açıdan zorlaştırsa da önceden belirlenmiş ilahi planın parçası olarak kusursuz bir biçimde işlediği ve mutlak bir amaca hizmet ettiğidir (Olkin, 2002, s.134).

2.3.2. Tıbbi Model

Tıbbi model engelliliği, bir hastalık veya yaralanma sonucunda ortaya çıkan, bedensel ve zihinsel bütünlüğe zarar veren, işlev kayıplarına yol açan ve normal yaşama katılımı önemli ölçüde sınırlayan bireysel bir sorun olarak değerlendirmektedir. Bu anlayışa göre engelliliğe neden olan durumlar, bireylerin bedenlerinde oluşan uzuv kayıpları ya da vücut fonksiyonlarındaki bozulmalar olarak görüldüğü için engelliliğin ortadan kaldırılabilmesi ancak tıbbi müdahalelerle veya rehabilitasyon uygulamalarıyla mümkündür (Mitra, 2006, s.237). Bu yaklaşımda, sosyal ve kültürel bağlamların engelliliğe neden olduğuna ya da engelli insanların yaşamlarını zorlaştırdığına dair her türlü eleştiri göz ardı edilmektedir (Fine ve Asch, 1988, s.8). Örneğin, renk körlüğü yaşayan insanların da rahatlıkla kullanabilmeleri için websitelerindeki renk kontrastlarını arttırmak yerine, bu insanlara renkleri daha kolay ayırt edebilmelerini sağlayan gözlükler vermek tek çözüm yolu olarak sunulmaktadır (Dixon, 2021, s.70).

Tıbbi model ideolojisi Erişilemez olan yapılı çevre söz konusu olduğunda da sorunun kaynağında engelli kişilerin olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle, fiziksel çevreyi erişilebilirlik ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tasarlamak yerine, yaşadıkları erişim güçlüklerinin ortadan kaldırılabilmesi için engelli bireylere yardımcı cihazların temin edilmesi veya ihtiyaç duydukları rehabilitasyon desteğinin sağlanması gerektiğini savunmaktadır (Jackson, 2018, s.13). Çünkü bu modele göre engellilik bireyin kendisinden kaynaklanan kişisel bir bozukluktur ve engelli insanları dikkate almadan oluşturulan toplumsal yaşamın kusurlu olabileceği hiç düşünülmemektedir (Çilğin, 2021, s.132).

Bu modelde, aynı tıbbi tanıyı alsalar da her bireyin kendine özgü farklı gereksinimleri olabileceği dikkate alınmamaktadır. Verilecek yardımlar veya sunulacak hizmetler belirlenirken bireylerin kişiselleştirilmiş ihtiyaçları değil tıp profesyonelleri tarafından konulan tanılar temel alınmaktadır (Haegele ve Hodge, 2016, s.195). Oysa, aynı engellilik tanısını almış olsalar dahi her bireyin engellilik deneyimi benzersizdir ve bu nedenle ihtiyaçlar belirlenirken öznel koşulların dikkate alınması gerekmektedir. Söz gelimi, görme engelli tanısı alan herkes tamamen kör değildir, felçli insanların bir kısmı kaslarını bir dereceye kadar kontrol edebilir veya işitme engelli olarak tanımlanan kişilerin bir bölümü kısmen duyma yeteneğine sahiptir (Marks, 1997, s.85). Ayrıca, bu yaklaşım kişisel becerilerini, eğitim düzeylerini, mesleki yapabilirliklerini ve sosyal statülerini dikkate almadan engelli olarak nitelendirdiği tüm bireyleri tek bir kategori olarak

değerlendirmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki bu faktörler kişilerin toplumsal katılım düzeyini belirlemede son derece etkili unsurlardır. Bu nedenle, engellilerin sosyal açıdan işlevsel hale gelebilmelerini sağlamak, söz konusu faktörlerin her birey için ayrı ayrı değerlendirilmesi ve kişisel planlamaların bu doğrultuda oluşturularak hayata geçirilmesi ile mümkündür (Çolak ve Hergüner, 2016, s.2441). Sanayi devrimi Döneminde tıp alanında yaşanan gelişmeler ve hastalıkların tedavisindeki başarılar da engelliliğin düzeltilmesi gereken bir durum olduğu düşüncesinin daha fazla kabul görmesine yol açmıştır (Okur ve Erdugan, 2010, s.250).

Bu yaklaşım, engelliliğin sadece bireysel kısıtlılıklarla açıklanabileceği ve engelli bireylerin sahip oldukları yeti kayıpları nedeniyle hiçbir düzeyde sosyal işlevsellik gösteremeyecekleri şeklindeki iddialarından ötürü sıkça eleştirilere uğramaktadır. Eleştirilerin odağında, engelliliği yalnızca fiziksel veya zihinsel yeteneklerin eksikliğiyle açıklamanın, engellilerin potansiyellerinin ve katkılarının göz ardı edilmesine yol açacağına ve toplumun engellilikle ilgili daha geniş bir anlayışa ulaşmasını geciktireceğine ilişkin endişeler yer almaktadır (Dewsbury ve diğ., 2004, s.147). Engellilikle ilgili tıbbi anlayışın diğer bir sonucu da engelli bireylerin genellikle kendilerini toplumun dışında, yok sayılmış, ötekileştirilmiş ve herkesçe kabul gören bir norma uyma baskısı altında hissetmeleridir (Genç ve Çat, 2013, s.365). Engelli bireyler yaşam koşullarını, deneyimlerini ve becerilerini olumlu bir şekilde algılasalar bile bu anlayış nedeniyle genellikle acıma, şüphe veya anlayışsızlık gibi tepkilerle karşılaşabilmektedirler. Bu tür yaklaşımlar, engelli bireylerin toplumun bir parçası olarak kabul edilme ve katılım haklarını sınırlayabilmekte, bu da onların duygusal ve sosyal refahını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Goering, 2015, s.134; Özaydın ve Ölmezoğlu İri, 2020, s.92). Bu modelin engelli bireyleri yetersiz olarak tanımlamasının, çeşitliliğin ve farklılıkların insanlığın doğal bir unsuru olduğu düşüncesiyle çeliştiği de ileri sürülmektedir (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.37). Ayrıca, engelliliğin normalden sapma ve ortadan kaldırılması gereken bir bozukluk olarak değerlendirilmesi, engelli ve engelli olmayan insanlar arasında hiyerarşik bir ilişkinin gelişmesine neden olmaktadır; Bu da başta tıp profesyonelleri olmak üzere engelli olmayan bireylerin engellilerin yaşamları üzerinde söz sahibi olabilecekleri şeklinde yanlış bir yargının oluşması ile sonuçlanmaktadır (Aytemur Sağıroğlu, 2017, s.161).

2.3.3. Sosyal Model

Engelliliği bedensel bozukluklar ya da işlev kayıplarıyla açıklayan ve uzun yıllar boyunca engelliliğin anlaşılmasında otorite konumunda bulunan tıbbi modele yönelik artan eleştiriler,

1970'li ve 1980'li yıllarda sosyal yapıların yeti yitimi olan insanları sistem dışına iterek marjinalleştirdiğini savunan yeni bir engellilik paradigmasının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sullivan, 1991, s.259; Bunbury, 2019, s.29; Hogan, 2019, s.16). Fiziksel, ruhsal ve bilişsel farklılıklara sahip insanların toplumsal hayatın her noktasına güçlü bir şekilde nüfuz etmiş olan normatif varsayımlar nedeniyle ötekileştirildiklerini ileri süren sosyal model düşüncesi, kendisi de bir engelli olan ve engellilerin yaşadıkları sorunlara çözümler üretmeye çalışan Mike Oliver tarafından kavramsallaştırılmıştır (Berghs ve diğ., 2019, s.1034). Modelin teorik alt yapısı ise o dönemin engellilik bakış açısını ve hareketini belirlemede önemli bir rolü olan United Kingdom Union of Physically Impaired Against Segregation (UPİAS) adlı etkili bir engelli örgütü tarafından 1975 yılında oluşturulmuştur. UPİAS, engellilerin toplum içindeki yerini ve haklarını iyileştirmek amacıyla ayrımcılığa karşı mücadele etmiş ve engelli bireylerin kendi deneyimlerine dayalı olarak hareket etmelerini teşvik etmiştir (Çilğin, 2023, s.1329).

Sosyal model düşüncesine göre engellilik, zihinsel ve fizyolojik özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan kişisel bir durum değil, bireylerin toplumsal hayata katılabilme potansiyellerini sınırlayan yasal, çevresel, ekonomik ve tutumsal faktörler tarafından neden olunan sosyal bir baskı biçimidir (Bingham ve diğ., 2013, s.615; Gharebaghi ve diğ., 2018, s.132; Lawson ve Beckett, 2020, s.353). Yani, Sosyal model bozukluk ve engellilik arasında net bir ayrım yapmaktadır. Buna göre bireyin bedensel veya zihinsel özellikleri ile ilgili olan durum bozukluk olarak tanımlanırken engellilik ise toplumsal ve çevresel yapıların bireysel farklılıklara yönelik kapsayıcı olmayan tepkileri sonucu ortaya çıkan sosyal bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Morris, 2001, s.2; Degener, 2017, s.42). Örneğin, tek bacağı olmayan bir insan biyolojik açıdan sakat olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu kişi, kendisini toplumsal hayata katılım fırsatlarından mahrum bırakan fiziksel bir çevrede yaşamak zorunda kaldığında engelli hale gelmektedir (Gibson, 2020, s.149). Sonuç olarak, vücut işlevlerindeki kayıplar ya da uzuv eksiklikleri engelliliğin tek ve mutlak nedeni olarak görülmemelidir (Reindal, 2009, s.157). Bu doğrultuda, engelli insanların toplumsal hayata tam katılımlarının sağlanabilmesi, tıbbi tedaviler veya rehabilitasyon stratejilerinden ziyade öncelikle toplumsal değişimin başarılması ve söz konusu engelleyici bariyerlerin ortadan kaldırılması ile mümkündür (Shakespeare ve Watson, 2001, s.10). Bu anlayış, tıp alanının egemen olduğu ve engelliliğin yalnızca bedensel kusurlarla tanımlandığı epistemolojik bir dünya görüşüne meydan okuma çabası olarak değerlendirilmektedir (Hughes ve Paterson, 1997, s.327).

Engelliliğin sosyal faktörlerle gerçekten de güçlü bir ilişkisi olduğunu gösteren çalışmalardan biri, bireylerin engellilik algılarını şekillendiren faktörleri araştırmıştır. Çalışmanın bulguları, çalışan, arkadaşlarıyla sosyal etkinliklere katılan ve evli kişilerin kendilerini engelli olarak algılama olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermiştir (LoBianco ve Sheppard-Jones, 2007). Görme engelli insanlarla yürütülen çalışmalarda da bu bireylerin toplumsal yaşam içinde karşılaştıkları sorunların temel nedeninin görme duyularından yararlanamamaları olmadığına; kişisel yeteneklerini kullanma, potansiyellerini gerçekleştirme ve bağımsız olarak yaşama konularındaki zorlukların daha çok çevresel ve toplumsal engeller nedeniyle ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir (Demirci, 2005, s.49).

Sosyal model düşüncesinin gelişimine kaynaklık eden temel ilke, sosyal işlevsizliğe neden olan durumun bedensel farklılıkları dışlayan toplumsal yapılar olduğu fikrine dayansa da Amerika ve İngiltere'de gelişen ve köken bakımından aralarında bazı ayrımlar bulunan iki ayrı sosyal engellilik yaklaşımından söz edilmektedir. İngiltere'de gelişen yaklaşım engelliliği baskı, dışlanma, damgalanma ve dezavantaj kavramları ile açıklamakta; Amerika'da ortaya çıkan anlayışta ise engelliliğin bir farklılık olarak algılanması gerektiğine ilişkin daha güçlü bir vurgu yapılmaktadır. Yani, İngiltere'de engellilik beden ve toplumsal faktörler arasındaki ilişkinin sonucu meydana gelen olumsuz bir durum olarak algılanırken Amerika'da ise kadınların ve siyahilerin sivil hareketlerinden de ilham alınarak kucaklanması gereken olumlu bir farklılık olarak görülmektedir (Açıkgöz ve Özil, 2023, s.72).

Sosyal model düşüncesini savunanlar, engelliliğin ferdi bir durum olarak mı yoksa toplumsal bir sorun olarak mı ele alındığının engellilere ilişkin sosyal politikaların oluşturulması sürecinde de belirleyici olduğuna dikkat çekmektedirler. Örneğin, engellilik yalnızca bireysel bir sınırlılık hali olarak ele alınacak olursa oluşturulacak politikaların kapsamı bireysel olanla sınırlı kalacak, fakat toplumsal boyutlarıyla birlikte değerlendirilirse konuya daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşılacaktır (Burcu, 2007, s.54).

Sosyal modelin sunduğu bu anlayış, toplumsal yaşama katılabilmeleri ve kendilerini gerçekleştirebilmeleri için engellilere yeni haklar getiren bir dizi yasa ve uygulamanın hayata geçmesinde bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Örneğin, engelli insanlara karşı her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmayı, fiziksel mekânları erişilebilir hale getirmeyi ve kamusal hizmetlerden toplumun diğer fertleriyle eşit şekilde yararlanabilmeleri için engellilerin haklarını güvence altına almayı hedefleyen Amerikan Engelliler Yasası (ADA), sosyal model

hareketinin en önemli kazanımları arasında değerlendirilmektedir. ADA, ayrımcı uygulamaların ve erişilebilir olmayan toplumsal örgütlenmelerin engelli insanları dezavantajlı duruma düşürdüğünü, erişilebilirlik ve eşit muamele hakkı güvence altına alındığında engelliliğin dezavantaj olmaktan çıkarak yalnızca bir farklılık olarak var olacağını savunmaktadır (Amundson, 2019, s.102). Amerika Birleşik Devletleri'nde 1990 yılında kabul edilen bu yasa, engelli hakları ve erişilebilirlik konularında dünya genelindeki birçok ülkenin uygulama ve politikalarına da örnek teşkil etmeye devam etmektedir (Yelçe, 2020, s.6). Engellilik olgusunun sosyal bağlamda ele alındığı ve tartışıldığı bu tarihi sürecin bir diğer sonucu ise 1992 yılında Birleşmiş Milletler'in 3 Aralık gününü Uluslararası Dünya Engelliler Günü olarak tanıması olmuştur (Pakkan, 2021, s.8). Ayrıca, yine Birleşmiş Milletler tarafından 2006 yılında çıkarılan Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Sözleşme de sosyal model bakış açısının ve bu bakış açısını referans alan sosyal hareketlerin elde ettikleri uluslararası başarılar arasında yer almaktadır (Kaldık, 2022, s.680).

Sosyal model düşüncesi, engellilerin kendilerini algılama biçimleri üzerinde de önemli bir etki meydana getirmiş ve değişmesi gerekenin toplum olduğuna ilişkin bir anlayış geliştirmelerini teşvik etmiştir. Bu farkındalık, engellilik mücadelesi için önemli bir dönüm noktası olmuş ve engelliler hakları için örgütlenmeye başlamışlardır (Shakespeare ve Watson, 2001, s.11). 1970'li yıllardan itibaren temel felsefelerini sosyal model düşüncesi üzerine inşa eden ve mücadelelerine bu doğrultuda yön veren engelli örgütlerinin sayısı hızlı bir şekilde artmıştır (Tregaskis, 2002, s.457).

Sosyal modele yöneltilen birtakım eleştiriler de bulunmaktadır. Bu eleştirilerden biri, sosyal modelin engelliliği tamamen bir sosyal inşa olarak yorumlamasına ve sosyal baskının ortadan kaldırılması ile engellilerin bütünüyle özgürleşecekleri iddiasına yöneliktir. Oysa, sosyal koşullar başarılı bir biçimde değiştirilse dahi tıbbi gerçeklikler engelli insanların bedenlerinde var olmaya ve onları çeşitli derecelerde kısıtlamaya devam edecektir (Silvers, 2009, s.20). Örneğin, bir insan doğuştan veya sonradan meydana gelen ağır fizyolojik bir bozukluktan ötürü devamlı olarak acı çekiyorsa çevresel düzenlemeler muntazam bir biçimde yapılsa da ağrı deneyiminin farklılaşması sağlanamayacaktır (Shakespeare ve Watson, 2001, s.18). Bireysel ve sosyal olan arasında bu derece kesin bir ayrım yapmak, mevcut gerçekliği parçalamak anlamına gelmektedir. Sonuçta da bu model bize sadece sosyolojik zeminde tartışılan soyut bir sakatlık kavramı ve bedenleri olmayan yarım insanlar üzerine kurulu indirgemeci bir teori bırakmaktadır (Anastasiou ve Kauffman, 2013, s.446).

Öte yandan, engellilik basitçe dışlanma ve ayrımcılık gibi sosyal koşulların yol açtığı bir durum olarak tanımlandığında etnik kimlikleri ya da cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kalan diğer insanların da engelli olarak kabul edilmeleri gerekeceği, bu durumda da engellilik ile dezavantaj arasındaki farkın silikleşeceği de ileri sürülmektedir (Harris, 2000, s.95).

2.3.4. İnsan Hakları Modeli

2. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde, engelli insanların hakları da diğer genel insan hakları sözleşmeleri ile güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak, engellilerin temel hak ve özgürlüklerden yararlanmalarının çeşitli nedenlerle engellendiğine dair bolca örnek bulunmaktadır (Harpur, 2012, s.1). Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi akıl sahibi her insanın bireysel sorumlulukları olduğuna, haklarını tek başına kullanabileceğine ve kendi kaderini tayin edebileceğine vurgu yapmaktadır. Ancak, akıl sahibi olan insanlar tanımlaması homojen bir popülasyonu kapsamakta ve zihinsel düzeyleri farklı olan kişilerin hukuki ehliyetleri konusunda bir boşluk oluşturmaktadır. Yani, bu tanımla hangi zekâ düzeyine sahip insanların kastedildiğine, zihinsel engelli kişilerin hangi imkân ve koşullarda hak özneleri olarak görülebileceklerine ve kendi kaderlerini tayin noktasında hangi durumlarda söz sahibi olabileceklerine ilişkin belirsizlikler bulunmaktadır (Fyson ve Cromby, 2013, s.1164).

2008 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Engelli Hakları Sözleşmesi ise engelli bireylerin insan haklarını korumayı taaddüt eden ilk hukuki metin olma özelliği taşımaktadır. Bu sözleşmenin genel çerçevesi engelliliğin sosyal modeline referansla belirlenmiş olsa bile sosyal engellilik modelinin eksik kalan yanlarını tamamlayan ve bugün engellilik anlayışını güçlü bir biçimde şekillendirmeye başlayan insan hakları paradigmasının gelişmesinde de önemli bir rolü bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin en temel amacı, engelli insanların da tüm insanların doğuştan getirdikleri temel hak ve özgürlüklere sahip olduklarını vurgulamak, temel hak ve özgürlüklerden tam ve eşit şekilde yararlanmalarını garanti altına almak ve engelliliğin hak ve özgürlüklerin sınırlanması için bir gerekçe olarak kullanılmasını önlemektir (Degener, 2016, s.2; Waddington ve Priestley, 2020, s.2). Sözleşmede de ısrarla altı çizildiği üzere insan hakları paradigması, engelli insanları hak sahipleri olarak değerlendiren ve hakların kullanımında da özne olmaları gerektiğini savunan, engelliliği hayırseverlik ve yalnızca tıbbi tedavi yaklaşımları ile ele almanın bu insanların yaşam koşullarını iyileştirme konusunda son derece etkisiz kalacağını vurgulayan yeni bir engellilik anlayışını ifade etmektedir (Evans ve diğ., 2012, s.1099).

Hak temelli engellilik perspektifi, engelli aktivistlere de engelli insanların tüm haklardan eşit biçimde yararlanabilmelerini savunmak ve onurlarına yönelik saygıyı arttırmak adına sürdürdükleri mücadeleleri daha güçlü bir zeminde yürütebilmelerini mümkün hale getiren önemli fırsatlar sağlamıştır (Ward ve Stewart, 2008, s.298).

2.4. Erişilebilirlik

En temel anlamıyla erişilebilirlik, bütün bireylerin tüm hak ve özgürlüklere eşit olarak erişebilmesi ve herhangi bir engel ile karşılaşmaksızın toplumsal yaşamın tüm alanlarına aynı oranda katılım sağlayabilmesi için gereklilik teşkil eden temel bir şart olarak tanımlanmaktadır (Özgül, 2015, s.62). Erişilebilirlik, sadece fiziksel olarak bir yerden başka bir yere ulaşabilme yeteneğini değil, ayrıca soyut düzeyde hedeflere ve amaçlara ulaşabilme kabiliyetini içeren çok yönlü bir kavram olarak da tanımlanmaktadır (Henden Şolt, 2019, s.37). Erişilebilirlik konusunda yapılan tartışmalar, bu kavramın çok boyutlu doğasının anlaşılmasının önemini vurgulamaktadır. Akademik literatürde erişilebilirlik, tipik olarak fiziksel ortama, bilgi kaynaklarına ve toplumsal hizmet ve ürünlere ulaşım olarak üç ana kategori altında ele alınmaktadır (Iwarsson ve Stahl, 2003, s.59). Erişebilirlik ve erişilebilirlik sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılan ancak farklı anlamlara sahip iki kavramdır. Erişebilirlik, bir bireyin sosyal hayata eşit ve bağımsız bir şekilde katılma ve tüm ürünlerden ve hizmetlerden yararlanma hakkını ifade ederken erişilebilirlik, erişebilirlik hakkının kullanılmasını mümkün kılan bir özelliği tanımlamaktadır. Yani, erişebilirlik bireylere eşit katılım ve fırsatlar sunan bir hakken, erişilebilirlik bu hakkın kullanılmasını destekleyen bir araç veya özellik olarak işlev görmektedir (Erten ve Aktel, 2020, s.900).

Erişilebilirlik kavramının gelişimi, büyük ölçüde sanayi Devrimi sonrası meydana gelen toplumsal dönüşümlere dayanmaktadır. Bu dönemde yeni teknolojilerin yükselişi ve üretim biçimlerindeki değişiklikler, kas gücüne olan talebin artmasına yol açmıştır. Bu durum, toplum dışında kalan ve önceki dönemlerde genellikle göz ardı edilen engelli bireylerin iş dünyasına entegre edilmesi için çözüm arayışlarının başlamasına neden olmuştur (Dicle ve Toprak, 2020, s.82).

Ayrıca, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında engelli bireylerin sayısındaki artış da bu insanların karşılaştıkları zorlukların toplum içinde daha fazla dikkat çekmeye başlamasına neden olmuştur. Zira savaşların yarattığı büyük ölçekli insan kayıpları, ekonomik hayatın

sürdürülebilmesi için engelli bireylerin de iş gücüne dahil edilmeleri gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, engelli haklarının daha geniş bir toplumsal perspektifte gelişmesine ve erişilebilirliğin vazgeçilmez bir gereklilik olduğunun daha fazla vurgulanmasına katkı sağlamıştır (Gossett ve diğ., 2009, s.439; Özgül, 2015, s.62).

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin kabul edilmesinin ardından uluslararası toplumda, erişilebilirliğin insan hakları bağlamında ele alınması gerektiğine dair giderek artan bir fikir birliği oluşmuştur (Greco, 2016, s.13).

Engelli bireylerin toplumsal hayata tam ve etkili bir şekilde katılmalarını destekleme ve bu hakları koruma noktasında uluslararası düzeyde büyük öneme sahip olan pek çok sözleşmede erişilebilirlik temel bir insan hakkı olarak tanınmaktadır (Ekici, 2021, s.116). Erişilebilirliğin küresel öneminin yükselmesiyle birlikte, pek çok ülkede de devletler yerel yönetimleri kapsamlı erişilebilirlik strateji planları tasarlamaya teşvik etmeye, hatta bu yönde adımlar atmalarını zorunlu kılmaya başlamıştır (Terashima ve Clark, 2021, s.120). Ayrıca, erişilebilirlik eksikliğinin, engelli bireyler için fırsat eşitliğini kısıtladığı ve dolayısıyla ayrımcılığa sebebiyet verdiği de belirtilmektedir. Örnek olarak, 2005 yılında yürürlüğe giren engelliler hakkındaki yasada, engelli kişilerin topluma katılımlarını engelleyen ve onları başka bireylere bağımlı kılan tüm bariyerlerin kaldırılması gerektiği vurgulanarak erişilebilirliğin ayrımcılığın önlenmesindeki kritik rolüne işaret edilmiştir (Erkan ve Karakaya, 2023, s.3).

Erişilebilirlik, diğer hak ve özgürlüklere erişimin ön koşulu olarak da kabul edilen temel bir ilkedir. Zira eğitim, sağlık, ulaşım gibi hizmetlerden yararlanabilmek için öncelikle bu alanların erişilebilir olması gerekmektedir (Kınay, 2016, s.180; Dönmez Kara, 2021, s.121).

Örneğin, Sağlık kurumlarının erişilebilir olmaması, engelli insanların yeterli ve nitelikli bir sağlık hizmeti alamamalarına neden olmaktadır (Nosek, 2000, s.136).

Toplu taşıma araçlarında yardımcı teknolojilerin bulunmaması da engelli insanların ulaşım haklarını sınırlamaktadır (Park ve Chowdhury, 2018, s.365; Odame ve diğ., 2020, s.9).

Erişilebilirliğin önemi ve en temel haklardan biri olduğu sürekli olarak vurgulanmasına rağmen hâlâ fiziksel, sosyal ve kültürel çevrelerde erişilemez yapılar, tasarımlar ve uygulamalarla karşılaşılmaktadır. Erişilebilirlik zaten olması gereken bir nitelik olarak kanıksanamadığı için de erişilebilir tasarımları teşvik etmek ve erişilebilirlik standartlarına

uygun tasarımları ödüllendirmek gayet normal bir uygulama olarak görülmektedir (Tutal, 2021, s.95). Hindistan'da engelli aktivistlerle gerçekleştirilen bir çalışmada da söylemsel olarak erişilebilirliğe güçlü bir vurgu yapılmasına ve kamusal alanların erişilebilir hale getirilmesini zorunlu kılan yasal mevzuata rağmen engelli bireylerin toplu taşıma araçlarını kullanabilmek bir yana, otobüs duraklarına ve tren istasyonlarına erişimde dahi güçlüklerle karşılaştıkları sonucu elde edilmiştir (Friedner ve Osborne, 2012, s.46). Handy (2020, s.2) de içinde bulunduğumuz dönemin erişilebilirlik açısından bir altın çağ olduğu iddialarına rağmen düşünsel boyutta meydana gelen dönüşümün pratik düzeyde istenen gelişmeyi sağlayamadığına dikkat çekmektedir. Birleşmiş Milletler'in 2005 yılında gerçekleştirdiği bir çalışmanın sonuçları da bu durumu doğrular niteliktedir. Söz konusu araştırma Dünya genelindeki 114 ülkenin fiziksel çevre ve kamusal alanlarının erişilebilirlik normlarına ne ölçüde uyduğunu incelemiştir. Bulgular; ülkelerin çoğunun sokaklar için belirlenmiş erişilebilirlik standartlarına sahip olmadığını, yaklaşık %43'ünün kamu yapıları için herhangi bir erişilebilirlik yönergesi oluşturmadığını ve %58'inin erişilebilirlik için hiç finansal kaynak ayırmadığını ortaya koymuştur (Bilge ve Irmak, 2021, s.38).

2.5. Evrensel Tasarım

Evrensel tasarım, tüm fiziksel alanların, ürünlerin, sistemlerin ve hizmetlerin her birey için ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasını ifade etmektedir. Evrensel tasarım; yaşları, cinsiyetleri, fiziksel özellikleri ve bilişsel yetenekleri ne olursa olsun tüm insanların eşit ve adil bir şekilde erişebildiği ve kullanabildiği mekânların ve hizmetlerin tasarımını içermektedir (Uslu ve Shakouri, 2014, s.8).

İlk kez Ron Mace tarafından 1970'lerde ortaya atılan bir kavram olan evrensel tasarım, başlangıçta özellikle engelli bireylerin ihtiyaçlarına uygun mimari yapıların tasarımını ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak, zaman içinde uluslararası bir tasarım felsefesi haline gelmeye başlamış ve kapsamı giderek genişlemiştir. Günümüzde mimarlık alanının yanı sıra, teknoloji, bilişim, eğitim gibi birçok alanda, yeteneklerine ve özelliklerine bakılmaksızın tüm bireylerin faydalanabileceği ürünler, mekânlar ve hizmetler tasarlamak anlamına gelen bir tasarım felsefesi olarak kabul edilmektedir (Audirac, 2008, s.4).

Bu yaklaşımın altında yatan ana ilke, erişilebilirliğin sadece engelli bireyler için değil, tüm bireyler için önemli olduğudur. Erişilebilir bir toplum oluşturmak, sadece belirli bir grup için

değil, herkes için daha kapsayıcı ve adil bir yaşam alanı sunmaktadır (Lau ve diğ., 2016, s.196). Evrensel tasarımın özü, toplumsal katılımın teşvik edilmesi, bağımsızlık ve erişilebilirlik prensiplerine dayanmaktadır; bu sayede her birey, kendi potansiyelini en üst düzeyde gerçekleştirebilir ve toplumsal yaşama etkin bir şekilde katılabilir (Imrie ve Luck, 2014, s.1316). Özetlemek gerekirse evrensel tasarım, tüm bireylerin toplumsal katılımını maksimize etme ve yaşam kalitesini artırma temel ilkelerini benimseyen normatif bir tasarım yaklaşımını temsil etmektedir (Erdtman ve diğ., 2021, s.159). Bu anlayış, tüm bireylere hitap eden kapsayıcı bir yaklaşım benimsediği için "herkes için tasarım" olarak da ifade edilir (Zeyrek Çepehan ve Güller, 2020, s.385).

Bu yaklaşım, sadece bireylerin kişisel yaşam şartlarını iyileştirmekle kalmamakta, aynı zamanda onların yetkin ve üretken fertler olarak topluma katkı sağlama kapasitelerini artıracak becerilerinin geliştirilmesine de olanak tanımaktadır. Bu nedenle, söz konusu yaklaşım sürdürülebilir kalkınma amaçları doğrultusunda toplumsal gelişmeye katkı sunabilecek bir yöntem olarak da kabul edilmektedir (Persson ve diğ., 2014, s.507).

Evrensel tasarım yaklaşımı, büyük ölçüde sosyal engellilik modeli teorisi tarafından şekillendirilmiş bir perspektife sahiptir. Sosyal engellilik modeli, çeşitliliği insan varlığının doğal bir ifadesi olarak kabul etmekte ve engelliliğin asıl nedeninin çevresel etmenler olduğunu öne sürmektedir. Evrensel tasarım yaklaşımı, bu teoriyi uygulamaya döken bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır, çünkü bu yaklaşım, bireylerin ve çevrenin etkileşimini sağlıklı bir şekilde desteklemek amacıyla çevreyi bireylere uyarlamayı hedeflemektedir (Lid, 2014, s.1346).

2.6. Engelli Aktivizmi

1960'lar ve 1970'lerde, bilime olan güvenin azalması, modernite projelerinin başarısızlığı, ekonomik kalkınma programlarının işlevsiz kalması ve toplumsal hayatın pek çok alanında gözlenen artan eşitsizlikler, sosyo politik düzlemde ötekileştirilen toplumsal kesimlerin hak taleplerini dile getirmek üzere örgütlenmelerine neden olmuş ve düzen karşıtı yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, kadın hareketleri, çevre hareketleri ve farklı etnik kimlikleri temsil eden grupların hak taleplerini öne çıkaran hareketlerin yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı sonrasında nüfusları önemli ölçüde artan ve toplumsal bir güç olarak kendilerini göstermeye başlayan engelli bireyler tarafından yürütülen

mücadeleler de dikkate değer bir yükseliş sergilemiştir (Scotch, 1988, s.159; Mehrotra, 2011, s.65).

1970'li yıllardan itibaren engelli bireyler için eşit haklar talep eden birtakım toplumsal hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu hareketler, engellilik konusunda çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşlarının aktif katılımlarıyla güçlenmiş ve küresel çapta geniş bir yayılım göstermeye başlamıştır (Barnes, 1995, s.111). Bununla birlikte, bu süreçte hem ulusal hem de uluslararası düzeyde engelli hakları aktivizmini daha ileri bir seviyeye taşıyan yeni organizasyonlar da kurulmaya başlamıştır. Bu yeni organizasyonlar, önceki dönemlerdeki kuruluşlardan hem ideolojik hem de yönetimsel açıdan önemli farklılıklar göstermiştir. 1960'lardan önce engelli kuruluşları çoğunlukla engelli olmayan profesyoneller tarafından idare edilirken 1960'lardan itibaren engelli bireylerin kendileri tarafından yönetilen ve engellilik mücadelesini daha radikal bir yaklaşımla ele alan organizasyonlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu yeni organizasyonlar, engelli bireylerin sorunlarının yalnızca ekonomik destekle çözülebileceği yönündeki geleneksel düşünceyi reddetmiş, engellilik meselesinin daha geniş bir ekonomik ve sosyal bağlamda ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, engellilik anlayışının yeniden şekillenmesine ve engelli hakları aktivizminin genişlemesine katkı sağlamıştır (Oliver, 1997, s.244). Bu tür organizasyonlarda bir araya gelen engelli aktivistler, temel olarak engellileri sosyal yaşamdan tecrit eden ve ötekileştiren yatılı bakım kurumlarına yönelik bir dizi kampanya düzenlemiş ve aynı zamanda bağımsız yaşamın önemini vurgulayan çeşitli eylemler gerçekleştirmişlerdir (Oliver, 1997, s.246). Ayrıca, Özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda, kadın hareketlerinin ivme kazanması, devlet politikalarında artan şeffaflık, ötekileştirilen toplumsal grupların mücadeleleri sonucu oluşan yeni politik atmosfer, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların engellilik konusuna artan ilgisi ve engellilikle ilişkili konularda daha fazla söz sahibi olmaya başlamaları gibi unsurlar da engelli hareketlerinin gelişmesi ve güçlenmesi için elverişli bir ortam yaratmıştır (Mehrotra, 2011, s.67). Örneğin, Uluslararası Engelliler İttifakı, Engellilik ve Kalkınma Eylemi, Engelli Hakları Fonu gibi kuruluşların engelli insanların haklarını destekleme yönündeki çabaları, geleneksel yaklaşımları izleyen uluslararası kuruluşların engellileri sadece yardıma muhtaç kişiler olarak gören ve rehabilitasyonu öncelikli hedef olarak belirleyen bakış açılarının tesirinin küresel düzeyde azalmasına yol açmıştır. Bu gelişme, engellilikle ilgili perspektifi önemli ölçüde değiştirmiş, engelli bireylerin sadece yardım alıcıları değil, hak sahipleri olarak görülmelerini sağlamıştır. Bu değişim doğal olarak,

haklarını aramak amacıyla bir araya gelen engelli insanların oluşturdukları toplumsal hareketler için önemli bir çıkış noktası olmuştur (Meyers, 2014, s.463).

Engelli hareketleri, engellilik durumunun veya engelliliğe yol açan faktörlerin ne olduğuna bakmaksızın engelliliğin ırkçılık, cinsiyetçilik ve diğer ayrımcılık biçimleriyle paralellik gösteren bir toplumsal dışlama aracı olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda fikir birliğine varmıştır. Bu nedenle, engelliliğin, toplum içinde eşit haklar temelinde ele alınması gereken bir mesele olduğu savunulmuştur (Barnes, 2007, s.204).

Engelli aktivistler tarafından benimsenen bu ortak perspektif, akademik çevrelerde engelliliğin disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak gelişimini de teşvik eden bir faktör olmuştur. Bu sayede, engellilik konusu sadece tıbbi veya rehabilitasyon odaklı bir yaklaşımdan öte, sosyoloji, hukuk, eğitim ve insan hakları gibi çeşitli disiplinlerin üzerinde birlikte çalıştıkları kapsamlı bir inceleme alanı haline gelmeye başlamıştır (Gebrekidan, 2012, s.106).

Engelli aktivistlerin düzenlediği protestolar, sokak gösterilerinden oturma eylemlerine, sosyal medya kampanyalarından farklı dijital aktivizm biçimlerine kadar geniş bir çeşitlilik göstermiştir. Örneğin, Polonya'da 2014 ve 2018 yıllarında engelli çocuklar ve genç yetişkinler, yaşadıkları zorluklara dikkat çekmek amacıyla parlamento binası önünde iki günlük oturma eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Bu eylemler, basının ve sosyal medyanın etkisiyle toplumun geniş kesimlerinde büyük bir yankı uyandırmayı başarmış ve engellilerin yaşadıkları sorunların daha görünür olmasını sağlamıştır (Kubicki ve diğ., 2019, s.144). İsveç'te de teknolojinin sunduğu imkânları kullanarak "Tam Katılım Şimdi" adlı bir blog oluşturan engelli aktivistler, bu platformda yayınladıkları makaleler aracılığıyla engellilerin tam katılımını engelleyen yasal, sosyal ve politik engelleri vurgulamaktadırlar. Erişilebilirlik, ayrımcılık, politik katılım ve kişisel yardım gibi alanlarda farkındalık yaratmayı da hedeflemektedirler. Ayrıca, yaşadıkları sorunlara karşı hem bireysel hem de kolektif düzeyde mücadele etmeleri için engelli bireylere motivasyon ve destek sağlamaktadırlar (Sépulchre, 2018, s.553).

1960 ve 1970'li yıllara kadar engelli kişilerden kamusal alandan uzak durmaları, kendilerine sunulan bakım ve yardım hizmetleri için minnettarlık göstermeleri, verilenle yetinmeleri ve başkaları tarafından belirlenen sınırlar dahilinde yaşamlarını sürdürmeleri beklenmiştir. Bu nedenle, Bu yıllarda engelli bireyler tarafından başlatılan aktivist hareketler, bazı ülkelerde

ciddi tepkilere yol açmış ve kimi zaman engellilerin nankörlükle suçlanmalarına neden olmuştur. Bu hareketlerin ortaya çıkışı, toplumsal normlar ve beklentiler ile engellilerin haklarını savunma çabaları arasındaki gerilimi de gözler önüne sermiş ve engellilikle ilgili sosyal algı ve politikaların yeniden değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır (Hayashi ve Okuhira, 2008, s.417).

3. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın yöntemi, çalışma grubu, veri toplama süreci, verilerin analizi ve araştırmanın sınırlılıklarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın temel amacı, ister engellilik alanında faaliyet yürüten herhangi bir sivil toplum kuruluşu çatısı altında ister online bir oluşuma dahil olarak isterse de bireysel çabalarıyla, Türkiye'deki erişilebilirlik koşullarının geliştirilmesi adına mücadele veren engelli bireylerin mücadele sürecine ilişkin deneyimlerini anlamaktır. Ayrıca, bireylerin engelliliğe ve erişilebilirliğe yönelik genel görüşleri ve Türkiye'de erişilebilirliğin mevcut durumuna dair düşünceleri de değerlendirilmek istenmiştir. Engellilik, erişilebilirlik ve mücadele deneyimi olguları katılımcıların öznel bakış açıları ve deneyimleri temel kaynak kabul edilerek derinlemesine irdelenmek istendiği için felsefi çıkış noktası, veri toplama teknikleri ve veri analiz metotları bakımından çalışma amaçları ile en uygun düşen yöntemin nitel yöntem olduğu anlaşılmıştır.

Nitel araştırma, insan davranışını ölçmenin ve sayısal verilerle değerlendirmenin güç olduğunun fark edilmesi üzerine ilk olarak psikoloji alanında gerçekleştirilen bilimsel çalışmalarda kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde başta sosyoloji, antropoloji ve sosyal hizmet olmak üzere pek çok sosyal bilim alanında giderek yaygın şekilde benimsenen ve bilim çevrelerinde saygınlığı her geçen gün hızla artan bir araştırma yöntemi haline gelmiştir (Pathak ve diğ., 2013, s.192). Nitel araştırma, merkezine aldığı olgu veya olayları yorumlayıcı bir yaklaşımla değerlendiren ve olgu ve olayları doğal ortamlarında, insanların onlara yükledikleri öznel anlamlar üzerinden kavramaya çalışan bir araştırma metodolojisi olarak nitelendirilmektedir (Aspers ve Corte, 2019, s.143). Ayrıca, kantitatif yöntemlerle yanıtlanamayacak soruları araştıran, incelenen olayda rol oynayan değişkenleri sayısal verilerle açıklamaktan çok olayın özünü keşfetmeyi temel alan, olayın sonuçlarından ziyade gelişim seyri ile daha yakından ilgilenen bir araştırma yaklaşımı olarak da ifade edilmektedir

(Nassaji, 2020, s.427). Bu tür araştırmalarda, değişkenler arası ilişkilere dair oluşturulmuş hipotezler yerine, katılımcıların bakış açılarından ve anlatımlarından yola çıkarak incelenen olgu hakkında geniş kapsamlı bilgiler elde etmeye olanak tanıyan açık uçlu araştırma soruları tercih edilmektedir (Creswell, 2017, s.34). Benzer durumlara ya da olaylara kolayca genellenebilen nesnel bulgulara ulaşmayı amaçlayan nicel araştırmaların aksine, nitel araştırmalarda temel hedef tek bir olgu veya olayı farklı yönleriyle derinlemesine irdelemektir. Bu nedenle, geniş örneklemlerle yürütülen nicel araştırmalardan farklı olarak, nitel araştırmalar sınırlı örneklemlerle gerçekleştirilmektedir (Thomas ve Magilvy, 2011, s.152).

Ele alınan olguyu farklı yönleriyle ve derinlemesine kavramaya imkân sağlaması, katılımcıların bakış açılarını temel alması ve kolayca fark edilemeyen anlamları açığa çıkarmaya olanak tanıması nedeniyle, bu çalışmada nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen fenomenolojik yaklaşım takip edilmiştir. Fenomenoloji, temelleri Edmund Husserl tarafından atılan ve Martin Heidegger'in özgün katkılarıyla olgunlaşan felsefi bir yaklaşımdır. Temel amacı, deneyimin insanın iç dünyasındaki öznel anlamlarını keşfetmek ve dış dünyaya ait bilgilerin insan bilincindeki temsillerini açığa çıkarmaktır. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde nitel araştırmalara yönelik ilginin artması, bu yaklaşımı akademik çevrelerde giderek daha popüler bir araştırma metodolojisi haline getirmiştir (Tuffour, 2017, s.2). Fenomenoloji, insanı doğadaki herhangi bir varlıktan farklı görmeyen, onu anlam üretme yeteneğinden yoksun, davranışları önceden öngörülebilen ve yönetilebilen bir nesne olarak algılayan geleneksel bilimsel anlayışa bir meydan okuma olarak kabul edilmektedir. Fenomenoloji, insan bilincinin gerçekliğin temel kaynağı olduğunu savunmaktadır. Çünkü insan etrafındaki çevreyi bilinci aracılığıyla yorumlamakta ve dönüştürmektedir. Bu nedenle, hakikati arayan araştırmacılar, insan deneyiminin doğrudan tanıklığına başvurmalıdır (Fuster Guillen, 2019, s.218).

Bir araştırma yaklaşımı olarak fenomenolojide temel amaç, felsefe, bilim ve öznel yaşam deneyimlerini sentezleyerek elde edilen bilgileri ortaya çıktığı bağlam içerisinde değerlendirmek ve yorumlamaktır. Bu sayede, incelenen olgu, olay veya deneyime ilişkin zengin ve ayrıntılı açıklamalara ulaşmak söz konusu olmaktadır (Davidsen, 2013, s.320). Fenomenoloji yaklaşımı, benzer olayları yaşayan birden fazla katılımcıya hikâyelerini araştırmacının hiçbir müdahalesine maruz kalmadan özgürce paylaşma olanağı tanımaktadır. Yaklaşımın bu eşsiz yeteneği, araştırmacıya da katılımcıların anlatımlarından hareketle

incelediği olgu hakkında ortak anlamları keşfetme ve olguyu çok yönlü olarak kavrama fırsatı vermektedir (Alase, 2017, s.11). Deneyimi anlatılan hikâyeler aracılığıyla anlamaya çalışmak bilhassa önemlidir, çünkü hikâyeler deneyimin özgün doğasını ve onu çevreleyen karmaşık dinamikleri doğal bir akış içinde çözümlemeyi mümkün kılmaktadır (Fuster Guillen, 2019, s.217). Fenomenolojik yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, ele aldıkları olguya karşı derin bir merak duygusu ile yaklaşmalı ve nesnel bir duruş sergilemelidirler. Bu, araştırmacıların, araştırma sürecine başlamadan önce olgu hakkında bilinçli veya bilinçsiz olarak sahip oldukları ön yargıları hakkında samimi bir sorgulama yapmalarını gerektirmektedir. Araştırmacıların mevcut varsayımlarını bir kenara bırakmaları, analiz aşamasında da ulaştıkları verilere daha esnek ve daha eleştirel bir şekilde yaklaşmalarını sağlamaktadır (Sundler ve diğ., 2019, s.735).

3.2. Çalışma Grubu

Çalışmanın evrenini, Türkiye'de erişilebilirlik mücadelesi yürüten engelli bireyler oluşturmaktadır. Bu kriteri karşılayan, 22'si görme engelli ve 1'i ortopedik engelli olmak üzere 23 engelli birey ise araştırma örneklemi olarak belirlenmiştir. Örneklem seçiminde olasılıklı örnekleme tekniklerinden amaçlı örnekleme ve kartopu örnekleme kullanılmıştır.

Amaçlı örnekleme tekniğinde, katılımcılar araştırma kriterlerine uygunlukları temel alınarak seçilmektedir. Seçilen katılımcılar, ya araştırma konusu hakkında önceden yaşanmışlıkları bulunan ya da incelenen konuyu açıklığa kavuşturabilecek düzeyde bilgi sahibi olduğu düşünülen kişiler olmaktadır (Başkale, 2016, s.26). Amaçlı örnekleme tekniklerinden ise ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede, çalışma için önemli olan durumlar göz önünde bulundurulup seçilecek katılımcılarda olması ve olmaması gereken özellikler belirlenmektedir. Bu şekilde, dahil etme ve hariç tutma kriterleri oluşturularak araştırmanın amacına en uygun örnekleme ulaşılması hedeflenmektedir (Yağar ve Dökme, 2018, s.6). Bu bağlamda, erişilebilirlik konusundaki sorunların çözümüne yönelik sorumluluk almak ve engelli olmak, araştırmaya dahil etme kriterleri olarak belirlenmiştir. Engelli olmamak ve engellilik alanında erişilebilirlik ile aktif olarak ilgilenmemek ise araştırmanın hariç tutma kriterleridir. Erişilebilirlik sadece engelli bireyleri ilgilendiren bir konu değildir. Herkesin hayata eşit düzeyde katılımını sağlayan bir ilke olması, erişilebilirliği, engelli olmayan fakat toplumun genelinden farklı özellik ve yeteneklere sahip kişiler için de önemli hale getirmektedir. Bu bireyler de kendi ihtiyaçlarına uygun erişilebilirlik düzenlemelerinin

uygulanması ve mevcut koşulların iyileştirilmesi amacıyla çeşitli faaliyetler yürütmektedirler. Ancak, engelli olmamak ve engellilik alanındaki erişilebilirlik sorunları ile ilgili çalışmamak, araştırmanın hariç tutma kriterleri arasında yer aldığı için bu kişiler araştırmanın dışında bırakılmışlardır. Ayrıca, engelli olmayan ancak engellilerin ihtiyaçlarına uygun erişilebilirlik çözümleri konusunda gönüllü veya profesyonel olarak çalışan kişiler de engelli olmak kriterini karşılamadıkları için araştırmaya dahil edilmemişlerdir.

Kartopu örnekleme tekniğinde, araştırmacı, çalışma kriterlerine uygun ve önceden seçilmiş olan katılımcılardan, kendileriyle ortak deneyimleri paylaşan ve araştırmaya katkı sağlayabileceklerini düşündükleri isimleri önermelerini istemektedir. Katılımcıların tavsiyeleri doğrultusunda araştırmaya başka kişiler de dahil edilmekte ve böylece zamanla örneklem bir kartopu gibi büyümektedir. Bu örnekleme tekniği, çalışılmak istenilen popülasyona ulaşmayı kolaylaştırdığı için özellikle erişilmesi nispeten güç olan gruplarla yürütülen çalışmalarda yaygın şekilde kullanılmaktadır (Obilor, 2023, s.4). Bu doğrultuda, öncelikle Türkiye'de engellilerin eğitim alanında karşılaştıkları sorunları ele alan, mevcut sorunlara ilişkin çözüm önerileri geliştiren ve geliştirilen çözüm önerilerini raporlayarak geniş kitlelere duyuran bir sivil toplum kuruluşunun başkanı ile görüşme yapılmıştır. Ardından, Türkiye'de uzun bir tarihi geçmişi bulunan başka bir sivil toplum kuruluşunun çeşitli şubelerinde yönetim kurulu üyesi olarak görev yapan üç kişi ile daha görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu kişilerle çalışma hakkında görüşme yapıldıktan sonra, katılımcılara aynı konuda bilgi verebileceklerini düşündükleri başka kişi veya kurumlar olup olmadığı sorulmuş ve sundukları öneriler doğrultusunda aktif olarak faaliyet yürüten diğer sivil toplum kuruluşları ile de iletişime geçilmiştir. Ayrıca, katılımcıların önerdikleri kişi ve sivil toplum kuruluşlarıyla yakın bir ilişki içinde olmaları ve çalışmaya destek sunma konusunda istekli davranmaları, araştırmacının örnekleme daha kısa sürede ulaşmasına olanak sağlamıştır. Eş zamanlı olarak, çevrimiçi ortamda bir araya gelen ve erişilebilirlik alanında hak temelli mücadele yürüten sivil inisiyatiflere sosyal medya hesapları ve e-posta adresleri üzerinden ulaşılarak araştırmanın amacı hakkında ayrıntılı bilgilendirme yapılmıştır. Geri dönüş sağlayan ve araştırmanın dahil etme kriterlerini karşıladığı tespit edilen kişilerle de bireysel görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin sonunda, aynı şekilde bu katılımcılardan da daha fazla katılımcıya ulaşmak için destek talep edilmiş ve yönlendirdikleri kişilerle iletişim kurulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, örneklem seçiminde bilhassa titiz davranılan özel bir hususun altını çizmek de yerinde olacaktır. Araştırmacı görme engelli olduğu ve bir sivil toplum

kuruluşunda yönetim kurulu üyesi olarak görev yaptığı için önerilen isimlerden bazılarını doğal olarak yakından tanımaktadır. Bu nedenle, çalışmaya dahil etme kriterlerini karşılıyor dahi olsalar, kişisel ilişkilerinin elde edilen verilerin güvenirliğini etkilememesi adına bu isimlerle görüşmemiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci

Bu araştırma için İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 24.10.2022 tarihli ve 2022_290 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmanın veri toplama süreci etik kurul onayı alındıktan sonra başlatılmıştır. Araştırma verileri, 10.01.2023 ile 05.05.2023 tarihleri arasında, katılımcıların talepleri doğrultusunda çevrimiçi ortamda gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Araştırmacı tarafından ilgili alan yazın incelenerek hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve sosyo demografik bilgi formu veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Ayrıca, araştırmanın veri toplama süreci devam ederken eş zamanlı olarak halihazırda toplanmış olan verilerin analizleri de gerçekleştirilmiştir. Bu, nitel araştırma yapan araştırmacılara, daha fazla veri toplamaları gerekip gerekmediği hususunda sağlıklı bir karar verme ve eğer gerekli ise yeni toplanacak verilerin araştırmaya olası katkıları hakkında detaylıca düşünme fırsatı sağladığı için sıklıkla önerilen bir uygulamadır (Corbin ve Strauss, 1998, aktaran Robinson, 2014, s.31).

3.3.1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Araştırmacı tarafından ilgili alan yazın incelenerek hazırlanan ve pilot görüşmelerden elde edilen veriler ışığında son hali verilen yarı yapılandırılmış görüşme formunda toplamda 22 soru yer almıştır. Form; katılımcıların engelliliğe ilişkin bakış açılarını, engellilik olgusunu nasıl anlamlandırdıklarını, engelliliğe dair mevcut algılarını şekillendiren faktörlerin etkisini, erişilebilirliğin engelli bireyler açısından nasıl bir öneme sahip olduğunu, katılımcıların Türkiye'de erişilebilirliğin mevcut durumuna dair düşüncelerini, erişilebilirlik koşullarının iyileştirilmesi adına yapılabileceklere dair önerilerini ve erişilebilirlik mücadelesi deneyimlerini anlamaya yönelik olarak, engellilik alanında akademik tecrübesi bulunan 2 akademisyenin görüşleri alınarak seçilen sorulardan oluşmuştur. .

3.3.2. Yarı Yapılandırılmış Görüşme

Bilimsel bir araştırmada, verilerin niteliğini ve güvenirliğini temin etmek için öncelikle seçilen veri toplama tekniğinin araştırma konusu ve amacına ne kadar uygun olduğu dikkatlice değerlendirilmelidir. Bu araştırmada, katılımcıların bakış açılarını odak noktası olarak belirleyerek araştırılan konuya ilişkin derinlikli bir anlayışa ulaşmak hedeflendiği için yarı yapılandırılmış görüşmenin araştırmanın amacı için en uygun veri toplama tekniği olduğuna karar verilmiştir (Naz ve diğ., 2022, s.46).

Yarı yapılandırılmış görüşme, nitel araştırmalarda yaygın biçimde kullanılan, temel amacı araştırılan konuya dair derinlemesine bilgi edinmek olan esnek bir veri toplama tekniğidir (Kallio ve diğ., 2016, s.2955). Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, görüşmeciye, araştırmacı tarafından alan yazın ışığında önceden hazırlanan, katılımcının konu hakkında geniş kapsamlı bilgi vermesini sağlayan ne, nasıl, neden gibi açık uçlu sorular yöneltilmektedir. Ayrıca, soru formunda yer almamasına rağmen katılımcının yanıtlarına ve görüşmenin seyrine bağlı olarak görüşme sırasında oluşturulan ve tamamlayıcı sorular olarak adlandırılan ilave sorular yöneltilerek araştırılan konuya ilişkin daha fazla ayrıntı keşfetmek de mümkün olmaktadır (Chenail, 2011, s.256).

Bilimsel bir araştırmada, geliştirilen veri toplama aracının işlevselliğini pilot uygulamalar yoluyla test etmek, araştırmanın geçerliliğini sağlama açısından kritik bir adım olarak kabul edilmektedir (Dikko, 2016, s.521). Pilot çalışmalar, araştırmacılara, araştırma tasarımındaki hataları, araştırma sorularıyla veri toplama aracı arasındaki uyumsuzlukları ve ortaya çıkması muhtemel etik sorunları erken aşamada tespit edip gerekli düzeltmeleri yapma ve böylelikle araştırmanın genel başarısını artırma imkânı sağlamaktadır (Van Wijk ve Harrison, 2013, s.575). Bu doğrultuda, saha çalışmasına geçilmeden önce 2 kişi ile çevrimiçi ortamda pilot görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmelerin sonuçları, yarı yapılandırılmış görüşme formunda bazı değişiklikler yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Örneğin, katılımcıların farklı 2 soruya yaklaşık olarak benzer cevapları vermeleri üzerine 1 soru görüşme formundan çıkarılmıştır. Yine, 1 sorunun yeterince açık olmadığı tespit edilerek soru daha anlaşılır olacak şekilde revize edilmiştir. Böylece, görüşme formuna son hali verilerek saha çalışmasına başlanmıştır. Pilot görüşmelerden elde edilen veriler araştırma kapsamında değerlendirilmemiştir.

Görüşmelere başlamadan önce katılımcılara araştırmanın amacı ve gizliliğin nasıl korunacağı detaylıca açıklanmıştır. Bununla birlikte, çalışmadan istedikleri zaman çekilme hakkına sahip oldukları ve çalışmadan çekilmeleri durumunda kendilerinden toplanan verilerin araştırmada hiçbir şekilde kullanılmayacağı da anlatılmıştır. Görüşmelerin rızaları doğrultusunda ses kaydına alınacağı, ses kaydına araştırmacı dışında başka hiç kimsenin erişimi olmayacağı ve ses kaydı almanın neden gerekli olduğu hakkında da kapsamlı bir bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca, araştırma için hazırlanan bilgilendirilmiş onam formu isteyen katılımcıların mail adreslerine gönderilmiştir. Bu, bilimsel bir araştırmanın en temel etik yönlerinden biridir. Diğer yandan, katılımcılara araştırmadan ne beklemeleri gerektiği konusunda fikir vermesi ve cevapların dürüstlük olasılığını arttırması bakımından da faydalı görülmektedir (Gill ve diğ., 2008, s.292).

Görüşmeler öncesinde katılımcılara bulundukları sivil toplum kuruluşlarının isimlerine çalışmada yer verilmeyeceği konusunda bilgi verilmiş olmasına rağmen katılımcıların herhangi bir konuda yorum yaparken kendi fikirlerini dile getirdiklerini ve görüşlerinin bağlı bulundukları sivil toplum kuruluşlarının bakış açılarını yansıtmadığını sık sık vurgulamaları dikkat çekmiştir. Kişisel deneyimlerini aktarırken araştırmacının da görme engelli olması nedeniyle, katılımcıların yaşadıkları zorlukların ve duygularının anlaşıldığını hissettikleri fark edilmiştir. Bu tür anlatımlar sırasında daha canlı bir ses tonuyla, daha içten bir üslupla ve daha hızlı bir tempoda konuştukları gözlemlenmiştir. Ek olarak, fikirlerine ne derece katıldığını öğrenmek amacıyla araştırmacıya yer yer çeşitli sorular da yöneltmişlerdir. Böyle anlarda araştırmacı, görüşmecilerin anlatımlarını etkileyebilecek ifadeler kullanmaktan kaçınarak, kısa olmasına özen göstererek ve araştırma konusunun dışına çıkmamaya dikkat ederek kendi deneyimlerini de paylaşmış ve bu şekilde daha samimi bir ortam oluşmasına katkı sağlamaya çalışmıştır. Araştırma konusundan uzaklaşılacağını düşündüğü durumlarda ise kendi deneyimlerini aktarmak yerine, katılımcılara yalnızca gülümseyerek cevap vermiş veya görüşmeyi araştırma konusunun çerçevesinde tutmayı sağlayan ek sorular sormuştur. Bazı katılımcılar, engellilik alanında yürütülen çok sayıda araştırmaya katıldıklarını, ancak araştırmaların yayınlanıp yayınlanmadığı ya da araştırma sonuçları hakkında kendilerine bilgi verilmediğini ifade etmiş ve bu durumdan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Bu hususta yaygın bir endişe olduğu fark edilince tüm katılımcılar, araştırmanın yayınlanacağı ve olası bir aksilik durumunda dahi sonuçların kendileriyle paylaşılacağı konusunda bilgilendirilmişlerdir.

3.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler, nitel araştırmalarda sıkça tercih edilen veri analiz yöntemlerinden olan içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi, 20. yüzyılın ikinci yarısında ilk kez iletişim bilimleri alanında ortaya çıkmış olmasına rağmen günümüzde psikoloji, sosyoloji ve sosyal hizmet gibi farklı disiplinlerde de kullanılmaktadır. Araştırmacılara çok çeşitli veri setleri üzerinde ayrıntılı çalışma olanağı sağlayan ve oldukça işlevsel olduğu ifade edilen bir veri analiz tekniğidir. Araştırmacılar içerik analizini kullanarak anlatı çözümlemeleri, görseller, sesli içerikler veya metinler gibi farklı veri türleri üzerinde kodlama işlemi yaparak ele aldıkları olguya ilişkin belirli kelimelere, kavramlara, kategorilere veya temalara ulaşabilmektedirler. Ayrıca, elde ettikleri anlam birimleri arasındaki ilişkileri de analiz edebilmektedirler (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021, s.182). İçerik analizinde, nicel analizlerde olduğu gibi analizin nasıl yapılacağına dair önceden oluşturulmuş bir kılavuz veya izlenmesi gereken standart bir yol bulunmamaktadır. Bu durum, analiz işlemini araştırmacı açısından oldukça uzun ve yorucu bir süreç haline getirmektedir. Zira, net sınırlarla belirlenmiş bir analiz yöntemi olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, başlangıçta birbirleri ile ilişkisiz duran birçok veriyi okumak, kodlamak, aralarındaki anlam bağlantılarını tespit etmek, anlam bütünlüğü olan verileri bir araya getirerek uygun kategoriler oluşturmak ve ortaya çıkan kategorileri yorumlamak, büyük oranda araştırmacının sahip olduğu bilgi, beceri ve deneyime dayanmaktadır (Elo ve Kyngäs, 2008, s.113).

Bu çalışma kapsamında görüşme sağlanan tüm katılımcılar görüşmelerin ses kaydına alınmasına onay vermişlerdir. Bu doğrultuda, 23 engelli bireyle yapılan görüşmeler sonucunda 1501 dakikalık ses kaydı elde edilmiştir. Ses kayıtlarının bilgisayar ortamında yazıya geçirilmesi sonucunda ise 311 sayfalık deşifre metni ortaya çıkmıştır.

Ses kayıtları çözümlenerek metne aktarıldıktan sonra araştırmacı, ortaya çıkan metni hemen okumak yerine, öznel bakış açısının analiz sürecinin her aşamasını etkileyebileceğinin farkında olarak konuya ilişkin olası ön yargılarını dikkatlice gözden geçirerek notlar almıştır. Ardından, üzerinde hiçbir işlem yapmadan metni defalarca kez okumuş ve her okumada ilk izlenimlerini serbest bir şekilde yazıya dökmüştür. Daha sonra ise dikkat çekici bulduğu noktaları öne çıkarmak amacıyla metin parçalarını bazen bir kelime bazen de bir kelime grubundan oluşacak şekilde kodlamaya başlamıştır. İlk okumalarda çıkarılan kod sayısı oldukça az iken okuma süreci devam ettikçe araştırmacının dikkatini çeken hususların

artmasına bağlı olarak oluşturulan kod sayısı da belirgin bir şekilde artmaya başlamıştır. Son aşamada, metnin %95'i herhangi bir kod ile ilişkilendirilmiş ve toplamda 101 adet kod ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Nihai olarak, elde edilen kodlar, aralarındaki anlam ilişkileri göz önünde bulundurularak gruplandırılmış ve böylece ana ve alt temalar belirlenmiştir. Ulaşılan bulgular, ilgili oldukları kategoriler altında, araştırmacının yorumlarını da içerecek şekilde sunulmuştur. Ayrıca, araştırmanın inandırıcılığını arttırmak için temaları en iyi örnekleyen katılımcı ifadeleri doğrudan alıntılanarak verilmiştir.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada elde edilen bulgular, olasılıksız örnekleme teknikleri arasında yer alan kartopu örnekleme ve amaçlı örnekleme teknikleri kullanılarak ulaşılan sınırlı bir örneklem grubundan toplanmıştır. Olasılıksız örnekleme tekniklerinin kullanıldığı araştırmalarda elde edilen bulguları tüm evrene genelleme hususunda ciddi bir zorluk ortaya çıkmaktadır. Zira bulguların genellenebilirlik gücünü belirleyen en temel faktör, incelenen popülasyonun her üyesinin seçilme konusunda eşit olasılığa sahip olmasıdır. Ancak, örneklemin seçiminde araştırmacının kararlarının daha belirleyici olması nedeniyle, araştırma grubunun olasılıksız örnekleme teknikleri kullanılarak belirlendiği araştırmalarda bunu sağlamak pek mümkün olmamaktadır (Sharma, 2017, s.752; Andrade, 2021, s.88). Dolayısıyla, araştırma örnekleminin dar olması ve olasılıksız örnekleme tekniklerinin kullanılması, mevcut çalışmada ulaşılan bulguların yalnızca araştırma örneklemi için geçerli kabul edilebileceği anlamına gelmektedir ve bu durum, araştırma için önemli bir sınırlılık olarak kabul edilmektedir.

Öte yandan, araştırma örneklemini oluşturan katılımcılardan 22'si görme engelli iken yalnızca 1 katılımcı ortopedik engellidir. Farklı engel türlerine sahip bireylerin olumsuz toplumsal tutumlar veya erişilebilirlik engelleri gibi sıklıkla benzer zorluklar deneyimledikleri bilinse de her engel grubunun yaşadığı kendine özgü sorunlar da mevcuttur. Bu gerçekten hareketle, araştırma grubunu belirleme aşamasında, mümkün olduğunca çeşitli engel gruplarından bireylere ulaşmak adına yoğun bir uğraş sarf edilmiştir. Bu amaçla, engel grupları özelinde faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşları ile iletişime geçilmiş, aynı engel durumuna sahip bireylerin birbirleri ile etkileşim kurdukları mail gruplarında araştırma çağrısı paylaşılmış ve ayrıca farklı engeller yaşayan bireylerin bir arada bulundukları sivil toplum kuruluşları veya online mecralarda da araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Ancak, araştırmacının tüm samimi

çabalarına rağmen farklı engel gruplarından yeterince bireyle görüşme sağlanamamıştır. Sonuçta da çeşitli engel grupları araştırmada istenen düzeyde temsil edilememiş ve bu da araştırma için ciddi bir sınırlılık ortaya çıkarmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, öncelikle katılımcılara ilişkin sosyo demografik özelliklere ve katılımcıların engel durumlarına dair bilgilere yer verilmektedir. Ardından araştırmadan elde edilen bulgular, verilerin içerik analizi yoluyla tespit edilen dört ana tema ve ana temalar altında değerlendirilen alt temalar dahilinde sunulmaktadır. Bu kapsamda, araştırma bulguları; engellilik hakkındaki bakış açıları, erişilebilirliğe dair algıları, Türkiye'de erişilebilirliğin mevcut durumuna dair görüşleri ve erişilebilirlik mücadelesine yönelik deneyimleri olmak üzere dört ana tema altında ele alınmaktadır. Katılımcıların kişisel bilgilerini korumak adına her bir katılımcıya K1'den K23'e kadar bir kod verilmiş ve bu kodlar, katılımcılardan alıntılanan ifadelerin yanında parantez içinde belirtilmiştir.

4.1. Sosyo Demografik Özellikler

Araştırma kapsamında 23 engelli bireyle görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılara ilişkin sosyo demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Katılımcıların yaşları 26 ile 58 arasında değişmekte olup, yaş ortalaması 40,1'dir. Cinsiyet dağılımına göre, 16 katılımcı erkek, 7 katılımcı ise kadındır. Medeni durumlarına ilişkin bilgiler incelendiğinde, 15 katılımcının evli, 8 katılımcının ise bekâr olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim düzeylerine bakıldığında, katılımcıların büyük çoğunluğunun (16 kişi) lisans mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca, 4 katılımcı yüksek lisans, 1 katılımcı ise doktora düzeyinde eğitim almıştır. Bunun yanı sıra, 1 katılımcı lise mezunu ve 1 katılımcı da ortaokul mezunudur. Son olarak, tüm katılımcıların çalışma yaşamında aktif oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 2 incelendiğinde, 22 katılımcı görme engelli iken 1 katılımcının ortopedik engeli bulunduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların engel oranları %90 ile %100 arasında değişmektedir. 21 katılımcının engel durumu doğuştan olup, 2 katılımcının engel durumu ise sonradan ortaya çıkmıştır.

Tablo 4.1: Katılımcıların sosyo demografik özelliklerine ilişkin bilgiler

Kod isim	Yaş	Cinsiyet	Medeni durum	Eğitim durumu	Çalışma durumu
K1	40	Kadın	Evli	Yüksek lisans	Çalışıyor
K2	48	Erkek	Bekâr	Lisans	Çalışıyor
K3	39	Kadın	Evli	Lisans	Çalışıyor
K4	34	Erkek	Evli	Yüksek lisans	Çalışıyor
K5	44	Erkek	Evli	Doktora	Çalışıyor
K6	31	Kadın	Bekâr	Lisans	Çalışıyor
K7	36	Erkek	Evli	Lisans	Çalışıyor
K8	34	Kadın	Bekâr	Yüksek lisans	Çalışıyor
K9	38	Erkek	Evli	Yüksek lisans	Çalışıyor
K10	26	Erkek	Bekâr	Lisans	Çalışıyor
K11	43	Erkek	Evli	Lisans	Çalışıyor
K12	33	Erkek	Bekâr	Lisans	Çalışıyor
K13	30	Erkek	Evli	Lisans	Çalışıyor
K14	43	Kadın	Evli	Lisans	Çalışıyor
K15	27	Erkek	Bekâr	Lisans	Çalışıyor
K16	53	Erkek	Evli	Lisans	Çalışıyor
K17	32	Kadın	Bekâr	Lisans	Çalışıyor
K18	52	Erkek	Evli	Lisans	Çalışıyor
K19	52	Erkek	Evli	Lisans	Çalışıyor
K20	45	Erkek	Evli	Lisans	Çalışıyor
K21	56	Erkek	Evli	Ortaokul	Çalışıyor
K22	58	Kadın	Evli	Lisans	Çalışıyor
K23	30	Erkek	Bekâr	Lise	Çalışıyor

Tablo 4.2: Katılımcıların engel durumlarına ilişkin bilgiler

Kod isim	Engel durumu	Engel oranı	Engelin ortaya çıkış zamanı
K1	Görme engelli	%90	Doğuştan
K2	Görme engelli	%100	Doğuştan
K3	Görme engelli	%100	Doğuştan
K4	Görme engelli	%100	Doğuştan
K5	Görme engelli	%100	Doğuştan
K6	Görme engelli	%100	Doğuştan
K7	Görme engelli	%100	Doğuştan
K8	Görme engelli	%95	Doğuştan
K9	Görme engelli	%100	Doğuştan
K10	Görme engelli	%100	Doğuştan
K11	Görme engelli	%100	Doğuştan
K12	Görme engelli	%100	Doğuştan
K13	Görme engelli	%100	Doğuştan
K14	Görme engelli	%100	Doğuştan
K15	Görme engelli	%100	Doğuştan
K16	Görme engelli	%100	Doğuştan
K17	Görme engelli	%100	Doğuştan
K18	Görme engelli	%100	Doğuştan
K19	Ortopedik engelli	%100	Sonradan
K20	Görme engelli	%100	Doğuştan
K21	Görme engelli	%100	Doğuştan
K22	Görme engelli	%100	Doğuştan
K23	Görme engelli	%100	Doğuştan

4.2. Engellilik Hakkındaki Bakış Açıları

Bu ana tema kapsamında, katılımcıların engellilik deneyimini ifade etmek için hangi kavram veya kavramları kullanmayı tercih ettikleri, bu tercihlerinin arkasındaki nedenler, engellilik durumlarını nasıl anlamlandırdıkları, engelliliğe dair bakış açılarının şekillenme sürecinde rol oynayan etkenler ve toplumun engellilere yönelik farkındalığı hakkında yaptıkları değerlendirmeler yer almaktadır.

4.2.1. Engelliliği ifade etmek için kullandıkları kavramlar

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu görme engellidir. Bu nedenle, en fazla öne çıkan kavram "kör" kavramı olmuştur. Katılımcılar görmüyor oluşlarını en iyi bu kavramla ifade edebildiklerini aktarmışlardır.

> *"Ben kendi fiziksel durumumu körlük olarak ifade ediyorum." (K11)*
>
> *"İşte körlükten bahsediliyorsa körlük." (K6)*

Katılımcılar kör kavramını kullanma sebeplerini, görme duyusunun işlevini yerine getirememesi durumunu doğrudan karşılayan bir kavram olması bakımından gerekçelendirmişlerdir. Bu durum, onların yeti yitimi ve engellilik arasında net bir ayrım yaptıklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zira literatürde de sıkça vurgulandığı üzere görmemek veya duymamak gibi duyuların işlevlerini kısmen ya da tamamen yerine getirememesi yeti yitimi olarak ifade edilmektedir ve engelliliğin mutlak sebebi olarak değerlendirilmemektedir. Engellilik, yeti yitimi olan bireyleri dikkate almadan tasarlanan fiziksel ortamlar ve sosyal organizasyonlar söz konusu olduğunda yaşanan bir deneyimdir. Ayrıca, aşağılama veya hakaret anlamları taşıdığına ilişkin var olan yaygın kanaat nedeniyle pek çok kişinin kullanmaktan kaçındığı bu kavramı rahatça dile getirebilmeleri, görmüyor olmayı bir eksiklik olarak değil bir farklılık olarak değerlendirdiklerini de göstermektedir:

> *"Görmeme durumunu anlatıyorsak "körlük" kavramını kullanmayı doğru buluyorum ama bundan kaynaklı bir erişememe durumu, bir engellenme durumundan bahsediyorsak o zaman görme engelli kavramını kullanmayı doğru buluyorum. Örneğin, eğitim yaşamında "kör öğrenciler" demek başka benim gözümde "görme engelli öğrenciler" demek başka. Körün biraz daha gözün görmeme durumunu anlattığını düşünüyorum, kendi durumumdan bahsederken*

> *ben kendimden kör olarak bahsediyorum. Öğrenciyken veya çalışanken kendimi görme engelli olarak değerlendiriyorum. Bunun en büyük sebebi daha önce de söylediğim gibi eğitim sisteminin, çalışma hayatının erişilebilir olmaması. Halbuki burada erişilebilirlik sağlanmış olsa ben yine kör olmaya devam edeceğim ama engel durumu ortadan kalkmış olacak." (K15)*

> *"Şöyle, ben kendimi tanımlarken yani görmüyor oluşumu tanımlarken kör kelimesini tercih ediyorum çünkü hiçbir yorum içermiyor yani sözlük karşılığı görmeyen insan hani bu kadar net. Bu bir aşağılama unsuru olarak da kullanılabilir, bir küfür olarak da kullanılabilir vesaire ama fark etmez." (K8)*

> *"Yani şöyle, literatürde zaten çok çeşitli farklı kavramlar var. Ben mesela görme engelliyim ve kör ifadesinin kullanılmasını doğru buluyorum çünkü bildiğiniz gibi literatür araştırması da yaptıysanız yurt dışında işte kör için blind ya da sakatlık kavramı için işte disability gibi kavramlar söz konusudur. Ben açıkçası total bir görme engelli olduğum için o zaman kör ifadesini kullanmayı tercih ederim." (K20)*

Bazı katılımcılar ise, engelli hareketi içerisinde giderek politik bir önem kazanmaya başlayan "sakat" kavramını kullanmayı doğru bulduklarını aktarmışlardır. Tıpkı "kör" kavramını tercih eden katılımcılar gibi "sakat" kavramını tercih edenler de yeti yitimi ve engellilik arasındaki farkı vurgulamaktadırlar. Zira son yıllarda engelli hareketleri tarafından geliştirilen söylemler çoğunlukla "sakat" kavramı üzerine inşa edilmektedir. Bu kavram yeti yitimlerine değil, yeti yitimi olan bireyleri ötekileştiren, daha açık bir ifadeyle onların günlük yaşama katılma, kendilerini gerçekleştirme ve bağımsız yaşama becerilerini sakatlayan fiziksel, sosyal, kültürel ve politik yapılara işaret etmek için kullanılmaktadır.

> *"Ben sakatlık terimini tercih ediyorum genel olarak. Yani ideolojik açıdan sakatlığı tercih ediyorum çünkü daha doğru tanımladığını düşünüyorum. Sonuçta da sosyal, politik ve ekonomik bir kavram olduğunu ve aynı zamanda tarihi bir yanı da olduğunu, dolayısıyla bu alandaki gelişmelerden etkilendiğini düşünüyorum." (K2)*

> *"Ben aslında sosyolojik olarak sakatlık kavramını kullanmayı tercih ediyorum ya da az önce dediğim gibi bir yeti farkı olarak tanımlıyorum ama kuramsal olarak sakat kavramını kullanmayı tercih ediyorum. Çünkü sakat kavramının daha çok toplumsal mesaj verdiğini düşünüyorum." (K1)*

Bazı katılımcılar ise bu soruya doğrudan cevap vermek yerine, sakıncalı buldukları kavramları ve bu endişelerinin nedenlerini paylaşmayı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda, engelli ve engelli olmayan bireylerin ihtiyaçları arasında bir hiyerarşi oluşturma, engelli kişilerin ihtiyaçlarını görece daha az önemli gibi gösterme ve engellilerin kategorize edilmesine yol açarak ayrımcılığı pekiştirme olasılığından ötürü "özel gereksinimli" kavramını eleştirmişlerdir:

> *"Özel gereksinim konusu ise tam bir ayrımcı söylem bence. Neyin özel neyin özel olmayan gereksinim olduğunu ayırt etmek de bugünün koşullarında doğru değil. O zaman şimdi depremzedelerin tamamının özel gereksinimleri var, e o zaman onlara da özel gereksinimli diyelim. Mesela yeni doğum yapmış bir kadının belirli bir süre emzirmesi gerekiyor ve bunun için izin alması gerekiyor, o zaman o da özel gereksinimli oluyor. Bunun tehlikeli bir kavram, hatta şu ana kadar konuştuğumuz kavramlar içerisinde en tehlikelisinin özel gereksinimli ifadesi olduğunu düşünüyorum." (K4)*

> *"Çünkü bence ortada özel bir durum yok. Her insanın, sakat ya da "sağlam" olduğu düşünülen her insanın ya da böyle adlandırılan her insanın kendine ait gereksinimleri vardır. Çünkü her insan aslında biriciktir ve herkesin kendi ihtiyaçları, kendi yaşantılarından da kaynaklı, kendi sosyal ve ekonomik durumundan da kaynaklı, karakterinden de kaynaklı, bir sürü etmenden kaynaklı özel ihtiyaçları olabilir bence. Sanki özel gereksinimli dediğimizde ayrı bir kategoriden bahsetmiş gibi oluyoruz ki kategorize etmek için de kullanılıyor bu tarz kavramlar." (K1)*

Bazı katılımcılar da kavramları pek önemsemediklerini aktarmışlardır. Örneğin K3 engellilere ilişkin tutumların, onları tanımlamak için kullanılan kavramlardan çok daha önemli olduğuna vurgu yapmıştır:

> *"Ya bunun için bir sürü uzun uzun şey sayabilirim ama benim için esas olan şey bana ağma, kör, engelli, özürlü, sakat denmesinden çok, ne dendiğine dikkat edilmesinden çok nasıl davranıldığı, bunun içeriğinin ne olduğu… Hangisi söylendiğinde insan olarak kabul edileceksem o söylensin." (K3)*

K4, engellilikle ilgili terimlerin yurt dışından ithal edilerek Türkçe'ye aktarılmaya çalışıldığını, fakat bu yaklaşımın kavramların belirsizleşmesine ve kafa karışıklığına yol açtığını vurgulamıştır. Ayrıca, bu durumu, Türkiye'de tarihsel süreçte engellilik haline atıf yapmak amacıyla farklı birçok kavramın ortaya çıkmasının ve tek bir kavramda karar kılınamamasının nedeni olarak gördüğünü belirtmiştir:

> *"Uzun yıllar "özürlü" kelimesi kullanılmış yani biliyorsun 2000'li yılların başına kadar ve fakat sonradan özürlülüğün de tıbbi modelin bir söylemi olduğu, hatta tıbbi modelden de ziyade bu gelenekçi modelin bir devamı olarak görüldü özürlülük. Engellilik de biraz sosyal modelle geldi aslına bakarsan. Engelleniyoruz gibi bir şeyden ortaya çıkıyor aslında. Ona da itiraz geliyor tabii ki yani; ben engelli değilim, ben engelleniyorum gibi şeyler ortaya çıkıyor. Aslına bakarsan biz bu kavramları dışarıdan doğrudan alıp da Türkçe'ye çevirmeye çalıştığımız için böyle şeyler yaşıyoruz diye düşünüyorum ben." (K4)*

4.2.2. Engelliliğe İlişkin Bakış Açılarının Oluşma Sürecinde Etkili Olan Faktörler

Katılımcıların engelliliğe ilişkin bakış açılarını en çok etkileyen unsurun, benzer deneyimlere sahip kişilerle etkileşimde bulunmak ve onların deneyimlerinden öğrenmek olduğu anlaşılmaktadır. Bazı katılımcılar engelli sivil toplum kuruluşlarında farklı pozisyonlarda bulunduklarını belirtirken diğerleri ise başarılı buldukları engelli bireyleri rol model olarak kabul ettiklerini ifade ederek bu etkiyi vurgulamışlardır. Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı üzere sivil toplum kuruluşları engelli bireyler için önemli bir sosyal etkileşim ve destek ağı oluşturmaktadır. Bu oluşumlar, engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştıran pratik bilgilerin paylaşıldığı, deneyimlerin aktarıldığı ve karşılıklı fikir alışverişinde bulunulduğu bir ortam sunmaktadır:

"2000'li yıllarda ben X Derneği'nde İngilizce kursu vermeye başladım, bilgisayar kursu vermeye başladım, sonrasında yöneticilik yaptım, oradan çıktım Y Derneği oluştu falan derken o günden beri sivil toplum kuruluşlarında bir şekilde bazen pasif bazen aktif, şu an pasif durumdayım mesela görev alıyorum. Öyle olduğu için de oralardaki bakış açıları da beni çok geliştirdi yani, sivil toplum kuruluşlarındaki deneyimler, oradaki insanlar, oralardaki konuşmalarımız, yaptığımız tartışmalar beni geliştirdi." (K5)

"Sivil toplum kuruluşlarında bulunmak ve sivil toplum kuruluşlarının yayınlarını okumak da benim yeti farklılığıyla ilgili daha böyle hak savunuculuğu yönünde şekillenen bir bakış açısı kazanmamı sağladı." (K6)

"Çeşitli mail grupları ya da işte görmeyen bireylerin oluşturduğu gruplara katılmak, o yazışmaları okumak, kendini kanıtlamış engelli kişilerden bir şeyler duymak elbette bakış açımı bu noktada daha da değiştirdi." (K13)

"Hani her insanın bu yalnızca engelliler için değildir, normal insanların da herhangi bir konu üzerinde gerek ideolojik olabilir gerek inanç özelinde olabilir idol aldığı insanlar vardır ya biraz engelliliğe bakış açısı, biraz engellilere katmış olduğu değerler gibi sebeplerle aktif gördüğümüz insanlarla tanışıp onlarla yakınlık kurmak." (K23)

Engelli çocuğu olan bazı aileler, engellilikle ilk kez karşılaşmış olmaları ve engellilik hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları gibi nedenlerle çocuklarına karşı aşırı koruyucu bir yaklaşım sergileyebilirler. Ancak, bu iyi niyetli çabalar, çocukların sağlıklı bir özgüven geliştirememeleri, kişisel yeteneklerini keşfedememeleri ve nitelikli sosyal ilişkiler kuramamaları gibi istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Diğer yandan, aşırı koruyucu olmayan bir aile ortamı, engelli çocukların hem kişisel gelişimlerini destekleyebilir hem de engelliliği kabul etme sürecini kolaylaştırabilir. Bu çocuklar, engellerini daha kolay kabul edebilir, yaşadıkları/yaşayacakları zorluklar karşısında daha güçlü durabilir ve sorunları çözme konusunda daha yaratıcı olabilirler. Tüm bu olumlu sonuçlar, engelliliğin algılanma biçimini zamanla belirleyerek yaşamlarını büyük ölçüde etkileyecek olan engellilik deneyimiyle daha

iyi bir şekilde başa çıkmalarını sağlayabilir. Nitekim Bazı katılımcılar da engelliliğe ilişkin bakış açılarının ilk olarak çocukluk yıllarında oluşmaya başladığını ve bu süreçte ailelerinin tutumlarının etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, ailelerinin onlara, engelli olmayan kardeşlerine davrandıkları gibi davranmalarının, sorumluluk verme konusunda esnek bir tutum sergilememelerinin, eğitimleri hususunda çaba sarf etmiş olmalarının, nasıl bir yol izlenebileceğini araştırmalarının ve kendilerini her alanda desteklemelerinin engelliliği algılama biçimleri üzerindeki etkileri katılımcıların ifadelerine yansımıştır:

> *"Şöyle, bir kere ailem hiçbir zaman beni engelli olduğum için farklı yapmadı. Mesela annem babam bana evde yapmam gereken her şeyi diğer kardeşlerimle birlikte ya da işte evde bana düşen ne varsa onu mesela ben küçüklüğümden beri yaptım. Bana hiçbir zaman işte sen şunu yapamazsın biz yaparız demediler. Ben icabında bulaşık da yıkadım, anneme yardım da ettim, yatakları da topladım, elbiselerimi de katladım ve yatılı okulda da okuduğum için bunları yapmam gerekiyordu. Özellikle de annem bu konuda çok katıydı; yani hiçbir zaman ben görmediğim için bunu yapamam dedirtmedi bize. İşte böyle olduğu için engellilik benim için bir farklılık oldu aslında." (K16)*

> *"Ailem çok iyi bir bakış açısı sergiledi. Ben doğduğum zaman biz Trabzon'da yaşıyorduk. Ailem ama özellikle de annem hemen okul araştırmalarına başladı. Başkalarının eline bakmayayım hani kendi kendime yetebileyim diye araştırmalara başladı. Tabii ki hani 1999 yılından bahsediyorum. O yıllardaki imkânlar şu anki imkânlardan daha gerideydi. Şimdi insanlar bir internet araştırmasıyla her şeyi bulabiliyorlar. Yakın çevrelerindeki bir sosyal hizmet kurumuna bile gitseler hani bir şeyler öğrenebilirler. Benim ailemin ise bu tür imkânları yoktu ama okul araştırmasına girdi. Böyle bir okul da bulduk ve İstanbul'a taşındık. Eğitim sürecim de böyle başladı. Sonuç olarak hani ailemin desteği ve okumamı istemeleri de bana önemli bir kapı açtı." (K13)*

Bazı katılımcılar, engelli bir birey olarak yaşamanın beraberinde getirdiği çeşitli zorlukların bakış açılarını belirlediğini vurgulamışlardır. Hem günlük yaşamda karşılaştıkları sorunlarla

mücadele etme çabaları hem de farklı toplumsal alanlarda maruz kaldıkları ayrımcılık ve dışlanma karşısında geliştirdikleri tutumlar, katılımcıların bakış açılarının olgunlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu durum, yaşadıkları deneyimlerin, onların kişisel gelişimlerine ve içsel güçlerinin artmasına da katkıda bulunduğunu göstermektedir:

> *"Birincisi engellenmek hem sosyal yaşamda engellendik hem çalışma yaşamında engellendik hem akademik alanda engellendik." (K7)*
>
> *"Benim bu bakış açısını kazanmamı sağlayan süreçler herkes gibi öncelikle yaşadıklarım ve tecrübelerim yani. İnsan tecrübe kazanır ve buna bağlı olarak da bir bakış açısı edinir. Mesela ben şu an seninle konuşurken bir taraftan da yemek yapıyorum, bu bile benim engelliliğe bakış açıma bir şeyler kattı yani. Sonra öğretmen olarak görev yapma sürecim de benim engelliliğe bakış açımı etkiledi." (K12)*
>
> *"Okuduklarım, yaşadıklarım ve hani bir sorun yaşadığımda nasıl çözebilirim şeklinde bir bakış açısına sahip olmak insanın engellilikle ilgili bakış açısını da şekillendiriyor sanırım. Yani ben bunu yapamam diye düşünmek yerine ben bunu nasıl yaparım tarzında ilerlemek bakış açımı zamanla geliştirdi." (K6)*

Bazı katılımcılar da engellilik konusunda yaptıkları okumaların ve akademik alanda edindikleri tecrübelerin bakış açılarını şekillendirdiğini ifade etmişlerdir. Bu anlamda, literatürdeki bilgi ve akademik çalışmaların yanı sıra kendi araştırmaları ve alanlarındaki gelişmeleri takip etmenin engellilik konusundaki anlayışlarını zenginleştirdiğini düşünmektedirler:

> *"Aslında bu işin birazcık da literatürüne bakmak, işte nasıl tanımlanıyor dünyada, Türkiye'deki sakat hareketi nereye gidiyor hani o tarafa bakmak, okudukça kafanın biraz karışması ama birazcık daha bu işin üzerinde düşünmek. Ben bilişsel psikoloji mezunuyum aslında ama bu engellilik algısı üzerinden giderek bir çalışma yapmıştım mastır döneminde." (K8)*
>
> *"Üçüncüsü de akademik deneyimlerim, özellikle doktora yaptığım süreçteki okumalarım, özellikle sosyal modelle teorik anlamda*

tanışmış olmam, özellikle sağlamcılık literatürüyle tanışıklığım gibi şeyler de bugünkü fikirlerimin oluşmasında etkili oldu." (K5)

Görme engelli bireyler, genellikle ilkokul ve ortaokul eğitimlerini görme engelliler okullarında almaktadırlar. Ancak, bu okulların her ilde bulunmaması nedeniyle çoğu kişi kendilerine en yakın şehirdeki okullarda yatılı olarak okur. Bu süreç, onlara sadece müfredat bilgisi sunmakla kalmaz, aynı zamanda görme engelli akranlarıyla bir arada yaşayarak engellilikle ilgili farkındalık kazanmalarını ve engellilikle başa çıkma becerilerini geliştirmelerini de sağlar. Bu okullarda görev yapan öğretmenler ve yöneticiler de engellilik konusunda donanımlı oldukları için öğrencileri herhangi bir etkinlikten dışlamazlar veya onlara özel muamelede bulunmazlar. Bu da görme engelli bireylerin küçük yaşlardan itibaren engelli olarak yaşamanın zorluklarıyla nasıl baş edebileceklerini öğrenmelerine ve engelliliğe yönelik kendi bakış açılarını oluşturmalarına olanak tanır. Bazı katılımcı ifadeleri de bunu doğrular niteliktedir:

"Ben ilkokul ve ortaokulu yatılı okullarda okudum. Öyle olunca biliyorsunuz yatılı okullar kendi içlerinde kuralları olan, işte yaşamı o kurallara göre yürüttüğünüz yerler. Kimse sizi orada kollamıyor, korumuyor, ayırt etmiyor; çünkü herkes orada sizinle aynı pozisyonda. Öyle olunca bu benim yetişmemde bir kolaylık oldu aslında." (K16)

"Ben doğuştan kör olduğum için ilkokulu ve ortaokulun bir kısmını körler okulunda tamamladım. Bunun bir etkisi oldu tabii." (K18)

4.2.3. Toplumun Engellilere Yönelik Bakış Açılarına Dair Görüşleri

Katılımcıların çoğunluğuna göre toplum engellileri genellikle aciz ve yardıma muhtaç bireyler olarak algılamaktadır. Bu algının engellilerin hiçbir şey yapamayan, kendi kendilerine yetemeyen, eğitim alamaz veya çalışamaz kişiler olarak etiketlenmelerine neden olduğunu düşünmektedirler:

"Küçük bir örnek vereyim, ben mevzuat okumayı çok seviyordum. Lisansı bitirirken de bir dosya hazırladım yaklaşık kırk elli sayfalık ve Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne gitmiştim. Oradaki bir hocaya

> *işte eğitim hukuku alanında çalışmak istediğimi söylemiştim ve ne yapmam gerekir diye sormuştum. Hoca görme engellisin ama dedi, ben de ama lisansı bitirmek üzereyim dedim ama dedi görme engellisin. Ben de görme engelli olmam sizinle çalışamayacağım anlamına gelir mi dedim yani inşaat mı yapacağız ne yapacağız araba mı süreceğiz dedim ama dedi sen görme engellisin yapamazsın. Ben de iyi deyip çıktım yani. Bu bir ön yargı mesela." (K7)*

> *"Toplumun bakış açısına göre engelliler kendilerine yetemeyen, eksik, başka insanlara ihtiyacı olan, tek başına hayatını idame ettiremeyen, belki evlerinde tek başına kalamayan, mutlaka yardıma ihtiyacı olan insanlardır." (K14)*

Bu bağlamda, bir katılımcı, engellilere yönelik bu tür bir bakış açısının olası olumsuz sonuçlarına işaret etmiştir. Katılımcının ifadelerine göre toplum engelli bir bireyle karşılaştığında, kendisi talep etmediği halde ona yardım etme gerekliliği hissetmekte ve herhangi bir soru sormadan yardım girişiminde bulunmaktadır. Bu durum bazen fiziksel sınırların ihlal edilmesine dahi yol açabilmektedir:

> *"Bizim isteğimiz yardım talep etmemiz doğrultusunda yardım etmeleri ya da bize yaklaşırken yardıma ihtiyacımız olup olmadığını sormaları yani toplumun bu yönde davranmaları bizim için daha önemli. Çünkü birinin koluna sormadan girmek genel anlamda taciz olarak tanımlanır." (K21)*

Bir katılımcı da toplumda engellilere yönelik yaygın ön yargıları farklı bir açıdan değerlendirmiştir. Bazı insanların engellileri güçsüz ve hiçbir şey yapamayan bireyler olarak algıladığını, ancak diğer bazı kişilerin de engellilere sıra dışı yeteneklere sahip kişiler olarak yaklaştığını belirtmiş ve bunun da aslında bir ön yargı olarak kabul edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir:

> *"Ön yargı dediğin şey ya yapamaz edemez ya da tam tersi bu her şeyi yapar, müzik aleti de çalar, spor da yapar, satranç da oynar, onu da yapar, bunu da yapar… Bu da bir ön yargı." (K7)*

Bazı katılımcılar, toplumda hakim konumda olduğunu düşündükleri bu bakış açısının engelli kişileri tanımamanın ve engelli kişilerle hiç temas etmemenin bir sonucu olarak ortaya

çıktığını düşünmektedirler. Aşağıdaki katılımcı ifadesinde de özetlendiği gibi insanlar engelliliği kişisel olarak deneyimlediklerinde ya da yakın çevrelerinde engelli biri bulunduğunda, engelliliğin zannettikleri kadar zor bir durum olmadığını anlayabilmektedirler. Bu husus, engelliliğe ilişkin algı üzerinde temasın ne denli büyük bir öneme sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

> *"Yani aslında toplum bir durum kendi başına gelene kadar onu çok iyi tanımıyor. Mesela işte kendisi engelliyse ya da kendi yakınında bir engelli varsa körlerin ekran okuyucuyla telefon kullandığını o zaman öğreniyor mesela." (K12)*

Bazı katılımcılar ise toplumun engellilere yönelik bakış açısında geçmişe nazaran olumlu bir gelişme olduğunu düşünmektedirler. Bu olumlu değişimin gerçekleşmesinde engellilerin toplumda daha belirgin bir varlık göstermelerinin ve sosyal hayatın farklı alanlarında daha aktif bir rol almalarının etkili olduğunu dile getirmişlerdir.

> *"Biraz toplumda da hani özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte engelliler de sosyal hayata, iş hayatına ve eğitim hayatına katılmaya başladıkça aslında insanlar hani maruz kalıp daha çok tanımaya, daha çok hani ihtiyaçlar nelerdir diye fikir üretmeye hani başlıyor." (K8)*

> *"Belli oranlarda olumluya gidişler var o da engellilerin toplum içerisinde daha fazla var olması, daha fazla "normal bir insan" olarak görülmeye başlaması." (K15)*

> *"Engelliliğe yönelik bakış açısı gittikçe düzeliyor aslında. İnsanlarda önceden daha fazla acıma duygusu varken, engellilere daha fazla acıma duygusuyla yaklaşırken artık toplumda bir bilinçlenme başladı." (K10)*

K3 ise engellilere yönelik bakış açısının kişiden kişiye değişkenlik gösterdiğini ve gençlerin genellikle daha olumlu bir tutum sergilediklerini ifade etmiştir:

> *"Gençlerin tutumlarının daha az dışlayıcı ve daha az ayrımcı olduğunu düşünüyorum ama tabi çok genellenebilir bir şey mi bilemem." (K3)*

4.3. Erişilebilirliğe Dair Algıları

Bu tema altında, katılımcıların erişilebilirlik kavramını nasıl anladıkları, erişilebilirliğe öncelikli olarak hangi alan veya alanlarda ihtiyaç duydukları, toplumun erişilebilirliğe yönelik farkındalık düzeyini nasıl değerlendirdikleri ve erişilebilirliğe dair toplumsal farkındalığın arttırılması için sundukları öneriler ele alınmıştır.

4.3.1. Erişilebilirliğin Anlamı

Çoğu katılımcı, erişilebilirliği, engellilerin topluma diğer insanlarla eşit şekilde katılmalarını mümkün kılan yol, yöntem ve araçlar bütünü olarak anladığını ifade etmiştir. Onlar için erişilebilirlik, eşitlik ve adaletin temel taşlarından biridir. Ayrıca, erişilebilirlik hakkındaki ifadeleri, önceki temada ele alınan engellilik anlayışlarıyla uyumlu görünmektedir. Önceki temada, engelliliği fiziksel sınırlılıklarla açıklamanın doğru olmadığını, çoğunluğa göre düzenlenen toplumsal organizasyonların potansiyellerini sınırlayarak yeti yitimi olan kişileri engelli hale getirdiğini vurgulamışlardır. Bu bölümde de engelliliğin ortadan kaldırılması için erişilebilirliğin oynadığı kritik role dikkat çekerek açıkça bir çözüm önerisi sunmuşlardır:

> *"Bir şeylere ulaşamadığımda ya da işte benimle benzer özelliklere sahip insanlar bir şeylere ulaştığında ama ben ulaşamadığımda ilk aklıma gelen şey kör olduğum için ulaşamıyor olmam olmadığı için bir şeyleri yapamamamı körlüğüme değil de uygun yöntemleri kullanamıyor olmama bağladığım için erişilebilirlik benim için herkesle eşit olmakla aynı şey. O yüzden hayatımın çok ortada bir yerinde. Dediğim gibi yani bir şeylere erişebilmek, bir şeylere herkes gibi herkesle aynı anda erişebiliyor olmak, yararlanabiliyor olmak ya da üretebiliyor olmak eşittir erişilebilirlik gibi geliyor bana." (k3)*

> *"Erişilebilirlik, bir engellinin kendi yöntemlerini kullanarak bazı şeyleri yapabilmesi. Engelli biri de çoğunluğun yaptığı bir işi yapar ama onu kendi durumuna uygun yöntemleri kullanarak yapar. Budur erişilebilirlik yani." (K12)*

> *"Ya aslında engelliliği tanımladım ya toplumsal bariyerler sonucu oluşan bir durum dedim ya, aslında erişilebilirlik o toplumsal bariyerleri ortadan kaldırmanın en önemli yolu belki de." (K8)*

> *"Aslında az önceki sorunun karşılığı da bu mesela. Engellilik kavramının benim için daha arka planda kalmasındaki en önemli etkenlerden birisi de erişilebilirlik. Erişilebilirlik varsa engellilik ortadan kalkmaya başlıyor. Erişilebilirlik bana göre birçok sorunu çözen bir şey." (K10)*

Aynı noktayı vurgulamakla birlikte, bazı katılımcılar ayrıca erişilebilirliğin bir bütün olarak ele alınması gerektiğine dikkat çeken ifadeler de kullanmışlardır. Öyle ki günümüzde erişilebilirlik dendiğinde çoğunlukla sarı çizgiler, rampalar ve asansörler gibi yalnızca fiziksel düzenlemeleri içeren durumlar akla gelmektedir. Oysa toplumsal yaşamın her alanına katılabilmek, her alanda kendilerini var edebilmek tüm insanlar için olduğu gibi engelli bireyler için de temel bir haktır. Bu hakkı kullanabilmeleri ise en başta erişilebilir ortamların mevcut olmasına bağlıdır. Örneğin, içinde bulunduğumuz çağın bilgi çağı olduğu düşünülüp fiziksel erişilebilirliği önceleyip teknolojide erişilebilirliği göz ardı etmenin engelli bireyler açısından yol açabileceği hak mahrumiyetleri tasavvur edildiğinde, katılımcıların vurguladıkları bu hususun önemi daha iyi anlaşılabilecektir.

> *"Yaptığımız her şeyde, girdiğimiz her ortamda, herkesle aynı anda eşit bir şekilde erişebilmek. Bu bir materyale de olabilir, bu bir yola da olabilir. Ne olduğu önemli olmamakla birlikte bir şey yaparken diğerlerinden daha eksik kalmamayı sağlayan kapsayıcı yöntemlerdir." (K6)*

> *"Mesela bütün sosyal yaşamda, bireysel yaşamda içeride veya dışarıda hiç fark etmez yani engellinin sabah kalkıp güne başladığı ilk dakikadan itibaren hayatının diğer alanlarında da yapacağı yapabileceği her şeyin bir şekilde dezavantajına rağmen yapabiliyor olmasını sağlayacak her türlü imkân ve seçenek erişilebilirliktir bence." (K23)*

Erişilebilirlik yakın bir döneme kadar sadece engelli bireylerin ihtiyaç duydukları düzenlemeleri ifade etmek için kullanılmakta idi. Ancak, erişilebilirliğin engelli olmayan bireylerin yaşamlarını da kolaylaştırdığının anlaşılması ile birlikte bu konuda giderek genişleyen bir literatür oluşmaya başlamıştır. Tartışmalar, toplumun tüm kesimlerini kucaklayan, adil ve eşitlikçi bir tasarım anlayışını gündeme getirmiş ve evrensel tasarım kavramı ön plana çıkmıştır. Her ne kadar erişilebilirlik ve evrensel tasarım kavramları sıklıkla

birbirlerinin yerine kullanılsa da evrensel tasarım, yaşlarına, cinsiyetlerine, yeteneklerine ve fiziksel özelliklerine bakılmaksızın tüm insanların toplumsal katılımını arttırmayı hedefleyen bir ilkedir. Örneğin, erişilebilir şekilde tasarlanan binalar sadece tekerlekli sandalye kullanıcıları için değil, aynı zamanda yaşlılar ve hamileler gibi farklı gruplar için de daha kullanışlıdır. Benzer şekilde, erişilebilirlik kriterlerine uygun olarak tasarlanan websiteleri ve mobil uygulamalar da sadece görme ve işitme engelli bireylere kolaylık sağlamakla kalmayıp herkes için daha iyi bir kullanım deneyimi sunmaktadır. Bu yönüyle, evrensel tasarımın, daha barışçıl ve ötekileştirici olmayan bir yaklaşım olduğu da ifade edilmektedir.

Engelliler özelinde değerlendirildiğinde ise bir düzenlemenin tüm insanlar için faydalı olduğu bilindiğinde, sadece engelliler için gerekli olarak düşünüldüğü duruma göre hayata geçirilmesi daha hızlı olacağı için büyük bir avantaj olduğu söylenebilir. Ayrıca, bir ortamın erişilebilir hale getirilmesi, bazen engellilere yapılan bir iyilik gibi algılanmakta ve isteyen yapar istemeyen ise yapmaz gibi bir düşünce söz konusu olmaktadır. Oysa, evrensel tasarım, yardım eden ve yardım edilen arasındaki haksız hiyerarşiyi engelleyebilir ve bu tür düzenlemelerin uygulanması için daha güçlü bir talep oluşmasını sağlayabilir. Nitekim, erişilebilirliği evrensel tasarım yaklaşımını referans alarak açıklayan katılımcıların anlatımlarında da herkes için ve yalnızca engelliler için değil gibi ifadeler dikkat çekmektedir:

> *"Yani şöyle düşün, bir toplantıya gidiyorsun, toplantının ana dili İngilizce ama Türkçe tercüme yok, o toplantı İngilizce bilmeyen birisi için erişilebilir olmaz. Yani illa yeti kaybını anlatmıyor bence erişilebilirlik alanı." (K9)*

> *"Erişilebilirlik gündelik yaşamdan tutun da eğitime kadar iş yaşamından tutun da sosyal yaşama kadar yaşamın her alanında herkes için her konuda erişilebilir hale getirilmesi anlamına geliyor. Örneğin, bir kitabın sadece mürekkep baskıyla hazırlanması sadece gören insanları kapsıyor ama o kitabın sesli, Braille, elektronik formatlarda hazırlanması, yani herkes için bir şeyler yapılması, farklı özellikleri olan insanların özellikleri de gözetilerek yapılması erişilebilirlik demektir. Herhangi bir hizmetin ya da malın herkes için ulaşılabilir olacak şekilde üretilmesi ya da tasarlanması erişilebilirlik demektir bence." (K14)*

> *"Mesela hâlâ yapılan şeyi kaç kişinin kullanacağı soruluyor bize ama evrensel tasarım öyle bir şey değildir. Sen evrensel tasarıma uygun bir şeyler ürettiğinde herkese erişilebilir olur. Hiç düşünmediğin birisi için de erişilebilir olur. Mesela bazı uygulamalar özellikle körler için üretilmiyor ama körler açısından inanılmaz işlevsel oluyor ya da tam tersi bir şeyler de olabiliyor. Yine işte cüceler için üretilen bir şey çocuklar için de mantıklı olabilir. Dediğim gibi yani zihniyet olarak sıfırdayız çünkü bir şeyin neden erişilebilir olması gerektiğini, altında yatan temeli bilmiyoruz." (K3)*

Erişilebilirlik, engelli bireylerin kendi yol ve yöntemlerini kullanarak başka bir kişiye en az ihtiyaç duyacakları şekilde yaşamın her alanında özgürce var olabilmelerini sağlar. Yani erişilebilirlik engelli bireylerin bağımsızlığını ve özgürlüğünü artırarak toplumsal yaşama tam katılımlarını mümkün kılan bir araçtır. Nitekim, bazı katılımcıların ifadelerinde de özgürlük ve bağımsızlık kavramları ön plana çıkmıştır:

> *"Erişilebilirlik varsa daha rahatsın her anlamda. Akıllı telefon kullanıyorsan daha sosyalsin. Beyaz baston kullanıyorsan ki kullanmak zorundasın bir kör olarak, bağımsızsın." (K9)*

> *"Erişilebilirlik benim için özgürlüktür. Erişilebilirlik varsa birçok şeyi yapabilirsin. Erişilebilirlik eşit özgürlük benim için." (K10)*

> *"Şöyle, erişilebilirlik benim hayatımı konforlu hani konforludan kastım lüks falan değil de yapacak olduklarımı kimseye muhtaç olmadan, her türlü sıkıntımı tek başıma gideriyor olduğum bir yaşam benim için erişilebilir bir yaşamı ifade ediyor. Yolların düzenli olması, kaldırımların daha geniş olması fiziksel erişilebilirliği; teknolojik olarak her türlü imkânı kullanabiliyor olmam da bana dijital özgürlük sağlar. Aslında dediğim gibi ilk başta da yaşamımı tamamıyla verimli, rahat kimseye ayak bağı olmadan kendi isteğimle yaşayabiliyor olmam benim için erişilebilirliği ifade eder." (K13)*

Herhangi bir durum veya ortam, engelli bireyleri de kapsayacak şekilde düzenlenmediğinde veya onların ihtiyaçlarına uygun şekilde ayarlama yapılmadığında, engelli kişiler açısından bu durum kısıtlanmış olmak demektir. Bununla birlikte, önemli bir nokta da bu düzenlemeleri

gerçekleştirmekle sorumlu olan kişilerin ya da kurumların, bilinçli veya bilinçsiz olarak engellileri dışladıkları veya ayrımcılık yaptıklarıdır. Nitekim, bir katılımcı da erişilebilirliği, engelli bireylerin kendi yöntemleriyle herhangi bir ortama katılabilme imkânı olarak tanımlarken aynı zamanda erişilebilirlik eksikliğini ayrımcılık olarak yorumlamıştır. Bu, erişilebilir olmayan ortamların engelli bireyler için yalnızca katılımın engellenmesi anlamına gelmediğini, aynı zamanda ayrımcılık şeklinde de algılanabildiğini doğrulamaktadır:

> *"Mesela sen bir Whatsapp grubundasın, işte bir fotoğraf paylaşıyorlar mesela o sana bir anlam ifade etmiyor. Orada bir erişim sorunu oluyor. O erişim sorunu ortadan kalkmayınca da ayrımcılık daha da filizleniyor, o atılan tohumlar iyice büyüyor." (K22)*

Erişilebilirlik, her ne kadar çoğunlukla bir lütuf olarak görülse de uluslararası sözleşmelerde de altı çizildiği üzere temel insan haklarından birisidir. Dahası diğer tüm haklardan yararlanabilmenin bir ön koşulu olduğu da ifade edilmektedir. Zira, bir toplumda engelli bireyler eğitim alma ve çalışma hakkına sahip olabilirler; ama bu ortamlar erişilebilir olmadığında söz konusu haklar bir anlam ifade etmeyeceği için yalnızca kâğıt üzerinde kalacaktır. Aşağıdaki katılımcı ifadesi de bu durumu özetler niteliktedir:

> *"Erişilebilirlik hem bütün hak alanları için bir ilke hem de onun dışında bir de bir hak olarak görüyorum ve erişilebilirliği hayatın diğer tüm alanlarındaki haklara erişimin anahtarı olarak görüyorum. Erişilebilirlik düzenlemeleri olmadığı zamanki burada sadece fiziksel erişilebilirliği kastetmiyorum, kamusal hizmetlere ve bilgiye erişimi de kastediyorum, bu alanlarda erişilebilirlik düzenlemeleri olmadığı zaman siz eğitim hakkınıza da erişemezsiniz, çalışma hakkına da ulaşamazsınız, seyahat hakkına da ulaşamazsınız, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına da ulaşamazsınız. Dolayısıyla bütün haklara ulaşmanın, bütün haklardan yararlanmanın temel koşulu olarak görüyorum erişilebilirliği. Yani aslında ortada bir daire düşünün erişim olsun o, diğer bütün hak alanları o erişimden beslenir." (K19)*

4.3.2. Erişilebilirliğin Öncelikli Olduğu Alanlar

Katılımcılara erişilebilirliğin öncelikli olarak hangi alanda sağlanması gerektiğine dair bir soru yöneltilmiştir. Çoğunluk, her alan birbirini etkilediği için bir alanın diğerinden daha önemli olduğunu söylemenin doğru olmayacağını ifade etmiş ve bu soruya net bir cevap vermekten kaçınmıştır. Örneğin, eğitim alanında yaşanan bir erişilebilirlik sorunu engelli bireylerin çalışma yaşamına katılımını da zorlaştıran bir dezavantaja dönüşebilmektedir. Çalışma yaşamının erişilebilir olmaması da sosyal hayata katılımı sınırlayabilmektedir. Özetle, erişilebilirliği bir bütün olarak algıladıkları ve yaşamın tüm yönlerini kapsaması gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır:

> *"Yani erişilebilirlik konusunda bence öncelik olmamalı. Yani birinin diğerine göre öncelikli olduğu durumların çok az olduğunu söyleyebilirim. Hiçbiri diğerinden daha az önemli değil." (K1)*

> *"Gerçekten zor bir soru. Hepsinin birbirini etkilemesinden kaynaklı yani eğitimdeki sorun istihdamı, istihdamdaki sorun günlük yaşamımızı, hatta özel hayatımızı belki etkiliyor. Bu soruya cevap vermekte oldukça zorlandım ama bilmiyorum. Birbirini çok etkileyen unsurlar, birbirinden ayırmak çok zor." (K15)*

> *"Yani ben bu konuda şimdi bir şey diyemiyorum. Aslında her sorunun kendine göre bir özelliği, kendine göre bir önceliği var. Çoğu insan bize o zaman başladığımızda her şey bitti sesli betimleme mi kaldı dedi mesela bunu söylediler. Şimdi kültür ve sanata erişim aslında çok önemli bir olgu. Sesli betimleme aslında görme engellilerin görsel eğitimini de sağlıyor. İşte filmlerdeki kıyafetleri dinliyorsunuz, hangi renklerin hangi renklerle uyumlu olduğunu anlıyorsunuz vesaire. Bunlar da sizi eğitiyor. O yüzden hangi sorunun öncelikli olduğu konusunda ben bir şey diyemiyorum." (K16)*

> *"En öncelikli dediğin zaman o zaman başka bir problem ortaya çıkıyor. O yüzden ben bu yaklaşımı pek sevmiyorum." (K5)*

Günümüzde teknoloji, engelli olsun veya olmasın tüm insanların hayatlarını kolaylaştıran bir araç haline gelmiştir. Mobil cihazlar, bilgisayarlar ve yapay zeka gibi teknolojik yenilikler sayesinde İletişimden eğlenceye, sağlık hizmetlerinden ulaşıma kadar son derece geniş bir

kullanım alanına sahip olan teknoloji, herkesin ilgi, istek ve ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Bu çeşitlilik, engelli bireyler için de çok sayıda avantajı beraberinde getirmiştir. Örneğin, görme engelli bireyler için sesli kitaplar veya ekran okuyucular, renk tanıma uygulamaları, yön bulmayı sağlayan navigasyon uygulamaları, görselleri yazılı olarak betimleyen araçlar, sesli asistanlar; fiziksel engelliler için akıllı tekerlekli sandalyeler, protezlerdeki robotik sistemler ve hareket sensörleri gibi yenilikler; işitme engelli bireyler için ise altyazı, akıllı telefonlarla entegre edilebilen işitme cihazları, koklear implantlar, ışık tabanlı uyarı sistemleri, konuşulan kelimeleri metne dönüştüren konuşma tanıma uygulamaları, görüntülü iletişim teknolojileri ve işaret dili çevirici uygulamalar gibi teknolojik çözümler engelli bireylerin yaşam kalitelerini arttırmakta, bağımsızlıklarını desteklemekte, toplumsal katılımlarını sağlamakta ve potansiyellerini tam olarak ortaya çıkarmalarına yardımcı olmaktadır. Nitekim bazı katılımcılar da sağladığı erişilebilirlik kolaylıkları nedeniyle öncelikli olarak teknolojik alanın erişilebilir olması gerektiğini savunmuşlardır. Zira, birçok erişilebilirlik çözümü sunmasına rağmen teknolojinin kendisi de içinde bazı erişilebilirlik sorunları barındırmaktadır. Dolayısıyla, erişilebilirlik konusunda güçlü bir araç olan teknolojiyi verimli bir şekilde kullanabilmek, erişilebilirlik güçlüklerinden ötürü her zaman mümkün değildir. Örneğin, ekran okuyucu kullanan bir görme engelli birey, websitelerinde kolayca gezinebilir ve işlemlerini gerçekleştirebilir. Ancak, websitesindeki düğmelerin etiketlenmemesi durumunda, yani hangi düğmenin ne işe yaradığını belirten bir yazılı ifade bulunmadığında, ekran okuyucu bu düğmeleri yalnızca "düğme" olarak seslendirir. Sonuçta da görme engelli kişi tek başına işlem yapmakta zorlanır.

> *"Yine teknoloji olur çünkü hemen hemen her şeyin bir noktada yani tabii ki çözülemeyecek şeylerde olabilir, çözülmesi ancak ileride hayatımıza girecek teknolojilerle mümkün olabilecek şeyler olabilir ama şu anda yaşadığımız çoğu erişilebilirlik sorununun temelini en azından körler için söyleyebilirim, teknoloji oluşturuyor. Bir websitesini rahat kullanamamak, bir mobil uygulamayı rahat kullanamamak, herkesin 2 saniyede yaptığı bir alışveriş için daha uzun vakit harcamak zorunda kalmak gibi bu erişilebilirlik sorunları var. Bu tarafı çözmek çok önemli. Çünkü her şey dijitalize de oluyor bir taraftan yani. Dijitalleşme çok hızlı ilerliyor." (K8)*

> *"Bundan on beş yirmi yıl önce konuşuyor olsaydık mekânsal erişilebilirlik derdim ve o alanda diretiyor olurdum çünkü o zamanlar teknoloji çok konuşulabilesi bir şey değildi. Şu an baktığında teknoloji bilgisine sahipsen erişemeyeceğin neredeyse hiçbir şey yok. Madem durum böyleyse o zaman neden teknoloji tarafında erişilebilirlik konuşulmasın, niye daha çok insan bunu konuşmasın yani?" (K10)*

> *"Erişilebilirlik, insanların yapmak istedikleri şeyleri kendi koşullarına uydurarak yapmasıdır. Bu uygunluk da teknolojiyle sağlanıyor genellikle. Zaten teknolojinin işlevi de bir nevi işte insan organlarının işlevini geliştirmek gibi de söylenilebilir. Bugün teknolojiyle sağlanabiliyor erişilebilirlik." (K12)*

Fiziksel erişilebilirlik, engelli bireylerin günlük yaşama özgürce katılabilmeleri, etkin ve üreten bireyler olabilmeleri ve kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan bir kriterdir ve erişilebilirliğin en temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Ayrıca, yeteneklerine ve özelliklerine bakılmaksızın herkesi kapsayan bir toplumsal yapı oluşturulmasına katkı sağladığı için sosyal dışlanmanın önlenmesi noktasında da hayati bir rol oynamaktadır. Yakın bir zamana kadar erişilebilirlik dendiğinde yalnızca fiziksel erişilebilirlik anlaşılmıştır. Hatta bu anlayışın etkileri günümüzde dahi kendini göstermektedir. Teknolojinin hayatlarımızda oynadığı rol göz önünde bulundurulduğunda, bu anlayış bir yanıyla eksik bir yaklaşımdır ancak diğer yanıyla da fiziki erişilebilirliğin başlangıç noktası olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Zira Teknolojik dönüşümle birlikte ortaya çıkan yeni yaşam biçimlerine rağmen evden çıkabilmek, yüz yüze iletişim ve açık/kapalı alanlarda vakit geçirmek, vb. geçmiş dönemlerde olduğu gibi günümüzde de hala büyük önem taşımaktadır. Nitekim, K12 de öncelikli olarak fiziksel yaşamın erişilebilir olması gerektiğine dikkat çekmiştir:

> *"Ben öncelikli olarak şehir yaşamında erişilebilirliğin çözülmesi gerektiğini düşünüyorum." (K12)*

4.3.3. Toplumun Erişilebilirliğe Yönelik Farkındalığı Hakkındaki Görüşleri

Katılımcıların önemli bir bölümü, toplumun erişilebilirlik konusundaki algısının sadece rampalar ve sarı çizgilerle sınırlı olduğunu belirtmiştir. Bazı katılımcılar, bu düzenlemelerin dahi yeterince anlaşılamadığını düşünmektedirler. Örneğin, sarı çizgilerin varlığının tek

başına bir erişilebilirlik kriteri olarak kabul edilemeyeceğini, yapıldıkları malzemelerden kaldırımın fiziki özelliklerine kadar başka bir dizi faktörle birlikte değerlendirilmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Benzer şekilde, rampaların da tek başına erişilebilirlik sağlamayacağı ve eğim ile ölçülerinin de bu kapsamda ele alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Uygun malzemeden yapılmayan sarı çizgilerin hava koşullarından olumsuz etkilendiklerine ve bu nedenle verimli şekilde kullanılamadıklarına, aynı şekilde uygun eğim ölçüleriyle tasarlanmayan rampaların sadece var olduklarına ancak işlevsiz kaldıklarına dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, toplumun, sesli trafik ışıkları, araç içi anons sistemleri ve ekran okuyucular gibi diğer erişilebilirlik uygulamaları hakkında neredeyse hiç bilgi sahibi olmadığını da dile getirmişlerdir:

> *"Yani şöyle, ben toplumun engellilik konusunda da bilinçli olduğunu düşünmüyorum. O yüzden erişilebilirlik konusunda da çok ciddi bilinçli olduğunu düşünmüyorum ama toplumun ortalamasını düşünürsek erişilebilirliğe dair iki unsur olabilir. Bunlardan bir tanesi rampalar, rampanın uygunluğu değil ama rampanın eğimi değil, rampanın dokusu da değil yani rampanın var olup olmaması. Bir de halk arasında sarı çizgi ya da bizim kılavuz çizgi dediğimiz şeritler. Bu iki konunun daha çok erişilebilirlik olarak bilindiğini düşünüyorum ama bunun dışında sarı çizgilerin var olması bir erişilebilirlik kriteri midir ki bu tartışma konusu olabilir. Kaldırım erişilebilir olmadıktan sonra sarı çizgi ne kadar işe yarar? Sarı çizgilerde kullanılan malzemenin ne kadar uygun olup olmadığı başka bir konu. Mesela Ankara karlı bir yer, kullanılan malzeme plastik, hafif kar yağdığında ya da yağmur yağdığında onun üzerinde durabilmenizin imkânı yok. Bu yüzden sadece görme engelliler değil herhangi bir engeli olmayan insanlar da üstünden geçerken kayıp düşebiliyorlar. Toplumun sarı çizgileri ve rampaları bildiğini düşünüyorum sadece. Sesli trafik ışıklarından tutun da otobüsteki sesli anonsların bile bizim ne kadar işimize yaradığını fark eden sayısı azdır diye düşünüyorum ya da otobüsteki rampaların ya da asansörlerin." (K15)*

> *"Erişilebilirliği sarı çizgiden ibaret sanıyorlar ve işte o sarı çizgiyle dünyaları yaratabileceğimizi düşünüyorlar." (K6)*

> *"Özellikle biz erişilebilirliği yalnızca fiziki anlamda algılıyoruz. Binalara rampa yaptık, asansör yaptık, kılavuz yol yaptık bitti." (K5)*

> *"Toplumun erişilebilirlikten anladığı bir tek rampa, eğimi %15 olan rampalar sadece. Az önce katıldığımı anlattığım toplantıda aynı salonda sağır bir birey de vardı ve işaret dili tercümanı yoktu, ama engelli kardeşleri rahat etsin diye toplantıyı zemin kata almışlardı. Başka da bu konuda bir şey söylemiyorum." (K9)*

Erişilebilirliğe yönelik toplumsal farkındalığın yüksek olması, toplumun engelli bireylerle daha iyi iletişim kurmasını ve onların ihtiyaçlarına daha iyi yanıt vermesini sağlar. Oysa, toplumun geniş bir kesiminin erişilebilirlik hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı sıkça vurgulanmaktadır. Bu eksiklik, toplumun engelli bireylerin günlük yaşamlarındaki zorlukları anlama ve onlara yardım etme kapasitesini sınırlamaktadır. Nitekim, bazı katılımcılar da toplumun erişilebilirlik konusundaki farkındalık düzeyinin oldukça düşük olduğunu vurgulamışlardır. Hatta, bazı katılımcılar durumu daha açık bir şekilde ifade etmek amacıyla toplumsal farkındalığı yüzdelik oranlar vererek değerlendirmişlerdir:

> *"Mesela yani puan olarak verirsek diyelim ki yüz üzerinden otuz beş ya da kırk puan alabilecek seviyede bilgi sahibi olduklarını düşünüyorum." (K6)*

> *"Erişilebilirlik konusu zaten aslında böyle bizim gündemimizde çok uzun süredir var ama toplumda daha yeni yeni gündem olmaya başladığı için yani toplum da şirketler de işte devlet kurumları da bence çok fazla bir şey bilmiyorlar erişilebilirlikle alakalı. Şeyi bile bilmeyen insanlar var, bizim hani ekran okuyucu kullanarak telefonu ve bilgisayarı rahatça kullanabildiğimizi bilmeyen insanlar var." (K8)*

> *"Toplumda erişilebilirlik kavramı çok bilinmiyor, çok da önemsenmiyor aslına bakarsan." (K7)*

Katılımcılardan biri ise toplumun erişilebilirlik hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı ve erişilebilirliği önemsemediği konusunda diğer katılımcılarla hem fikir olmakla birlikte, bu

durumu hız ve rekabetin ön planda tutulduğu bir toplumsal yapıyla ilişkilendirmiştir. Bu katılımcı, yüksek tempolu ve rekabetin baskın olduğu bir yaşam tarzında, insanların kendileri dışındakilerin ihtiyaçlarını göz ardı ettiklerini ve koşuşturma içinde kendilerini yavaşlatan hiçbir şeye tahammül edemediklerini vurgulamıştır:

> *"Rekabetin yoğun olduğu ve hani ekmeğin aslanın ağzında olduğu bir dönemde insanlar birinci derecede kendilerini düşünüyorlar, bu onları suçlamak için değil ama daha bencil oluyorlar. Rekabetçi olması gereken birisi de çok kendi dışındaki şeyleri umursamaz. Örneğin, hızlıca otobüse yetişmesi gereken birisi önünde yavaş yürüyen birisi varsa ki bu kör birisi olabilir ya da yaşlı birisi olabilir, onu bir engel olarak görür, bu nereden çıktı diye düşünür. Genel olarak böyle söyleyebilirim. Bu rekabetçi yapı içerisinde toplumun erişilebilirliği çok da umursadığını düşünmüyorum özetlersem. İçinde bulunduğumuz sosyo politik yapı onu gerektiriyor ama daha barışçıl bir toplum içerisinde erişilebilirlik daha fazla önemsenebilir." (K2)*

Bazı katılımcılar ise geçmişle karşılaştırıldığında, toplumun erişilebilirlik konusunda daha fazla farkındalığa sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu artan farkındalığın bir göstergesi olarak, engelli bireylerin eğitim ve iş yaşamında daha fazla yer almalarını göstermişlerdir. Zira, katılımcılara göre önceden bir kişinin bir işi yapıp yapamayacağına karar verilirken sadece engel durumu göz önünde bulundurulurken şimdi erişilebilirlik konusundaki farkındalık sayesinde, gerekli düzenlemelerin yapıldığı durumlarda birçok işi yapabilecekleri düşünülmeye başlamıştır. Bazı katılımcılar ayrıca, daha önce kendilerine sıkça yöneltilen soruların artık daha az soruluyor olmasını ve erişilebilirlik düzenlemelerinin yaygınlaşmasını da bu değişimin bir işareti olarak gördüklerini ifade etmişlerdir:

> *"Erişilebilirlik toplumun zihnine yavaş yavaş oturmaya başlıyor." (K12)*

> *"Mesela çok daha önceleri körler sadece santralde çalıştırılıyordu ama şu anda eğitimi ve becerileri neyse o alanda çalıştırılabiliyor ama uygun uyarlamalar yapılması gerekiyor. Eskiden kişi bir işi yapamadığında bunun onun kör olması ile ilgili olduğu düşünüldüğü için hiçbir düzenleme yapılmıyordu ama şimdi baktığımızda farklı*

alanlarda çalışan engelli insanları görüyoruz. Bugün baktığımızda yazılımcı olan, öğretmenlik yapan, idarecilik pozisyonunda bulunan, siyaset yapan arkadaşlarımız da var. Biraz daha ilerlemiş durumda ama tabii ki yeterli değil, daha ilerlememiz gereken çok yolumuz var. Mesela körlerin oylarını tek başlarına kullanabilmeleri için uygun düzenlemelerin yapılması, kanun değişikliğinin yapılması da bir ilerleme ve bu erişilebilirlik anlamında ciddi bir ilerleme. İlerlemeler var ama tabii ki de artması gerekiyor. Mesela artık İstanbul'da otobüslerde sesli anonslar var ve artık otobüs numaraları Braille olarak da yazılmaya başladı. Biz bir buçuk iki yıl boyunca bunun mücadelesini veriyorduk. Az önce hemen olmuyor demiştim ya işte zaman, emek ve sabır gerekiyor. Yani artış var ama daha fazla emek ve sabır gerekiyor, daha fazla birlikte çalışmak gerekiyor. Yani ilerlediğini düşünüyorum, sıfır noktasında asla değiliz." (K14)

"Nasıl başardık, nasıl sağladık bilmiyorum ama son zamanlarda toplumda bir değişim var. İnsanlar artık bir şeylerin daha fazla farkında. Mesela bir görme engelliyi gördüklerinde önceden telefonu nasıl kullanabiliyorsun, bilgisayarı nasıl kullanabiliyorsun, acaba sen üstün yetenekli misin tarzında sorular yöneltilirken bu sorular son zamanlarda daha azaldı gibi. Belki bizim mücadelemiz burada bir sonuç veriyor. Belki bu 2030'da daha da azalacak." (K10)

4.3.4. Erişilebilirliğe Yönelik Toplumsal Farkındalığın Arttırılması İçin Öneriler

Erişilebilirliğin ilkokul çağından itibaren ders müfredatlarında yer alması gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü, Bu, bireylerin kapsayıcı bir bakış açısı geliştirmelerini sağlamada ilk ve en kritik adım olarak kabul edilmektedir. Kapsayıcı bakış açısı, çocukların farklılıklara karşı duyarlılık kazanmalarına ve eşitlikçi bir yaklaşımı erken yaşlardan itibaren öğrenmelerine yardımcı olur. Ayrıca, engelli bireylerin yaşadıkları zorlukları anlama ve çözüm üretme becerilerini geliştirerek ilerleyen yaşlarda bu alanda daha etkin olmalarını teşvik eder. Öte yandan, erişilebilirliğin ders müfredatlarının bir parçası olması, gelecekte mimar, mühendis veya yazılım uzmanı gibi erişilebilirlikle doğrudan ilişkili meslek gruplarına mensup olacak bireylerin evrensel tasarım ve engelsiz mekânlar ile erken yaşlarda tanışmalarını ve bir anlayış geliştirmeye başlamalarını da mümkün kılar. Sonuç olarak da

kapsayıcı bir toplumsal ortamın oluşturulmasına önemli bir katkı sağlanmış olur. Bazı katılımcılar da bu etkiye dikkat çekmiştir:

> *"Doğru şekilde doğru ifadeyi kullanmak gerekiyor. Eğitimde mesela ilkokuldaki ders kitaplarında bu tür konular yer almalı. Ben mesela dördüncü sınıfta bir konu görmüştüm ve onu hâlâ unutmam. Yani çocukların ders kitaplarına konu olmalı erişilebilirlik." (K10)*
>
> *"Erişilebilirliği müfredatlara sokmak ama bunu sadece kavram olarak değil de gerçekten somut örneklerle anlatmaktan bahsediyorum. Küçük yaşlardan itibaren çocukların bu kavramla tanışmasını sağlamak iyi olabilir." (K1)*
>
> *"Erişilebilirlik konusunda ilkokuldan itibaren çocuklara eğitim verilmesi gerektiğini düşünüyorum; çünkü sonradan bu edinilmiyor." (K16)*
>
> *"Bir kere erişilebilirliğe ve engelliliğe bizim gibi bakan ki %10 civarındayız maksimum, konunun bu kişilerin bakış açıları üzerinden ders kitaplarına sokulması gerekiyor. Yani engelli kardeşlerinize yardım edin, onları sevin okşayın mantığında değil çocuğun yaşına göre erişilebilirliğin anlatılması gerekiyor." (K9)*

Engellilerin toplumsal alanda daha görünür hale gelmesiyle karşılaştıkları sorunlar da toplum tarafından daha fazla fark edilir. Bu farkındalık, erişilebilirliğin hem anlaşılmasını hem de bir zorunluluk olarak kabul edilmesini sağlar. Örneğin, tekerlekli sandalye kullanan bir bireyle birlikte market alışverişi yaparken raflar arasındaki boşluğun tekerlekli sandalyenin geçemeyeceği kadar dar olduğunu fark etmek, insanlara erişilebilirlik konusunda bir anlayış kazandırabilir. Yine, toplum bir engelli bireyin bir kamu binasına girişinde yaşadığı zorluklara tanık olduğunda, o binada engelliler için uygun düzenlemelerin bulunmadığını anlayabilir ve ne gibi iyileştirmeler yapılması gerektiğine dair fikir yürütebilir. Sonuçta da engelli bireylere karşı daha duyarlı ve kapsayıcı bir tutumun benimsenmesi kolaylaşır ve engellilerin ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verebilen altyapı ve hizmetlerin hayata geçirilmesi yönünde daha güçlü adımlar atılması mümkün olur. Bu bağlamda, bazı katılımcılar da engelli bireylerin toplumsal alandaki varlığının artmasıyla birlikte, toplumun erişilebilirlik konusunda daha bilinçli ve duyarlı hale geleceğini belirtmişlerdir:

"Bu noktada ancak görünür olarak sorunları çözebileceğimizi düşünüyorum. Toplumun algısı çok kolay değişmeyecek." (K5)

"Bu da eskiye göre artmış durumda ama biz ne kadar görünür olursak erişilebilirliğin de daha çok farkında olacaktır toplum. Biz hayatın içinde oldukça, birlikte yaşadıkça, birlikte yaşam kültürü arttıkça erişilebilirlik farkındalığının artacağını düşünüyorum." (K14)

"Bence çok az biliyor toplum. Bunun nedeni de aslında engellinin toplum içerisinde çok görünür olmayışı. Biliyorsunuz erişilebilirlik çalışmaları son yirmi otuz yıldır bizim ülkemizde yapılan çalışmalar ve hâlâ emekleme döneminde olan çalışmalar. Öyle olunca ve bir de tabii ki kişinin engelinden dolayı toplumdan çekilmesi nedeniyle de toplumun büyük çoğunluğu erişilebilirlikten haberdar değil ya da bunu bilmiyor diye düşünüyorum." (K16)

"Yani hep yapmaya çalıştığımız şeyler daha görünür olmak. Daha görünür olmak lazım." (K3)

4.4. Türkiye'de Erişilebilirliğin Mevcut Durumuna Dair Görüşleri

Bu ana tema kapsamında, katılımcıların erişilebilirlikle ilgili mevcut yasal düzenlemeler ve Türkiye'de erişilebilirliğin pratik durumu hakkındaki görüşleri sunulmuştur.

4.4.1. Erişilebilirlikle İlgili Yasal Durum

Katılımcılara Türkiye'deki erişilebilirlikle ilgili yasal düzenlemeleri nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda, birçok katılımcı mevzuatın yeterli olduğunu ancak uygulama noktasında sorunlar yaşandığını belirtmiştir:

"Yani aslında Türkiye'de yasalar ve mevzuatlar erişilebilirlik konusunu gayet güzel güvence altına alıyor aslında hem ulusal mevzuatta hem uluslararası mevzuatta. Hem kendi anayasamızda hem işte Engelliler Hakkında Kanun'da hem de taraf olduğumuz işte Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde, bununla ilgili bir sürü eğitimle alakalı belgelerde gibi hani erişilebilirlik konusu

güvence altına alınıyor yasalarla ama bizde kâğıt üzerinde her şey mükemmel olmakla birlikte uygulamada bu kâğıt üzerindekini yakalama konusunda çok başlarda olduğumuzu düşünüyorum. Hani hiç yol kat etmedik diyemem, sıfır noktasındayız diyemem ama çok başlardayız diyebilirim. Bir yüzdelik vermek belki doğru olmayabilir ama hani belki de yüzde onluk, yüzde yirmilik dilimde olabiliriz benim bakış açımla. Bu benim akademik bir bilgim değil kişisel deneyimlerimden yola çıkarak söylediğim bir şey." (K1)

"Yasal mevzuatta bence pek sıkıntı yok. Gerek engelliler hakkında 2005'te çıkan kanunda gerekse Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde iş yaşamında, eğitim yaşamında, işte hayatın her alanında erişilebilirliğin sağlanması gerektiği bir zorunluluk haline getirilmiş ama uygulamada ve denetimde sorunlar var. Yeterince uygulanmaması, uygulanıp uygulanmadığının denetlenmemesi ya da doğru olarak uygulanıp uygulanmadığının denetlenmesi konularında sıkıntılar var." (K14)

"Ya mevzuat fena değil aslında. 2005'te bir yasa çıktı biliyorsun, işte kaldırımlar vesaire. Tabii eksikler var yani, her zaman eksiklikler var ama sorun yasal mevzuattan kaynaklanmıyor. Sorun o yasal mevzuatın uygulanmamasından kaynaklanıyor." (K5)

Bazı katılımcılar, Türkiye'deki erişilebilirlikle ilgili yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi için belirlenen sürenin devamlı olarak ötelendiğine ve bu nedenle pratik durumun pek iç açıcı olmadığına dikkat çekmişlerdir. Yasal düzenlemelerin gerektirdiği standartların uygulanması için tanınan zamanın sürekli olarak uzatılmasının, engelli bireylerin erişim ve katılım haklarını güvence altına almak için gereken adımların atılmasında gecikmelere neden olduğunu düşünmektedirler. Bu durum, mevcut yasal düzenlemeler ile uygulama süreleri arasındaki dengenin sağlanmasında bir zorluk olduğunu göstermektedir:

"İnsanlar erişilebilirlik düzenlemeleri için milat tarihini 2005 olarak ele alıyorlar ama müeyyidesiz olduğu için uygulanmamıştır. 2005 yılındaki kanun da ilk başta müeyyidesiz olarak çıkmıştır ve 7 yıllık süre uygulanmamıştır. İlerleyen yıllarda her ne kadar müeyyide adı

altında bir şeyler dile getirilse de defaatle bu yasanın tanıdığı süreler uzatılarak aslında hali hazırdaki duruma kılıf uydurulmuştur." (K19)

"Zaten hani şuradan anlıyoruz, erişilebilirlik yasası senelerdir ötelenip duruyor, şimdi tekrar ötelendi. Oradan bile anlıyoruz erişilebilirliğin ne durumda olduğunu." (K8)

"Erişilebilirlik konusunda Türkiye'de 2005 yılında çıkan bir yasa ve o yasanın getirdiği bazı yükümlülükler var ama bunlar sürekli olarak öteleniyor. Mesela 2020 yılı erişilebilirlik yılı ilan edildi ama biz hâlâ bir şeyleri herkesle aynı anda farklı şekillerde kullanamıyorduk. O yüzden çok yavaş, çok aksak gittiğini ama belli dönemlerde bir şeylerin görüldüğünü düşünüyorum." (K17)

"Geçmişe nazaran bazı iyileştirmeler varsa da zaman zaman bunların ertelenmesi ya da sadece kâğıt üzerinde bir yönetmelik ya da kanun olarak kalması ve uygulamaya geçirildiği zaman da çok fazla etkin olmamasından kaynaklı birtakım sorunlar var." (K23)

4.4.2. Türkiye'de Erişilebilirlikle İlgili Pratik Durum

Katılımcılara Türkiye'de erişilebilirlikle ilgili pratik durumu nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda, önemli bir kısmı hala olması gereken noktada olmadığını belirtmiştir. Mevcut durum ve olması gereken durum arasındaki farkın; erişilebilirlik düzenlemelerinin bazı yerlerde olup bazı yerlerde olmaması, düzenlemelerin yetersiz veya yanlış yapılması, yurtdışındaki durumun gerisinde olunması ve belirli bir standardın yakalanamaması gibi nedenlerle ortaya çıktığını ifade etmişlerdir:

"Benim birden beşe bir puanlama sistemim vardır. Bence bu puanlama sistemini uyguladığımızda iki ya da üçteyiz." (K12)

"Süreci takip etmeye çalışıyoruz ama hâlâ eksikliklerimiz var. Yurtdışında erişilebilirlikle ilgili çok fazla çalışma var ve bunları bildiğimiz halde uygulamak konusunda bazen geç kalabiliyoruz. Biz onları uyguladığımızda da başka yerlerde daha başka gelişmeler oluyor. Biraz geriden gidiyoruz aslında." (K10)

"Örneğin toplu taşımalarda bir durakta bindiğinde diğer durakta indiğinde hâlâ rampaların her durakta olmaması, standardizasyonun olmaması, yani burada kastım sadece körler değil herkes için erişilebilirliği düşündüğümüzde aynı verilerin farklı yöntemlerle herkesi erişebileceği gibi sunuluyor olmaması, ne bileyim sesli anonsların olmaması, pek çok yerde Braille yazının olmaması, kamu binaları başta olmak üzere özel sektör binalarında mekânların erişilebilir olmaması, birçok şeyin dokunmatik olması şu an günümüzde ama o dokunduğunuz şeyin sadece düz bir ekrandan ibaret olması ve sizi hiçbir şekilde sesli uyaranlarla yönlendirmediğinde belki bazen bir binaya girmek için bile bir başkasının desteğini almak zorunda kalmanız, yani böyle durumlarla karşılaşabiliyoruz. Yakın bir zaman önce büyük bir firmaya görüşmeye gitmiştik ve daha binanın girişinden itibaren başka bir insanın desteğini almak zorunda kaldık üç kör arkadaş olarak çünkü her şey dokunmatikti, hani kartı okutmanız gerekiyor ama kartı okutacağınız yeri bulmak bile bir erişilebilirlik sorunu çünkü hiçbir belirteç yoktu mesela. Asansöre binmeniz gerekiyor ama asansörün yerini tespit etmek bir tarafa hangisinin geldiğini tespit etmek başka bir sorun. Her şey o kadar dokunmatikti ki yani hangi asansörü çağıracağınızı bile o dokunmatik ekrana kartı okutarak anlayabiliyordunuz. Asansöre bindiğinizde de hangi kata geldiğinizi anlamak bir tarafa aynı zamanda indiğinizde de nereye ne şekilde ilerleyeceğinizle ilgili bir kabartma haritanın olmaması gibi mesela. Yani kendi kişisel deneyimlerime bakarsam gerçekten yüzde yirmilik dilimin çok üzerine çıkabildiğimizi söyleyemeyeceğim." (K1)

Türkiye'de erişilebilirlikle ilgili mevcut durum değerlendirilirken ilk olarak, ulusal ve uluslararası mevzuatta erişilebilirliğin bir hak olarak tanınmaya başlamasının önemli bir gelişme olduğu görülmektedir. Türkiye'de son yıllarda çıkarılan yasalar ve yapılan düzenlemeler, engelli bireylerin toplumda eşit bir şekilde yer almalarını ve yaşamın her alanına erişebilmelerini sağlamak için önemli adımlar atmıştır. Bu mevzuat değişiklikleri, engelli bireylerin haklarını korumaya ve onlara daha fazla fırsat sunmaya yönelik bir taahhüt olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, engelli bireylerin toplumda daha fazla görünür olmaları ve

seslerini duyurabilmeleri, erişilebilirlik konusunda farkındalığın artmasında etkili olmuştur. Medya, sosyal medya ve diğer iletişim araçları, engellilere yaşadıkları zorlukları dile getirebilmeleri için uygun koşullar sağlamaktadır. Bu da toplumun engellilere ve erişilebilirliğe yönelik farkındalığının artmasına katkıda bulunmaktadır. Engelli sivil toplum kuruluşlarının erişilebilirlik hakkını daha güçlü bir şekilde talep etmeleri de bu alandaki gelişmelere önemli bir ivme kazandırmıştır. Bu kuruluşlar, toplumda engellilerin karşılaştığı sorunları vurgulamak, çözüm önerileri sunmak ve erişilebilirlik konusunda kamuoyunu bilinçlendirmek için çeşitli etkinlikler düzenlemekte ve kampanyalar yürütmektedir. Bu faktörlerin etkisiyle Türkiye'de geçmişe nazaran erişilebilirlik konusunda önemli bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Ancak, hala yapılması gereken çok iş olduğu da açıktır. Bazı katılımcılar da mevcut durumu geçmiş dönemlerle kıyaslayarak yorumlamış ve söz konusu duruma dikkat çekmişlerdir:

> *"Yavaş da olsa ilerlediğini düşünüyorum ama bu ilerlemenin daha hızlı olması ya da tüm alanlara genişlemesi için her zaman olduğu gibi bizim mücadele etmemiz gerekiyor. Tabii ki bundan elli yıla, belki yirmi yıla göre daha iyiyiz ama tabii ki yeterli değil. Yavaş ilerleyen bir süreç ama ilerleyen bir süreç. Erişilebilirlik çalışmalarının hiç yapılmadığını söylersem de haksızlık olur." (K14)*

> *"Şöyle söyleyeyim, Türkiye'de son yıllarda biraz daha hız kazansa da henüz daha yeterli düzeyde değil. Niyet çok iyi ama uygulamada böyle biraz daha yüzeysel olduğunu düşünüyorum. Örneğin kaynak erişimi konusunda da bir kitaba erişmek istediğinizde o kitapla birlikte erişilebilir bir kopyasının da çıkarılabiliyor olması çok değerli önemli ama burada da halen eksiklikler mevcut." (K20)*

4.5. Erişilebilirlik Mücadelesine Yönelik Deneyimleri

Bu ana tema altında, katılımcıların erişilebilirlik mücadelesini başarıya ulaştırmak adına kullandıkları yol ve yöntemler ile süreç içerisinde karşılaştıkları zorluklar ele alınmıştır.

4.5.1. Erişilebilirlik Mücadelesinde Kullanılan Yol ve Yöntemler

Erişilebilirlik, yaşamın her alanında sağlanması gereken bir kriter ve özellikle de engelli bireyler için ulaşılması en öncelikli hedeftir. Erişilebilirliğin çok boyutlu yapısı, farklı birçok kişi, kurum ve sivil toplum kuruluşunun sürece aktif olarak katılımını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, erişilebilirliği mücadele alanı olarak belirleyen engelli bireyler de bu süreci başarıya ulaştırabilmek adına benimsedikleri mücadele yöntemlerini muhatap oldukları kişilerin özelliklerine, alanın ihtiyaçlarına ve taleplerinin mahiyetine göre belirlemektedirler. Her yöntem her durumda sonuç vermeyebilmekte, hatta aynı konuda bile tek bir yöntem amaca ulaştırmayabilmektedir. Bazen birden fazla yöntemin bir arada kullanılması ya da bir yol sonuç vermeyince başka bir yolun denenmesi gerekmektedir. Ayrıca, ilk başta yüz yüze görüşmeler ya da resmi yazışmalar gibi daha ılımlı ve uzlaşmacı yöntemler tercih edilse de muhatapların erişilebilirliği bilmemeleri veya önemsememeleri durumunda, protesto niteliği taşıyan daha ısrarcı yöntemlere başvurulması gerekebilmektedir. Öte yandan, bir talebin karşılanması her zaman tek bir kişi, tek bir kurum veya tek bir sivil toplum kuruluşu ile ilgili de olmayabilmekte; birden fazla aktörün sürecin bir parçası olması zorunlu olmaktadır. Katılımcıların önemli bir bölümü de erişilebilirliğin kapsamlı ve çok yönlü doğasından kaynaklanan zorluklar nedeniyle, mücadele yöntemlerinin duruma ve alanın özel ihtiyaçlarına göre değişebildiğini aktarmıştır:

> *"Duruma göre farklı yollar kullanıyoruz. Örneğin, biliyorsun birçok baston eylemleri yaptık zamanında, işte kaldırım aktivistleri eylemleri yaptık, noterlere gittik, bazen internet üzerinden imza kampanyaları başlattık ama yasal mücadeleler de yapıyoruz. Yasal mücadeleler arasında mesela bankada eşimden "bu sözleşmeyi okudum, elden aldım" yazması gerekiyordu. Ona karşı Anayasa Mahkemesi'ne açtığımız bir dava vardı, onu kazandık. O yüzden bunların hepsini yürütüyoruz. Yani yeri geldiğinde duruma göre, o günün şartlarına göre hepsini kullanıyoruz." (K5)*

> *"Koşullar öncelikle hangi yöntemi kullanmayı gerektiriyorsa oradan başlıyoruz ve sonrasında da bütün yöntemleri kullanıyoruz. Yani eğer öncelikle dilekçe yazmak gerekiyorsa dilekçe yazıyoruz, koşullar sokak eyleminden geçiyorsa sokak eylemi yapıyoruz ama hani bir yöntemin diğer yöntemi dışlaması söz konusu değil. Sokak eylemi*

yaptık dilekçe yazmayalım ya da dilekçe yazdık tweet eylemi yapmayalım demiyoruz. Kısacası o günkü koşullar neyi gerektiriyorsa onunla devam ediyoruz ama bir yöntemle sorun çözülmezse diğer bütün seçenekler de alternatif olarak duruyor yani." (K11)

"İdari başvuru yollarını kullanabiliyoruz. Onun dışında rapor hazırlıyoruz ve direkt kamu kurumlarıyla randevu talep ederek görüşmeye çalışıyoruz ama gerçekten tepkisiz kalan insanlar da var. Şu an birçok yerden randevu bekliyorum mesela. Bir tanesi en azından sizi bu hafta içinde planlamaya aldık derken yaklaşık bir aydır diğer bir kamu kurumundan dönüt alamıyoruz. İdari başvuruların yanı sıra bazı zamanlarda da farkındalık çalışmaları yapılıyor. Bir de tweet eylemleri yapılıyor." (K17)

"Bazen kilit isimlere ulaşmak olabilir. Bazen aynı isteği çok kişinin dile getirmesi olabilir. Bazen inatla hiç durmadan aynı şeyi istemek olabilir. Bazen bunların hepsine birden ihtiyaç duyulur. Bazen de doğru zamanın gelmesi, insanların yeterince olgunlaşması gerekiyordur. Tek bir şey söylenemez yani. Mesela biz seçimlerle ilgili 2010'dan itibaren şablon üretimi, şablonun kullanımıyla ilgili bir sürü yerle yerlere katılmıştık ki ben o zaman derneğin üyesi değildim, geriye dönüp bir tarama yaptığımızda bir sürü çalıştaylara katılınmış, denemeler yapılmış, araştırmalar yapılmış vesaire." (K11)

Bazı katılımcılar, erişilebilirlik taleplerini özellikle sosyal medya platformları üzerinden dile getirmenin daha etkili bir yol olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu yöntemin, geniş kitlelere hızla ulaşma ve yetkili kişi ve kurumlara daha kolay erişim sağlama imkânı sunduğuna inanmaktadırlar:

"Şöyle, sosyal medya üzerinden yaptığım talepler genelde daha etkili oluyor. Biliyorsun sosyal medyada daha çok kullanıcı olduğu için işte siyasetçiler olsun bankalar olsun size daha çok cevap vermek zorunda kalıyorlar." (K12)

"Sosyal medya çok önemli tabii ki. Mesela benim yaşadığım caddede bir market kaldırıma şemsiye koymuştu ve onları sözlü olarak

> *uyarmama rağmen kaldırmamışlardı ama ben olayı sosyal medyadan paylaştığımda paylaşımımı 1 milyondan fazla kişi gördü ve ertesi gün çözüldü iş. Ben mağazanın içine girip bunların buradan kaldırılması gerek dediğimde sonuç alamamıştım. Sosyal medya işe yarıyor bu konularda." (K9)*

> *"Teknolojiyi son evresine kadar kullanmak bir çözüm. Günümüz teknoloji çağı ve o yüzden de teknolojiyi her kelimemde vurguluyorum. Bu iki şeyi hallettiğimi zaman bence çözemeyeceğimiz hiçbir şey yok ya. Daha manuel noktalar vardır, mutlaka vardır ama günümüz teknoloji çağı ve bu insanların deneyimleriyle birleşince ortaya muhteşem şeyler çıkıyor yani." (K10)*

Dijital mekanizmaların hayatımızda bugünkü kadar etkili olmadığı dönemlerde, engelli bireyler gerek erişilebilirlik gerekse diğer hak ve özgürlükler konusundaki taleplerini çoğunlukla sokak eylemleri, protestolar ve yüz yüze görüşmeler yoluyla dile getirmişlerdir. Bu tür yolları kullanarak mücadele eden engelli bireyler, birçok kazanım elde etmişler ve engelli hareketine yön vermişlerdir. Ancak bu yollar, mücadeleye dahil olan bireylerin belirli düzeyde fiziksel hareket kabiliyetine sahip olmalarını gerektirmektedir. Dijital mekanizmalar ise bireylere, nerede olurlarsa olsunlar fiziksel hareketlilik düzeyleri ne olursa olsun engelli hareketinin bir parçası olabilmelerini mümkün kılan yenilikçi fırsatlar sunmaktadır. Gerek sosyal medya paylaşımları gerek websitelerine içerik ekleme gerekse yazı yazma gibi pek çok yolla engelli hareketine oturdukları yerden bilgisayarları aracılığıyla destek verebilmektedirler. Bu durum, mücadeleye hem çeşitlilik kazandırmış hem de daha fazla sayıda kişinin bu mücadelenin bir parçası olması söz konusu olmuştur. Yani, teknolojinin engelli hareketine hem daha etkili sonuçların elde edilmesi hem de mücadeleye daha fazla kişinin dahil olabilmesi olmak üzere iki yönden katkı sağladığı söylenebilir. Nitekim K4 de dijital mekanizmaların sunduğu bu avantaj sayesinde erişilebilirlik mücadelesine daha fazla kişinin dahil olduğunu ve bunun da mücadelenin güç kazanmasını sağladığını belirtmiştir:

> *"Dijital mekanizmaları kullandık. Bizim örgütlenmemizi sağlayan şey, bizi bir araya getiren şey dijital mekanizmalardı, mail grubu kurarak yola çıktık biz zaten. dijital ortam mücadeleyi daha erişilebilir hale getirdi ve daha fazla sayıda kişinin bu mücadelede aktif olabilmesini sağladı. Belki bağımsız hareketi olmayan birisi, bağımsız hareketten*

kastım beyaz bastonu eline alıp sokakta rahatlıkla hareket edemeyen birisinden bahsediyorum, otuz yıl önce sen bu kişiyi katamazdın yani mücadeleye. Şimdi o oturduğu yerden yazarak çizerek veya senin bir platformunu yöneterek dahi mücadeleye katkı verebilir durumda. Bu, mücadelede daha fazla kişinin hem kendisini konumlandırabilmesini sağlıyor, aktif üreten pozisyonuna gelmesini sağlıyor hem de mücadeleyi daha geniş ölçekte yürütebilme imkânı veriyor. Ona da ihtiyaç var, internette bir şeylerin sürekliliğinin olmasına da ihtiyaç var." (K4)

4.5.2. Erişilebilirlik Mücadelesi Vermenin Zorlukları

Erişilebilirlik mücadelesinin başarıya ulaşması, süreçte rol oynayan birçok farklı faktörden etkilenmektedir. Bu tür çabaların ağırlıkla sivil toplum kuruluşları tarafından organize edildiği ve yürütüldüğü göz önünde bulundurulduğunda, sivil toplum kuruluşlarının sahip oldukları kaynakların miktarı ve kalitesi, sürecin yönünü belirleyen en kritik unsurlardan birisidir. Kaynakların yeterli olmaması veya etkin şekilde kullanılmaması, verilen mücadeleden hedeflenen sonuçların alınamamasına yol açabilmektedir. Nitekim, bazı katılımcılar da süreç boyunca karşılaştıkları en büyük zorluğun kaynak sınırlılığı olduğunu ifade etmişlerdir:

"Keşke daha etkili şeyler yapabilsek ama az önce anlattığım sebeplerden ötürü yani erişilebilirlik bakış açısının ülkemizde daha tam yerleşmemesi sebebiyle buralara ayrılan kaynaklar da sınırlı oluyor ve sınırlı kaynaklarla yapabileceğiniz şeyler de belli." (K8)

K15 de engellilik alanında faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşlarının sayısında son 20 yılda ciddi bir artış olduğunu, fakat kaynak sınırlılığının halen önemli bir problem olmaya devam ettiğini ifade etmiş ve erişilebilirlik alanında hedeflenen amaçlara ulaşmanın ancak kamunun sivil toplumu desteklemesiyle mümkün hale geleceğini vurgulamıştır:

"Öncelikle 2000'li yılların başında Dernekler Kanunu'nun değişmesiyle birlikte dernekler herhangi bir federasyona bağlı olma zorunluluğu olmadan kurulabiliyorlar. Bunun sivil topluma katılım ve sivil toplumun gelişmesi bakımından önemli olduğunu düşünüyorum. Bu sayede farklı dernekler kurulabildi. Bugün hak temelli çalışan kimi dernekler var ve hepsinin çalışmaları, raporları var. Herkes kendi

> *gücünün yettiğince, kendi kapasitesi uyarınca çeşitli çalışmalar yapıyor. Kimi üniversitelere eğiliyor, kimi fiziki erişilebilirliğe eğiliyor, kimi eğitimdeki erişilebilirliğe eğiliyor, kimi daha farklı bir alandaki erişilebilirliğe eğiliyor. Şunu hiçbir zaman unutmamak gerekiyor: devletlerin bile kaynakları sınırlıdır ama sivil toplumun kaynakları daha da sınırlıdır. İnsan kaynağı sınırlıdır, bütçesi sınırlıdır, her şeyi sınırlıdır ve yetip yetebileceği şey çok azdır. O yüzden sivil toplum ancak bir şeyin nasıl yapılması gerektiğini anlatabilir, nasıl yapılması gerektiğine dair fikirleri söyleyebilir, hatta kimi konularda pilot uygulamalar da gerçekleştirebilirler, pilot yöntemler de deneyebilirler ama bunları sürdürmek de her zaman kolay değildir. Burada kamunun uygulanabilir iyi örnekleri alıp daha da geliştirerek, daha da sistemli hale getirerek devam ettirmesi gerekiyor diye düşünüyorum. Dediğimiz gibi sivil toplumun gücü her zaman sınırlıdır." (K15)*

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, bu süreçte karşılaştıkları en büyük sorunlardan birinin, engellilik alanında çalışan çoğu derneğin, hak temelli bir perspektif benimseyerek engellilerin yaşadıkları problemlere çözüm üretmek yerine, yardım toplamak, bazı haklardan engellilerin indirimli yararlanmaları veya engelli memur atamaları gibi konulara öncelik vermeleri olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun, kamuoyunda ve karar vericiler nezdinde de engelliler için bir şey yapmanın, onlara maddi destek sağlamak veya belirli haklardan öncelikli olarak yararlandırılmaları ile sınırlı olduğu şeklinde bir yanılgıya yol açtığını vurgulamıştır:

> *"Birileri daha fazla engelli atansın, işte araba alsın, şu bedava olsun, burada indirim olsun gibi konularda mücadele verdiği için erişilebilirlik mücadeleleri daha geride kalıyor. Engellilere yapılan maddi yardımlar şeye dönüşüyor, işte engelliler için bir şey yaptık düşüncesine dönüşüyor. Bunlar için uğraşan sivil toplum kuruluşları da kendilerini engelliler için bir şey yaptık şeklinde düşünüyorlar. Halbuki esas olması gereken, en azından kendi şahsım adına söyleyeyim, erişilebilirlik konuları bazı sivil toplum kuruluşları tarafından bile geri planda tutulabiliyor." (K6)*

"Bak mesela X derneği yeni çıktı ortaya, onlar da işte engelli bir adam hizmetli olarak başladı, engelli olduğu için yardımcı hizmetlerde. Eee? İdarecisi buna iş yaptırıyor çünkü 657 sayılı kanunun 36. maddesine göre hizmet sınıflarının görev dağılımları yapılmıştır. İşte yardımcı hizmetler evrak getirir, evrak götürür, temizlik yapar falan. Biz diyor bunu yapamıyoruz. Eee ne yapalım? E sınavsız bir kereliğine bizi genel idari hizmetlere geçirin. Sizi geçirdik ama sizden sonra göreve başlayacaklar ne olacak veya sınavla geçenin suçu ne? Ben de onlara dedim çünkü bir ara onlara üyeydim lanet olsun, tamam dedim ben de görme engelli bir öğretmenim sınavsız şube müdürü yapın beni ya da dedim okul müdürü olmak istiyorum sınavsız okul müdürü olacağım dedim. Yani bu çok büyük bir sıkıntı." (K20)

"Aslında erişilebilirlik çalışmalarını genellikle 2000'li yıllardan sonra kurulan dernekler daha çok sürdürüyor, daha önceki yıllarda kurulan derneklerin çoğu daha böyle yardım temelli çalışmalar yürütüyor. Hak temelli, erişilebilirlik temelli faaliyet yürüten derneklerin az olduğunu düşünüyorum ve bu derneklerin sayıları arttırılırsa erişilebilirlik anlamında da daha önemli ilerlemeler kat edileceğini düşünüyorum. Tekrarlamak gerekirse erişilebilirliği ve hak temelliliği savunan derneklerin sayısı az." (K14)

"Üyesi çok olan dernekler hak temelli dernekler olmadığı için. 6 7 bin üyesi var ama daha çok işte piknik yapalım ya da kahvaltı yapalım tarzında bakıyorlar olaylara ya da devlet bana şunu bedava versin modunda bakıyorlar. Daha az üyesi olan, beş yüz altı yüz üyesi olan dernekler de hak temelli perspektifle bakıyorlar. Dolayısıyla üyesi çok olan derneklerin sözü daha çok geçiyor şimdilik. Umarım bizim sözümüz daha çok geçer önümüzdeki yıllarda." (K9)

Katılımcıların bir bölümü ise Türkiye'de erişilebilirliğin bir hak olarak değil engellilere sunulan bir lütuf olarak görüldüğünü ve erişilebilirlik için mücadele ederken karşılarına çıkan en büyük engelin de bu olduğunu ifade etmiştir. Çünkü, katılımcılara göre erişilebilirlik bir lütuf şeklinde görüldüğü zaman, bu düzenlemelerin isteyenin sağlayacağı zorunlu olmayan

koşullar olduğu şeklinde bir algı oluşmaktadır. Oysa, yasalarda da belirtildiği gibi erişilebilirliğin bir hak olduğu yeterince anlaşılırsa herkes bu düzenlemeleri hayata geçirmek zorunda olduğunun farkına varacaktır:

> *"Bence en büyük zorluk şu, erişilebilirlik konusunun sosyal sorumluluk bakış açısından bir an önce kurtarılması gerekiyor. Çünkü sosyal sorumluluk dediğimiz şey aslında bir şirketin, devletin, her kim yapıyorsa o sosyal sorumluluk işini, aslında o gruba bir hediye gibi ama erişilebilirlik öyle bir şey değil yani. Nasıl ki yabancı bir film Türkiye'ye geldiğinde ona Türkçe alt yazı koyarken ben İngilizce bilmeyenler için sosyal sorumluluk yapıyorum denilmiyorsa kör birisi için sesli betimleme yaptığında da ya da sağır birisi için ayrıntılı alt yazı yaptığında da ben işte sosyal sorumluluk yapıyorum dememesi gerekiyor. Bu işin aslında tasarımının, geliştirme sürecinin vazgeçilmez bir parçası olduğunun anlaşılması gerekiyor. Bence gerçekten önümüzdeki en büyük bariyerin bu olduğunu düşünüyorum." (K8)*

> *"Yani her şeyden önce erişilebilirlik şu anda makro düzeyde de mikro düzeyde de işte erişilebilirliğe ihtiyaç duyan engelli kişiler arasında da çok az bilinen bir kavram olduğunu, lütuf gibi bir şey olduğunu, sonradan eklenecek bir şeymiş gibi bir şey olduğunu işte hani bir masa yaptın da ona beşinci bir ayak eklersen erişilebilir olacakmış o masa hani öyle bir şey." (K3)*

> *"Aslında en büyük sorun karşı tarafa bunu anlatmak. Karşı tarafın empati kurmasını sağlamak zor. Bunun bir hak olduğunu karşı tarafa anlatmanın zorluğunu yaşıyoruz. Herkes bu işe sosyal sorumluluk olarak bakıyor. Aslında erişilebilirlik bir hak. Çalışmak nasıl bir haksa erişilebilirliği talep etmek de benim hakkım. Ben belediyeden ışıkların sesli olmasını istediğimde sonra yaparız gibi söyleniyor ya da bunun için bir sosyal sorumluluk projesi bulunmaya çalışılıyor." (K22)*

> *"Diğer bir zorluk da erişilebilirliğin bir hak olduğu konusunda bir bilinç yok. Bunu yaptıklarında lütufta bulunduklarını düşünüyor kişi ve kurumlar aslında." (K1)*

K16 da bu tür bir bakış açısı nedeniyle bütçe kısıtlılığı söz konusu olduğu zaman öncelikle erişilebilirlik düzenlemelerinden vazgeçildiğini aktarmıştır:

> *"Şimdi her alanda olduğu gibi sesli betimleme alanında da hep ne yazık ki maddi kaygılar ön plana çıkıyor. İşte televizyon kanalları ya da bu konuyla ilgili olan herkes bu işten ne kâr edebileceğini, sesli betimlemenin kendilerine bir getirisi olup olmayacağını, bunu kaç kişinin izleyeceğini sorguluyor. Buraya ayırdıkları bütçeyi hep yük görüyorlar ve ilk olumsuz şeyde bundan vazgeçiyorlar. Bir televizyonda bir program kalkacaksa ortadan ya da bir bütçe kısıtlamasına gidilecekse önce bu sesli betimlemeden ya da işte erişilebilirlikten vazgeçiyorlar. İnsanların erişilebilirlik konusuna yönelik bakış açıları ne yazık ki ikinci planda. İşte mecbur olunduğu için yapıyorlar ama aslında buna gerek olmadığını düşünüyorlar." (K16)*

Katılımcıların bir kısmı da Türkiye'de çok sayıda engelli sivil toplum kuruluşu bulunmasına rağmen ortak hareket edilmesi gereken durumlarda her bir sivil toplum kuruluşundan farklı bir ses çıktığını, engellilerin öncelikleri konusunda bütün sivil toplum kuruluşlarının aynı şekilde düşünmediğini ve bu durumun erişilebilirlik kazanımlarını sınırladığını düşünmektedir:

> *"Farkındalık ve hak savunuculuğu noktasında sivil toplum kuruluşları biraz daha bilinçlenmeye başladı ve kendilerini ifade etmeye çalışıyorlar. Sakat hareketi sayesinde kapsayıcılık, hak temellilik, erişilebilirlik gibi kavramlar literatüre yerleşti. 1970'lerden bu yana baktığımızda hızlı ilerleyen bir mücadele süreci var ama çok kopuğuz, müthiş derecede çok kopuğuz ve genelde örgütlerin kendini var etme çabası var diyebilirim ve çok kalabalık olmamıza rağmen bazı noktalarda birleşmemiz gerektiğinde herkes ortak kazanımlarımızdan ziyade kendini var etme çabasına dönüyor ne yazık ki. Bu yüzden*

birçok şeye müdahale edemiyoruz ya da yanlış müdahale ediyoruz. Aslında kapsayıcılık ve erişilebilirlik konuları sivil toplum kuruluşlarının gündemine girdi ama bunları savunma ve dile getirme konularında müthiş bir kopukluk var diyebilirim." (K17)

"Tabii bunların bir araya gelebilmeleri gerekiyor. Bunların bir araya gelebilmelerini engelleyen şeyler daha çok egolar yani. Yani baktığın zaman asgari bir noktada buluşabilecek kadar şeyin var senin, verin var yani işte o da hak temelli çalışıyor sen de öylesin ya da o da erişilebilirlik çalışıyor sen de erişilebilirlik çalışıyorsun ama bakıyorsun ki yani saçma sapan şeyler ortaya çıkmış." (K4)

"Başlıca zorluğu kendi topuğuna sıkan insanların yarattığını düşünüyorum. Çünkü bir yandan erişilebilirlik mücadelesi verirken bir yandan erişilebilirlik mücadelesi vermesi gereken bazı insanların bizim gibi düşünmemesi, ya bu da bu kadar önemli bir sorun mu ki tarzında düşünmelerinin bizi zorladığını düşünüyorum. Yani herkes yeterince bir olsa, aynı ses çıksa bu kadar zor olmayacak bu iş bence." (K6)

"Temel faktör bence örgütlü faaliyet. Son on on beş yıldır dernekler çok parçalandı ve çok işlevsiz hale getirildi. Bu ne kadar olur olmaz bilmiyorum ama ben Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının tek çatı altında toplanmalarını, öyle olmasını hayal ediyorum. Bakıyorsunuz Türkiye'de görme engelliler alanında iki tane konfederasyon var ya da beş tane federasyon var. Bunların olmaması gerekir diye ben düşünüyorum. Mesela Amerika'da bu anlamda iki tane çatı örgüt var ve onlar bu konuda mücadele ediyorlar. Türkiye'de de böyle olabilir ama siyasi partiler gibi düşünün kafasına esen, arkadaşına küsen ya da yönetime küsen yeni bir dernek kuruyor. İşte o federasyonu beğenmeyen ya da yönetime giremeyen başka federasyon kuruyor. Böyle olunca da hem güç kaybı oluyor hem iş kaybı oluyor hem de bölünme oluyor. Sonuç olarak da bir şey elde edemiyoruz." (K18)

Bazı katılımcılar, erişilebilirliğin sürdürülebilir olmadığını belirtmişlerdir. Yeni bir güncelleme yapıldığında veya kişiler değiştiğinde mevcut düzenlemelerin de bozulduğunu

ifade etmişlerdir. Bu nedenle süreci sürekli olarak takip etmek gerektiğini ve bunun da yorucu olduğunu aktarmışlardır:

> *"İğneyle kuyu kazmak gibi. Bir tarafını düzelttiğinde mesela öbür taraftan başka bir şey bozulabiliyor. Hiçbir şeye arkanı dönüp "oh tamam burası da oldu" diyemiyorsun. Her yeni güncellemede ya da her yeni geliştirildiği iddia edilen bir şeyde daha önce tamamen yaptığın şeyler bozulabiliyor. O yüzden böyle sürekli hacı yatmaz gibi yani sen yere düştü zannediyorsun o kalkıyor sürekli yani." (K3)*

> *"Bazen yerinde saydığımızı düşünüyorum. Çünkü ikna etmek mecburiyeti oluyor bir şeylerin yapılması için ama aslında hiç ikna etmekle uğraşmak zorunda olmamamız gerekiyor. Bir süre sonra ikna edebilsek bile kişiler değiştiğinde kendinizi tekrar anlatmak zorunda kalıyorsunuz ve tekrar tekrar anlattığınızda yorulabiliyorsunuz." (K18)*

5. TARTIŞMA

Ülkemizde ve uluslararası alan yazında, engellilerin toplumsal yaşamda deneyimledikleri erişilebilirlik sorunlarını ele alan ve erişilebilirliğin engelliler açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma mevcuttur. Ancak, yaşadıkları erişilebilirlik sorunlarına karşı mücadele eden engelli bireylerin mücadele sürecine dair deneyimlerini inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Oysa, yaşanan sorunları dile getirmek kadar bu konuda söyleyecek sözü olan kişilerin seslerini duyurmak da oldukça önemlidir. Zira erişilebilirlik sorunlarının ilk muhatapları engelli bireylerdir ve bu konuda mücadele etmeyi seçmiş olmaları son derece değerlidir. Çünkü onların deneyimleri erişilebilirlik noktasında her düzeyde atılacak adımlar için yol gösterici olacaktır. Nitekim, Nijs ve Heylighen (2015, s.156) da fiziki mekânların erişilebilirlik değerlendirmesi yapılırken engelli bireylerin mutlaka sürece dahil edilmeleri gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu katılımın, engelli bireylerin deneyimlerinin bilgiye ve uzmanlığa dönüştürülmesini mümkün kılarak erişilebilirlik alanında yeni bakış açılarının gelişimini teşvik edeceğini ve bilgi birikiminin artmasına katkı sağlayacağını ifade etmektedirler. Dahası, tasarımcıların, gerçekten neye ihtiyaç duyduklarını tam manasıyla anlayabilmeleri için de engelli kişilerle etkileşim halinde olmaları son derece önemlidir (Jackson, 2018, s.16). Zira, ürün veya hizmetler tasarımcılar açısından yeterli erişilebilirlik özelliklerine sahip olarak düşünülse de bazı durumlarda kullanıcıların öznel deneyimleri aksini gösterebilir (Aizpurua ve diğ., 2015, s.153).

Bu doğrultuda, mevcut çalışmanın temel amacı, Türkiye'de yaşayan ve gerek bireysel olarak gerekse herhangi bir sivil toplum kuruluşu çatısı altında, karşılaştıkları erişilebilirlik sorunlarını dile getiren, mevcut sorunlara dair çözüm önerileri geliştiren ve önerilerinin uygulanması hususunda farklı yöntemler kullanarak karar alıcılar üzerinde etki oluşturmaya çalışan engelli bireylerin mücadele sürecine dair deneyimlerini irdelemektir. Çalışmanın alt amaçları ise; Engelli bireylerin engelliliğe dair bakış açılarını anlamak, erişilebilirliği nasıl algıladıklarını ve erişilebilirliğin hayatlarında nasıl bir rol oynadığını incelemek ve Türkiye'de erişilebilirliğin mevcut durumunu nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaktır.

Söz konusu amaçlar doğrultusunda, çalışma kriterlerini karşılayan 22'si görme engelli ve 1'i ortopedik engelli olmak üzere 23 engelli bireyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda; engellilik hakkındaki bakış açıları, erişilebilirliğe dair algıları, Türkiye'de erişilebilirliğin mevcut durumuna dair görüşleri ve erişilebilirlik mücadelesine yönelik deneyimleri olmak üzere dört ana temaya ulaşılmıştır.

Engellilik hakkındaki bakış açıları ana teması altında, öncelikle katılımcıların engelliliği ifade etmek için hangi kavramı kullanmayı tercih ettiklerine ilişkin elde edilen bulgular sunulmuştur. Bu noktada, yeti yitimi ve engellilik arasında net bir ayrım yapmaları dikkat çekmiştir. Biri hariç katılımcıların tümü görme engellidir. Bu katılımcıların önemli bir bölümü, yalnızca görmeme durumlarını anlatmak istediklerinde kör kavramını kullanmayı uygun bulduklarını ifade etmişlerdir. Kör birinin erişilebilirlik sorunları nedeniyle toplumsal yaşama etkin bir şekilde katılamaması durumunu ise "engellilik" kavramı ile karşıladıklarını belirtmişlerdir. Bu ayrım, engellilik anlayışlarını sosyal model yaklaşımına dayandıran araştırmacılar tarafından da sıklıkla vurgulanmaktadır. Örneğin, Oliver (1996, s.22) bir uzvun yokluğu veya görevini tam anlamıyla yerine getirememesi halinde yaşanan bedensel veya zihinsel kısıtlılık ile çağdaş organizasyonların engelli bireyleri yok sayması, onların sosyal katılım ve aktivitelerini sınırlaması sonucu ortaya çıkan dezavantajı birbirinden ayırmanın önemine işaret etmektedir. Bununla birlikte, bedensel kusurları "sakatlık", sakatlığın toplumdan dışlanması nedeniyle "sakat" bireylerin yaşadıkları ötekileştirilmeyi de "engellilik" olarak tanımlamaktadır. Bu anlayış, engelliliğin sosyal bir yaratım olduğunu ve engelliliğe yol açan ayrımcı pratiklerin yapısökümüne uğratılması halinde tamamen ortadan kaldırılabileceğini iddia etmektedir (Vehmas, 2004, s.211).

Katılımcıların özellikle kör kavramını kullanma yönündeki tercihleri, toplumda kör kavramının kullanımına yönelik çekincelere de bir cevap niteliği taşımaktadır. Bilindiği gibi yerine göre aşağılama veya hakaret anlamları da taşıyabildiği için toplumda görmeyen kişiye kör deme konusunda yaygın bir endişe söz konusudur. Ancak, katılımcıların da altını çizdiği üzere olumsuz çağrışımlar taşıyor olması, görmeyen kişilerin bu kavramı mutlak suretle reddettikleri veya duyduklarında rahatsız oldukları anlamına gelmemektedir. Mevcut çalışmanın sınırlı bir örneklemle gerçekleştirilmesi nedeniyle tüm görmeyen bireyler için durumun bu şekilde olduğunu söylemek mümkün olmasa da bu çalışmanın katılımcıları yalnızca görmediklerini ifade etmek istediklerinde "kör" kavramını rahatlıkla kullanabilmektedirler. Hatta bir katılımcının da vurguladığı gibi gözün görmemesi

durumunun sözlükteki karşılığı kör kavramıdır. Ayrıca, katılımcıların bu tercihleri toplumun "kör" kavramına yüklediği olumsuz anlamlara karşı bir meydan okuma olarak da düşünülebilir. Öyle ki kör olmak, görme duyusunun işlevini tamamen veya kısmen yerine getirememesinden ibaret olan duyusal bir farklılıktır. Toplumda bu kavramın hakaret anlamlarında da kullanılması, körlüğün de kişiyi küçük düşürücü ve onurunu zedeleyici bir durum olduğu sonucunu doğurmamaktadır.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu da engelli hareketleri tarafından politik bir anlam yüklendiği ve kendileri de engelliliği toplumsal ve politik bir konu olarak gördüğü için "sakat" kavramını daha uygun bulduğunu dile getirmiştir. Engelli bireylerin kendi aralarında örgütlenmek ve yaşadıkları sorunlara karşı ortak çözümler üretmek amacıyla oluşturdukları bloglarda ve çeşitli web sitelerinde yayınladıkları yazılarda da özellikle "sakat" kavramının kullanımının arttığı görülmektedir (Kahraman Güloğlu, 2022, s.301). Şiriner Önver (2014, s.40) da engelliliğin toplumsal boyutunu içerdiği için "sakat" kavramını kullandığını ifade etmektedir.

Katılımcıların az bir kısmı ise bu soruya hangi kavramın kullanılması gerektiğinden ziyade hangi kavramın kullanılmaması gerektiğine odaklanarak cevap vermiştir. Bu katılımcılar, engelli bireylere yönelik ayrımcılığı arttırdığı gerekçesiyle "özel gereksinimli" kavramını sakıncalı bulduklarını ifade etmişlerdir. Aslında her bireyin kendine has gereksinimleri olduğuna, ama yalnızca engelli kişilerin ihtiyaçlarının özel olarak nitelendirildiğine dikkat çekmişlerdir. Bu nitelendirmenin, engelli bireylerin ve gereksinimlerinin ötekileştirilmesine yol açtığını vurgulamışlardır. Türkiye'de engelli aktivistlerle yürütülen bir çalışmada da engelli bireylerin ihtiyaçlarının ötekileştirilmesine yol açtığı ve engelli bireylerin eşit yurttaşlar olarak görülmeleri önünde engel oluşturduğu için aktivistlerin "özel gereksinimli" kavramına karşı çıktıkları bulunmuştur (Ardahanlıoğlu, 2022).

Engellilik hakkındaki bakış açıları ana teması altında ele alınan bir diğer konu ise katılımcıların engelliliğe ilişkin mevcut algılarının oluşma sürecinde hangi faktör ve deneyimlerin etkili olduğudur. Ulaşılan bulgular; engelli bireylerin bir arada bulundukları, fikir alışverişi yaptıkları, yaşam deneyimlerini birbirleriyle paylaştıkları ve gereken durumlarda ortak hareket ettikleri engelli sivil toplum kuruluşlarının bu noktada oldukça önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Çoğu katılımcı; içinde bulunduğu engelli sivil toplum kuruluşları sayesinde engelliliğin bir eksiklik değil bir farklılık olduğunu anladığını,

engelliliği sosyal bir olgu olarak görmeye başladığını, kendisiyle benzer deneyimleri yaşayan insanlarla bir arada bulunmanın yalnız olmadığını hissetmesini sağladığını ve toplumsal hayatta yaşadığı sorunlar karşısında mücadele etmeye karar vermesinde sivil toplum kuruluşlarında tanıştığı insanların fikirlerinin belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, 2'si hariç tüm katılımcılar doğuştan görme engellidir ve ilkokul eğitimlerini yatılı olarak kaldıkları görme engelliler okullarında tamamlamışlardır. Bu katılımcılardan bazıları, yaşamlarını küçük yaşlardan itibaren diğer görme engelli akranlarıyla paylaşmış olmalarının da engelliliği kabul etmelerini ve yaşamlarını engel durumlarına uygun şekilde düzenleyebilmelerini kolaylaştırdığını ifade etmişlerdir.

Sivil toplum kuruluşlarında bulunmanın ve görme engelliler okullarında eğitim almanın katılımcıların engelliliğe ilişkin bakış açıları üzerinde benzer bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Her iki durumda da diğer engelli kişilerle bir arada olmak, hem engelliliğe daha kolay uyum gösterebilmelerini mümkün kılmış hem de engelliliğin bir eksiklik değil, geliştirecekleri farklı yol ve yöntemlerle üstesinden gelebilecekleri bir durum olduğunu anlamalarını sağlamıştır. Amerika'da engelli insanların toplumsal katılımını etkileyen çevresel faktörleri araştıran nitel bir çalışmada da katılımcılar, diğer engelli insanlarla etkileşim halinde olmanın kendileri için güçlü bir sosyal destek mekanizması olduğunu ifade etmişlerdir. Üstelik, hak taleplerinin karşılık bulabilmesi için de engelli insanların bir arada mücadele etmeleri gerektiğine vurgu yapmışlardır (Hammel ve diğ., 2015).

Engelliliği toplumsal bir baskı unsuru olarak görmek ve söz konusu baskının üstesinden gelmek için mücadele etmeye karar vermek engelin başladığı ilk dönemde birdenbire gerçekleşmez (Hofmann ve diğ., 2020, s.4). Engelin ortaya çıktığı ilk süreçte, özellikle de çocukluk ve ergenlik dönemlerinde, bireyler yetersizlik, utanç ve suçluluk gibi duygular deneyimleyebilirler (Jóhannsdóttir ve diğ., 2022, s.372). Bu süreçte engelliliğe yönelik bakış açıları düzeltilmeleri gerektiği şeklindeki bir inanç temelinde oluşabilir (Watson, 2002, s.517). Ancak, toplumsal yaşama dahil oldukça ve diğerleriyle etkileşime girmeye başladıkça farklılıklarının özü gereği iyi veya kötü olmadığını, engelliliği yaratan koşulların yaşamın hemen hemen her alanını kuşatan, açık veya örtük olarak kendini gösteren sağlamcı ideoloji ve bu ideoloji tarafından yönlendirilen çevresel düzenlemelerden kaynaklandığını fark etmeye başlayabilirler. Engelliliği istenmeyen ve kontrol altına alınması gereken bir olgu olarak kabul eden sağlamcı ideolojinin kendilerini ötekileştirdiğini hissederler (Tarvainen, 2019, s.293).

Katılımcıların bir kısmı ise temel yaşam becerileri ve eğitimleri başta olmak üzere ailelerinin kendilerine her noktada destek sağladığını ifade etmiş ve bu durumun engelliliğe ilişkin sağlıklı bir bakış açısı kazanmalarında belirleyici olduğunu belirtmiştir. Ulaşılan bu bulgu, aile desteğinin engelli bireylerin kendilerini daha olumlu bir bakış açısıyla değerlendirmelerini ve yaşadıkları zorluklarla daha etkili şekilde başa çıkabilmelerini sağladığını gösteren önceki çalışmalarla desteklenmektedir. Çalışmalar, engelli bireylerde algılanan aile desteği ile benlik saygısı arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Jones, 2012; Carawan ve diğ., 2015; Nalavany ve diğ., 2015). Bu ilişkinin, aile üyelerinin engel durumlarını kabul ederek ve destekleyerek çocuklarını onaylamaları yoluyla gerçekleştiği ifade edilmektedir (Nalavany ve diğ., 2011). Diğer taraftan, sonradan edinilmiş bir engelle yaşayan bireylerle yapılan bir çalışmada ulaşılan bulgular, aile desteği ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif güçlü bir bağlantının varlığına da işaret etmektedir (Yusuf ve diğ., 2018). Engelli bireylerde iş tatmini ve işten ayrılma niyetini etkileyen değişkenleri inceleyen bir araştırmada ise iş ortamında yaşadıkları zorluklara rağmen aile desteği algısı daha yüksek olan engelli bireylerin iş tatmin düzeylerinin de daha yüksek olduğu bulunmuştur (Pérez ve diğ., 2015).

Lisansüstü eğitimlerini engellilik alanında tamamlayan katılımcılar ise engelliliğe ilişkin farklı yaklaşımlarla karşılaşmalarında ve engellilik hakkında daha kapsamlı bir bakış açısı geliştirmelerinde bu sürecin etkili olduğunu aktarmışlardır. Lisansüstü eğitim, özellikle de tez aşaması, ele alınan konunun derinlemesine araştırıldığı, çeşitli perspektiflerin incelenerek sentezlendiği ve araştırmacının alana katkı yaptığı bir süreçtir. Dolayısıyla, katılımcıların bu süreçte engelliliğe dair bakış açılarında meydana gelen değişim ve gelişim, lisansüstü eğitimin sunduğu söz konusu özgün akademik kazanımlarla açıklanabilir.

Engellilik hakkındaki bakış açıları ana teması altında son olarak, katılımcıların toplumun engellilere ve engelliliğe yönelik tutumlarına dair değerlendirmelerine yer verilmiştir. Katılımcıların önemli bir çoğunluğuna göre toplum engellilere karşı ön yargılı bir tutum sergilemekte ve engellileri kendi kendilerine yetemeyen aciz kişiler olarak algılamaktadır. Kallman (2017, s.645) da dünya genelindeki en büyük azınlık grubu olmalarına rağmen engellilerin tembel, beceriksiz, duygusal olarak dengesiz ve kaba kişiler olduklarına dair stereotiplerin hâlâ yaygın şekilde varlığını sürdürdüğünü öne sürmektedir. Engellilere yönelik örtülü stereotipleri test etmek amacıyla herhangi bir engeli bulunmayan 165 kişi ile yürütülen

bir çalışma da engellilerin özellikle de iş ortamlarında yeterlilik gibi olumlu özelliklerle daha az ilişkilendirildiğini göstermiştir (Rohmer ve Louvet, 2018).

Bu tür tutumların katılımcıların yaşamlarını pek çok açıdan zorlaştırdığı anlaşılmaktadır. Katılımcılardan birinin yüksek lisans eğitimi için bir hocasıyla çalışmak istemesi ama görme engelli olduğu için hocasının onunla çalışmayı reddetmesi ve başka bir katılımcının yolda tek başına yürürken yardıma ihtiyacı olduğu düşünülerek sorulmadan koluna girilmesinden duyduğu rahatsızlık, bu zorluklara örnek verilebilir. Engellilere ilişkin ön yargıların, engelli bireylerin yaşamları üzerindeki olumsuz etkilerini en iyi ortaya koyan araştırmalardan biri 2016 yılında Amerika'daki 50 eyaletten 270.000 kişi ile yapılmıştır. Sonuçlara göre engellilik ön yargısı yüksek olan eyaletlerde engelliler aleyhine ciddi düzeylere ulaşan istihdam eşitsizlikleri olduğu tespit edilmiştir (Friedman, 2020). Engellilere yönelik tutumları ve farklı damgalama biçimlerini incelemek amacıyla tüm engel gruplarından uluslararası bir örneklemle yürütülen bir çalışmada da katılımcılar, kendilerine ilişkin olumsuz ön yargılar nedeniyle sıklıkla paternalist, küçümseyici ve yardımsever tutumlarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda, bu tür tutumlar sebebiyle istenmeyen yardım girişimlerine maruz kaldıklarını, yardım girişimlerinin mahremiyetlerinin ihlal edilmesine, hatta taciz olarak değerlendirilebilecek durumlara dahi yol açabildiğini belirtmişlerdir. Yardım girişimlerini reddettiklerinde ise nankör olarak etiketlendiklerini ifade etmişlerdir (Nario-Redmond ve diğ., 2019). Bu sebeple, engelli bireylerin onurlarını korumak, iş ve eğitim gibi toplumsal alanlardaki katılımlarını artırmak ve kişisel yaşam hedeflerine ulaşmalarını teşvik etmek için öncelikle toplumda engellilere yönelik var olan ön yargı ve ayrımcılığın azaltılmasına odaklanılması gerektiği vurgulanmaktadır (Servidio ve Marcone, 2020, s.125).

Elde edilen diğer bir bulgu ise toplumun engellilere yönelik ön yargılarının farklı şekillerde de ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Buna göre toplumun bir kesimi engellileri kendi başlarına hiçbir şey yapamayan kişiler olarak görürken diğer bir kesim ise engellilerin her şeyi yapabilen, her şeye güçleri yeten kişiler olduğunu düşünmektedir. Başlangıçta olumlu gibi görünse de katılımcılar tarafından ön yargı olarak değerlendirilmektedir. Bu, literatürde "ilham pornosu" şeklinde kavramsallaştırılan bir durumun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle de görsel medyada, engellilerin yürümek, koşmak, yemek yapmak veya yüzmek gibi sıradan aktiviteleri abartılı şekilde tasvir edilmekte ve yüceltilmektedir. Amaç, engelli olmayan kişilere hayatları ne kadar zor olursa olsun daha kötü durumda olamayacakları ve yaşamlarından memnun olmaları gerektiği mesajını vermektir. Yani, engelli olmayan kişilerin

yararı gözetilerek engelliler nesneleştirilmektedir (Grue, 2016, s.841). Asıl problem, engellilerin günlük aktivitelerinin medyada gösterilmesi değil, bunların sunuluş biçimidir. Arkada çalan duygusal fon müziği, hüzünlü ses tonuyla yapılan anlatım ve acıma duygularını harekete geçiren görseller problemli sunuluş biçimlerine örnek verilebilir. Sonuçta da izleyici, engellilerin başarılarını değil, engellerine rağmen ulaştıkları başarılarını takdir ettiği için başarının ne olduğu önemsiz hale gelmektedir. Katılımcıların her şeyi yapabileceklerinin düşünülmesini ön yargı olarak değerlendirmeleri, bu şekilde düşünüldüğünde daha rahat anlaşılabilecektir.

Zira, başarılarının bireysel yetenekleri sayesinde ulaştıkları bir sonuç olarak değil, engellerinin aşılması olarak görülerek değersizleştirilmesinden rahatsız olmaktadırlar. Bu bulgular, engelli bireylerin herhangi bir şekilde kategorize edilmeden sadece birey olarak görülmek istediklerini ve kişisel özelliklerinin engel durumlarına göre değerlendirilmesini istemediklerini ortaya koymaktadır.

Bir grup katılımcı ise geçmiş dönemlerle kıyaslandığında, toplumda engellilere yönelik ön yargıların azaldığını ve olumsuz tutumlarla daha az karşılaştığını aktarmıştır. Bu durumu, engellilerin toplumsal hayatta daha fazla görünür olmalarıyla ve buna bağlı olarak engelli ve engelli olmayan insanlar arasındaki etkileşimin artmasıyla açıklamıştır. Temas hipotezine göre birbirini iyi tanımayan gruplardan insanlar arasındaki etkileşim arttıkça bireylerin karşı grup üyelerine yönelik ön yargıları da azalmaktadır. Özellikle de ortak bir amaç için birlikte çalışmak gibi yakın etkileşim gerektiren durumlarda bu etki daha fazla olmaktadır (Saatci ve diğ., 2022, s.973). Literatürde temas hipotezine dayalı olarak gerçekleştirilen ve engellilere yönelik ön yargıların azaltılmasında temasın rolünü araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, bu konuda yapılan 12 çalışmanın incelendiği bir meta-analizde, engellilerle doğrudan veya dolaylı temasın, engelli olmayan çocukların engelli akranlarına karşı ön yargılarını ve olumsuz tutumlarını azalttığı sonucuna varılmıştır (Armstrong ve diğ., 2017). Latin Amerika'da 713 üniversite öğrencisi ve akademisyenle yürütülen bir çalışmada ise daha önce engellilerle temas etmiş ve engellilik hakkında bilgi sahibi olan akademisyenlerin, engelli öğrencilere karşı daha olumlu bir tutuma sahip oldukları bulunmuştur. Bu çalışma, yalnızca temasın değil, temasın sıklığının da önemli olduğunu göstermiştir. Öyle ki gruplar arası temas sıklığı arttıkça akademisyenlerin engelli öğrencilere yönelik eşitlikçi tutum puanlarının yükseldiği, ön yargılı tutum puanlarının ise düştüğü sonucuna ulaşılmıştır (Fuentes ve diğ., 2021).

Öte yandan, engellilerin toplumsal hayatta daha görünür olmaları, geçmiş dönemlere göre günümüzde erişilebilirliğin daha fazla bilinmesi ve erişilebilir ortamların giderek artması ile doğrudan ilişkilidir. Erişilebilir ortamlar, engellilerin sosyal hayata katılımını artırarak engelli ve engelli olmayan bireyler arasındaki etkileşimi güçlendirirken engelli olmayanlara da engellilerin günlük yaşamlarını bağımsız bir şekilde sürdürebildiklerini gözlemleme fırsatı sunmaktadır. Farklı yöntemler kullanarak da olsa günlük yaşamlarını büyük ölçüde kendi başlarına idame ettirebildiklerine şahit olmak ise engellilerin yetersiz veya eksik kişiler olarak algılanmalarına yol açan ön yargıların azalmasında önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim, Kanada'da 149 psikoloji öğrencisi ile yapılan bir çalışmada öğrencilere, sesli ışıkların bulunduğu bir yolda kör bir adamın tek başına karşıdan karşıya geçtiği bir senaryo ve sesli ışıkların olmadığı bir ortamda herkes karşıdan karşıya geçerken kör adamın yardım beklediği başka bir senaryo izletilmiştir. Her bir senaryoyu izledikten sonra engellilere yönelik algılarını belirlemek amacıyla öğrencilere çeşitli testler uygulanmıştır. Kör adamın yardım beklediği senaryoyu izledikten sonra öğrencilerin engellileri yetkin kişiler olarak daha az algıladıkları, kör adamın tek başına karşıdan karşıya geçtiği senaryoyu izledikten sonra ise engellilere karşı daha fazla yakınlık hissettikleri ve engellileri yeterlilik gibi olumlu özelliklerle daha fazla ilişkilendirdikleri bulunmuştur (Soetemans ve Jackson, 2021).

Bir katılımcı ise toplumda engellilere yönelik tutumların kişiden kişiye farklılık gösterdiğini belirtmiştir. Katılımcının görüşüne göre gençler orta yaşlı ve yaşlılara kıyasla engellilere karşı daha olumlu bir tutum sergilemektedir. Engellilere yönelik tutumları farklı sosyo demografik değişkenlere göre inceleyen bir çalışmada da benzer bir bulgu elde edilmiştir (Gökçe ve diğ., 2016).

Erişilebilirliğe ilişkin görüşleri ana teması altında ise ilk olarak, katılımcıların erişilebilirliği nasıl algıladıkları ve erişilebilirliğin hayatlarındaki yeri anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların büyük bir bölümü, literatürde yapılan tanımla oldukça uyumlu bir şekilde erişilebilirliği, engelli bireylerin hayata diğer insanlarla eşit şekilde katılmalarını mümkün kılan bir dizi yol, yöntem ve araçlar bütünü olarak ifade etmiştir (Demirci, 2005, s.50; Özgül, 2015, s.62). Diğer katılımcılar da benzer bir tanım yapmakla birlikte, erişilebilirliğin engelliler için bağımsızlık ve özgürlük anlamına geldiğine vurgu yapmışlardır. O'Neill (2021) da erişilebilirliği herkesin hayata mümkün olduğunca bağımsız şekilde katılmasını sağlayan bir yol olarak tanımlamaktadır.

Buna ek olarak, katılımcıların ifadelerinde eşitlik vurgusu da öne çıkmaktadır. Erişilebilirliğin bir eşitlik meselesi olduğu literatürde de sıklıkla üzerinde durulan bir husustur. Bu yaklaşıma göre ürün veya hizmetler geliştirilirken yalnızca belirli grupların ihtiyaçları değil, farklı kültürel, sosyal, maddi ve duyusal özelliklere sahip bireylerin ihtiyaçları da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu şekilde herkes aynı ürün veya hizmetten yararlanabilecek ve böylece eşitlik sağlanmış olacaktır (Kumbier ve Starkey, 2016, s.469).

Katılımcıların erişilebilirlik tanımları ile engellilik anlayışları arasında bir uyum olduğu da dikkat çekmektedir. Engelliliği, duyusal farklılıkları dikkate almadan tasarlanan fiziksel ve sosyal yapılar tarafından neden olunan bir sonuç olarak görürken erişilebilirliği ise engelliliğin ortadan kaldırılmasını sağlayan araç ve yöntemler bütünü olarak değerlendirmişlerdir. Yani, erişilebilirliği, engelliliğe karşı etkili bir çözüm yolu olarak önermişlerdir. Katılımcıların engellilik ve erişilebilirlik arasında kurdukları bu nedensel ilişki, 1970'li yıllardan bu yana engellilik çalışmalarına ve politikalarına büyük ölçüde yön vermiş olan sosyal model teorisine dayanmaktadır. Sosyal modeli takip eden birçok akademisyen ve engelli hakları savunucusu, çevresel ve sosyal yapıların normal olarak kabul edilen insanların standartlarına göre düzenlendiğini, bedensel/zihinsel farklılıkları olan insanların ise göz ardı edildiğini düşünmektedir. Bu yaklaşıma göre engellilik, bedensel veya zihinsel özellikleri bakımından toplumu oluşturan çoğunluktan farklı olan insanların yok sayılması sonucu ortaya çıkan ve sosyal olarak inşa edilen bir baskı biçimidir (Samaha, 2007, s.1251).

Katılımcıların küçük bir bölümü ise erişilebilirlik dendiğinde akla sadece sarı çizgiler ve rampalar gibi basit mimari düzenlemeler geldiğini, ancak erişilebilirliğin bunlara indirgenemeyecek kadar geniş bir kavram olduğunu vurgulamıştır. Erişilebilirliğin hayatın tüm alanlarında takip edilmesi gereken ilkeler bütünü olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Akaydın (2020, s.136) da erişilebilirliğin mekânsal, sosyal ve düşünsel alanları kapsayan çok boyutlu bir kavram olduğuna dikkat çekmektedir. Charlton (2000, s.103) ise erişilebilirliği, engelli bireylerin yaşam standartlarını yükselten her türlü araç, destek ve hizmet şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca, erişilebilirliğin sadece mimari bir sorun olmadığını, aynı zamanda sosyal bir yapı olarak da ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Erişilebilirlik kavramının doğru şekilde formüle edilememesi, üzerinde fikir birliği bulunan ortak bir tanımının oluşturulamaması ve tanımların farklı alanlara, mesleklere, gruplara ve kültürlere göre değişiklik göstermesi, erişilebilirliğin dar kapsamda ele alınmasına yol açan bir faktördür (Persson ve diğ., 2014, s.123).

Bir grup katılımcı da erişilebilirlik tanımlarını evrensel tasarım perspektifine uygun şekilde yapmıştır. Herkes için tasarım olarak da bilinen bu yaklaşım, ürün ve hizmetlerin sadece engelli bireyler tarafından değil, mümkün olduğunca geniş bir kullanıcı grubu tarafından erişilebilir olarak algılanacak şekilde tasarlanması anlamına gelmektedir (Persson ve diğ., 2014, s.123). Böyle bir tasarımın yaşları, cinsiyetleri, kültürel arka planları, bedensel veya zihinsel özellikleri ne olursa olsun herkes için en iyi kullanım deneyimini garanti edeceği düşünülmektedir (Evcil, 2012, s.491; Huss ve Eastep, 2016, s.14; Lau ve diğ., 2016, s.196). Erişilebilirlik araştırmacıları ve uzmanları ile yapılan bir çalışmada da katılımcıların, erişilebilirliğin sadece engelli bireyleri değil, tüm bireyleri kapsadığı konusunda hemfikir oldukları belirlenmiştir (Yesilada ve diğ., 2015). Ampirik çalışmaların sunduğu kanıtlar da bunu doğrulamaktadır. Örneğin, yarısı görme engelli, yarısı görme engelli olmayan 110 kişi ile yapılan karşılaştırmalı bir çalışma, iyi erişilebilirlik özelliklerine sahip bir websitesinin her iki grup tarafından da kullanıcı dostu olarak algılandığını göstermiştir (Schmutz ve diğ., 2017). Engelli olmayan 61 kişiyle yürütülen başka bir çalışmada elde edilen sonuçlar da erişilebilirlik seviyesi yüksek bir web sitesi tasarımının herkes için daha nitelikli bir kullanım deneyimi sağladığını ortaya koymuştur (Schmutz ve diğ., 2016).

Başka bir grup katılımcı ise erişilebilir olmayan ortamların yalnızca engellilerin toplumsal katılımını sınırlamadığını, aynı zamanda engellilere yönelik ayrımcılığı da yansıttığını dile getirmiştir. Yani, erişilebilir olmayan ortamlar tasarlamayı engellileri yok saymak olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Erişilebilirlik eksikliğinin engelli bireylerin sosyal hayata diğerleriyle eşit şartlarda katılımını kısıtladığı ve bu durumun engellilikle ilişkili ayrımcılık kapsamında ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Liisberg, 2015, s.123). Çünkü erişilebilirlik temel insan haklarının kullanımı ile doğrudan ilgilidir. Okullar, hastaneler, eğlence merkezleri, yollar veya köprüler gibi kamusal altyapıların erişilebilir olmaması, engellilerin eğitim, istihdam ve bilgi edinme gibi temel insan haklarının ihlal edilmesi anlamına gelmektedir (Amucheazi ve Nwankwo, 2020, s.671). Bu nedenle, ürün ve hizmetleri engelli bireylerin erişilebilirlik gereksinimlerine uygun şekilde tasarlamamak ya da engelli bireylere ürün veya hizmet sunmayı reddetmek, çoğu ülkede de engellilik temelinde ayrımcılık olarak görülmekte ve yasa dışı olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, 1992 yılında kabul edilen Avustralya Engelli Ayrımcılığı Yasası'nda bu husus açık bir biçimde belirtilmiştir (Pendergast, 2017, s.2). Avusturalya'da ulusal bir anketten elde edilen verileri kullanan ve engelli bireyler arasında bildirilen dışlanma yaygınlığını araştıran bir çalışmada

özellikle hareket ve iletişim engelleri bulunan kişilerin %53'ü son 12 ayda en az bir defa ayrımcılığa maruz kaldığını, bu grubun %29'u ise yaşadığı ayrımcılık deneyiminin sosyal hayata katılımını sınırlayan herhangi bir erişim engeli ile ilişkili olduğunu belirtmiştir. Aynı çalışmada, erişilebilirlik eksikliği nedeniyle meydana geldiği bildirilenler dışındaki ayrımcılık biçimlerini rapor etme oranlarının yaş arttıkça azaldığı, ancak erişilebilirlik eksikliğine bağlı olarak algılanan ayrımcılık biçimlerini bildirme oranlarının yaşa göre değişmediği bulunmuştur. Bu sonuç, yaşları ilerledikçe kişilerin kendilerine yönelik tutumları ayrımcılık olarak daha az değerlendirdikleri, fakat ortamın özellikleri ile ilişkili olması nedeniyle erişilebilirlik eksikliğine bağlı ayrımcılık rapor etme oranlarında yaşla birlikte bir düşüş olmadığı şeklinde yorumlanmıştır (Temple ve diğ., 2019).

Erişilebilirliğe ilişkin görüşleri ana teması altında ele alınan bir başka konu, katılımcıların hangi alanın erişilebilirlik açısından daha öncelikli olduğuna dair düşünceleridir. Katılımcıların çoğunluğu, erişilebilirlik söz konusu olduğunda hiçbir alanın diğer alanlara göre daha öncelikli olmadığını ve erişilebilirliğin bir bütün olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü katılımcılara göre hayatın herhangi bir alanında karşılaşılan erişilebilirlik sorunları diğer alanlara erişim olanaklarını da sınırlamaktadır. Örneğin, eğitim alanında var olan erişilebilirlik eksiklikleri engellilerin yeterli ve nitelikli bir eğitim alamamalarına neden olmakta ve bu da istihdam alanında engellilere yönelik fırsat eşitsizliklerine yol açmaktadır. Erişilebilirliğe bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşılması gerektiği literatürde de sıkça vurgu yapılan bir husustur. Engelli olmayan bireyler için nasıl tüm yaşam alanları birbirlerini doğrudan etkiliyorsa engelli bireyler için de aynı durum söz konusudur. Örneğin, hem engelli bireyler hem de engelli olmayan bireyler, çeşitli nedenlerle eğitim hakkına ulaşamadıklarında istihdam fırsatları da kısıtlanmakta ve yoksulluk riskine karşı daha savunmasız hale gelmektedirler. Engelli olmayan bireylerden farklı olarak, engelli bireylerin temel haklardan yararlanabilmeleri erişilebilir ortamların oluşturulmasına bağlıdır. Tüm yaşam alanlarının birbiriyle etkileşim halinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda da erişilebilirliğin sadece bir alanda sağlanmasının yeterli olmayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim, engelliliğin yoksulluk riskini arttıran bir durum olduğu, hareketliliği sınırlayan düşük erişilebilirlik koşullarının da bu ilişkiyi kısmen açıklayabileceği ifade edilmektedir (Odufuwa, 2007, s.97). Fiziksel mekânların erişilemez olması, engelli bireylerin etkili sosyal ilişkiler kurma ve toplumla bütünleşme olanaklarını da kısıtlamaktadır (Soltani ve diğ., 2012, s.90). Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan görme engelli bireyler arasında istihdam sonuçlarını etkileyen

değişkenleri inceleyen 13 makalenin meta-analizine dayanan bir çalışmada ise eğitim düzeyinin, bu popülasyonda istihdam oranlarını yordayan en güçlü faktör olduğu tespit edilmiştir (Lund ve Cmar, 2019).

Bir kısım katılımcı da günümüzde hayatın hemen hemen her alanında yaygın olarak kullanılan bir araç haline gelmesi ve engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştıran çok çeşitli fırsatlar sunması nedeniyle, öncelikle teknolojik alanda erişilebilirlik sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Son yıllarda özellikle web erişilebilirliği konusuna yönelik ilginin artması ve bu alanda giderek büyüyen bir literatür oluşmaya başlaması da katılımcıların görüşlerini destekler niteliktedir. Bibliyometrik bir araştırmanın sonuçları,, başta Amerika ve İngiltere olmak üzere çok sayıda ülkede web erişilebilirliğini ele alan yayın sayısının 2001 yılından itibaren düzenli ve hızlı bir biçimde artmakta olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacılar ulaştıkları bu sonucu, eğitim ve sağlık gibi temel alanlarda teknolojinin etkisinin giderek daha fazla hissedilir hale gelmesi ile ilişkilendirmişlerdir (Ahmi ve Mohamad, 2019).

Dijital teknolojiler, günlük görevleri bağımsız olarak sürdürmelerini sağlamak ve tıbbi durumlara bağlı ortaya çıkan fiziksel kısıtlılıkların yol açtığı dezavantajları azaltmak gibi yollarla engelli bireylerin yaşamlarını büyük ölçüde kolaylaştırma potansiyeline sahip son derece etkili araçlardır (Zonneveld ve diğ., 2019, s.3416; Jamwal ve diğ., 2020, s.641; Tsatsou, 2020, s.722). Örneğin, görme engelli üniversite öğrencileri örnekleminde yürütülen bir çalışmada, teknolojik araçların öğrencilerin öğrenme deneyimlerini kolaylaştırdığı ve öğrenme ortamlarında kendilerini daha bağımsız hissetmelerini sağladığı bulguları elde edilmiştir (Karaca ve Avcı, 2022). Araştırmalar ayrıca, teknoloji destekli uygulamaları kullanmanın engelli bireylerin işgücüne katılım becerilerini geliştirme ve iş performanslarını arttırma hususlarında da olumlu sonuçlar verdiğine işaret etmektedir (Walsh ve diğ., 2017).

Teknolojinin sağladığı tüm bu avantajlara rağmen düşük erişilebilirlik, karmaşık kullanım, yardımcı teknolojileri desteklemeyen tasarım ve uzmanların tasarım sürecinde engellilerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmamaları gibi sebeplerle engelli bireylerin bu alana erişimleri önünde de ciddi engeller bulunmaktadır. Örneğin, görme engelli insanlar, ekran okuyucu ve büyüteç gibi erişilebilirlik teknolojileri aracılığıyla mobil cihazları kullanabilmektedirler. Fakat, bu teknolojiler görme engelli kullanıcıların mobil cihazların sunduğu tüm avantaj ve kolaylıklardan yararlanmalarını sağlama konusunda halen yeterli değildir (Dim ve Ren, 2014, s.812). Somutlaştırmak gerekirse dokunmatik ekran teknolojisini

kullanan mobil cihazlarda işlemleri gerçekleştirmeyi sağlamak için çeşitli tuş kombinasyonları ile oluşturulan kısa yollar yoktur. Bunun yerine, bu tür cihazlarda işlemleri gerçekleştirmek için farklı dokunma hareketlerinin yapılması gerekir. Her dokunma hareketi ise görme engelli kullanıcılar tarafından rahatlıkla yapılamayabilmektedir (Damaceno ve diğ., 2017, s.432). Görme engelli kullanıcılar dokunmatik ekranda gezinirken çeşitli görevler için atanmış sanal butonları bulmakta da zorluk yaşayabilirler (Mi ve diğ., 2013, s.363). Bu da mobil cihazlardaki harekete duyarlı sistemlerin daha esnek hareketlere de yanıt verebilecek şekilde geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Dim ve Ren, 2014, s.820). Öte yandan, Görme engellilerin bilgisayar, tablet ve telefon gibi dijital araçları kullanabilmelerini sağlayan ekran okuyucu teknolojilerin yaygın olarak konuşulan dillerdeki sentezleyicilerine ulaşmak nispeten kolaydır. Ancak, azınlık dillerdeki uygun sentezleyicilere ulaşmak zor olduğundan bu dilleri konuşan görme engelliler teknolojiye erişme konusunda daha dezavantajlı durumdadırlar (Morkoç ve Erkoç, 2023, s.253).

Araştırmalar, yüksek öğretim kurumlarında bilgi iletişim teknolojilerinin son 20 yılda giderek daha yaygın şekilde kullanılmaya başladığını, ancak dijital ortamların ve öğrenme materyallerinin yeterince erişilebilir olmaması nedeniyle engelli öğrencilerin çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını da göstermektedir (Bong ve Chen, 2024, s.197). Türkiye'deki 205 üniversite websitesinin güncel erişilebilirlik standartlarına göre incelendiği bir araştırmada, websitelerinin çoğunun en temel erişilebilirlik düzeyini dahi sağlamadığı belirlenmiştir. Aynı çalışmada, websitelerinde en sık rastlanan erişilebilirlik hatasının boş link hatası olduğu ve bu durumun özellikle ekran okuyucu kullanan görme engelli kullanıcılar için önemli bir zorluk oluşturduğu vurgulanmıştır (Mizanalı ve Şerefoğlu Henkoğlu, 2023). Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere pek çok ülkede teknolojiye erişilebilirlik engelli bireylerin eğitim hakkı kapsamında güvence altına alınmıştır. Buna rağmen engellilerin bilgi iletişim teknolojilerinin sunduğu zenginleştirilmiş öğrenme fırsatlarına eşit erişimde halen zorluk yaşamaları, kısmen teknolojiye erişilebilirlik konusunda yeterli farkındalığın bulunmaması ve eğitimcilerin bu alana dair temel bilgi eksikliklerinden kaynaklanmaktadır (Shaheen ve Lohnes Watulak, 2019).

Diğer yandan, teknolojiye erişilebilirlik, sadece görme, işitme veya hareket engelleri olan kişilerin dijital katılımını arttırmayı sağlayan bir standart olarak düşünülmemelidir. Yaşlılar, zihinsel engelliler veya okuma yazma bilmeyenler gibi pek çok farklı grup da teknolojinin sunduğu imkânlardan yararlanmak için iyi erişilebilirlik özelliklerine sahip dijital araçların

varlığına ihtiyaç duymaktadır. Örneğin, zihinsel engelli bireylerin bir websitesinde rahatlıkla dolaşabilmeleri, websitesinde dikkat dağıtıcı hareketli görsellerin daha az kullanılması ve talimatların basit olmasına bağlıdır. Erişim engelleri nedeniyle bu grupların da teknolojik araçları kullanma noktasında ciddi engellerle karşı karşıya olduklarını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Örneğin, pandemi döneminde teknoloji daha önce hiç olmadığı kadar hayatımızın önemli bir parçası haline gelmiştir. Teknolojik araçlar sayesinde duygusal refahın korunması mümkün olmuş ve eğitim ve istihdam fırsatlarına erişim kolaylaşmıştır. Ancak, erişilebilirlik zorlukları zihinsel engelli kişilerin dijital dünyaya ayak uyduramamalarına yol açmıştır (Chadwick ve diğ., 2022).

Katılımcıların az bir bölümü de engelli bireylerin toplumsal hayata aktif şekilde katılım sağlayabilmeleri, etkin ve üreten bireyler olabilmeleri için her şeyden önce bağımsız hareket edebilmeleri gerektiğini ve bunun da en temelde fiziksel çevrenin erişilebilir olması sayesinde mümkün olduğunu vurgulamıştır. Fiziksel çevreye erişilebilirlik; literatürde de temel hak ve hizmetlerden yararlanmanın ön koşulu, mekânsal ve sosyal yapılarla etkileşimi kolaylaştıran bir unsur ve bireylerin yaşam kalitelerini doğrudan belirleyen bir özellik olarak ifade edilmektedir (Aköz Çevrimli ve diğ., 2024, s.45). Fiziksel çevrenin erişilebilir hale getirilmesi engelli bireylerin istihdam edilmesini kolaylaştıran önemli bir adım olarak da kabul edilmektedir. Kent yaşamında engelli bireylerin katılımını teşvik eden fiziksel koşulların sağlandığı ve "engelli dostu" olarak tanımlanan iller arasında en düşük sıralarda yer alan Muş'un, engelli istihdamının da en düşük olduğu il olması (Koç ve Çolak, 2024, s.21) bu bağlamda dikkat çekicidir. Ankara'da yaşayan 336 engelli bireyle gerçekleştirilen bir çalışma da mekânsal erişilebilirliğin engelliler açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. Kentteki fiziksel koşulların hareket kabiliyetlerini sınırlaması ve araç içi anons sistemlerinin sağlıklı şekilde çalışmaması, en sık dile getirilen erişilebilirlik sorunları olmuştur (Onur İnce ve diğ., 2016).

Erişilebilirliğe ilişkin görüşleri ana teması altında incelenen bir diğer husus da katılımcıların, toplumun erişilebilirliğe dair farkındalık düzeyini nasıl değerlendirdikleridir. Katılımcıların çok büyük bir kısmı, toplumun erişilebilirliği yeteri kadar bilmediğini, az çok bilgi sahibi olan kişilerin da erişilebilirliği sarı çizgi ve rampalardan ibaret gördüklerini belirtmiştir. Mimarlık, tasarım ve peyzaj bölümlerinin müfredatlarında yer alan derslerde ve ayrıca mesleğe yeni başlayan teknik personele yönelik düzenlenen hizmet içi eğitimlerde erişilebilirlik konusunun yüzeysel şekilde ele alınmasının, erişilebilirliğin tekerlekli sandalye kullanıcıları gibi yalnızca

görünür engelleri olan kişiler için gerekli olduğu düşünülen ve mimari düzenlemelerden ibaret görülen kısa vadeli çözümler olarak algılanmasına yol açtığı öne sürülmektedir (Lewis, 2009, s.121). Katılımcılara göre erişilebilirliği sağlamada sarı çizgilerin ve rampaların varlığı da tek başına yeterli olmamaktadır. Bu yapıların hangi malzemelerden üretildikleri, kötü hava koşullarına karşı dayanıklı olup olmadıkları ve eğim ve ölçülerinin erişilebilirlik standartlarına uygunlukları da fiziksel çevrenin ne düzeyde erişilebilir olacağını belirlemektedir.

Katılımcılar, erişilebilirliği sadece basit mimari düzenlemelerle sınırlı olarak algılamanın daha temel noktaların gözden kaçırılmasına yol açabileceğini de düşünmektedirler. Mesela bir katılımcının, görme ve işitme engelleri olan, yani hareket sınırlılığı yaşamayan kişilerin katılacakları bir toplantı için merdiven çıkmaları zor olabilir düşüncesiyle özellikle zemin katta yer alan bir salon seçildiğini, ancak işitme engellilerin de bulunmasına rağmen toplantıda işaret dili tercümanı olmadığını ifade etmesi, bu durumu örneklemektedir.

Diğer katılımcılar ise geçmiş dönemlerle kıyaslandığında, hâlâ istenen seviyede olmasa bile toplumun erişilebilirliğe ilişkin farkındalık düzeyinde ciddi bir artış olduğunu düşünmektedir. Bu katılımcılar; telefonu veya bilgisayarı nasıl kullandıkları gibi doğrudan erişilebilirlikle ilgili konularda kendilerine daha az soru yöneltilmeye başlamasını, engellilerin istihdam oranlarındaki artışı ve erişilebilirlik düzenlemelerinin giderek yaygınlaşmasını, toplumda erişilebilirliğe yönelik artan farkındalıkla ilişkilendirmişlerdir.

Erişilebilirliğe ilişkin görüşleri ana teması altında son olarak, katılımcıların, toplumun erişilebilirlik konusundaki farkındalık düzeyinin arttırılması için izlenebilecek yollara dair sundukları önerilere yer verilmiştir. Katılımcılar çoğunlukla toplumda erişilebilirlik hakkında doğru ve yeterli bir farkındalık oluşması için ilköğretim kademesinden başlayarak erişilebilirliğin her düzeydeki eğitim müfredatında yer alması gerektiğini ifade etmişlerdir. Erişilebilirliği ilerleyen yaşlarda öğrenmenin zor olduğunu, ama küçük yaşlardan itibaren erişilebilirliği somut örneklerle anlatmanın, çocuklar üzerinde hem daha kalıcı bir etki oluşturacağını hem de çocukların erişilebilirliğe ilişkin daha kapsayıcı bir bakış açısı geliştirmelerini teşvik edeceğini düşünmektedirler. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, engellilerin toplumsal alanlarda daha etkin olmaya başlamaları ve engelliliğin farklılıklara saygı çerçevesinde ele alınmasına yönelik duyulan artan ilgiye paralel olarak, literatürde de toplumda erişilebilirliğe ilişkin anlayışı ve farkındalığı geliştirmek için çeşitli

stratejilerin etkilerini inceleyen ve bu alanda geniş kapsamlı bilgiler sağlayan araştırmaların sayısı da her geçen gün giderek fazlalaşmaktadır. Örneğin, Amerika'daki önde gelen üniversitelerde görevli 18 öğretim üyesi ile gerçekleştirilen görüşmelerin sunduğu nitel verilere dayanan bir çalışmada, erişilebilirliği öğrencilerin aktif olarak katılım göstermelerini gerektiren yöntemlerle öğretmenin, konuları gerçek dünyayla ilişkilerini kurarak anlatmanın ve ilgili dersleri 21. yüzyılın en temel becerileri arasında bulunan eleştirel düşünme, teknoloji kullanımı ve kültürel çeşitliliğe saygı çerçevesinde işlemenin, öğrencilerin erişilebilirliğe ve kapsayıcı tasarıma yönelik bakış açılarını geliştirebileceği ileri sürülmektedir (Putnam ve diğ., 2016). Öte yandan, kapsayıcı öğretim stratejilerine ilişkin düzenlenen mesleki gelişim eğitimlerinin öğretim üyelerinin tutumlarını olumlu yönde etkilediği de bulunmuştur. Bu konuda yapılan bir araştırmada, erişilebilirliği de içeren ve geniş kapsamlı bir engellilik farkındalığı eğitimine katılan öğretim üyelerinin, engelli öğrencilerin gereksinimlerine ve mevcut kaynakların nasıl daha etkin kullanılabileceğine dair farkındalık düzeylerinde kayda değer bir artış meydana geldiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, öğretim üyelerinin öğrendikleri stratejileri derslerini evrensel tasarım ilkelerine uyumlu hale getirmek amacıyla hayata geçirme ve daha kapsayıcı öğrenme ortamları tasarlama konusunda daha istekli oldukları da saptanmıştır (Wynants ve Dennis, 2017).

Katılımcıların bir kısmı ise engelli bireylerin toplumsal hayattaki görünürlükleri arttıkça toplumda erişilebilirliğe yönelik farkındalık düzeyinin de yükseleceğini ifade etmiştir. Bu sayede toplum engellilerin günlük yaşamda deneyimledikleri erişilebilirlik sorunlarını doğal bir biçimde gözlemleyecek ve var olan erişilebilirlik zorluklarına karşı daha duyarlı hale gelecektir.

Türkiye'de erişilebilirliğin mevcut durumuna ilişkin görüşleri ana teması altında ilk olarak, katılımcıların erişilebilirlikle ilgili ulusal yasal düzenlemelere yönelik değerlendirmeleri sunulmuştur. Çoğu katılımcı, hukuki belgelerde erişilebilirlik konusunun kapsamlı bir biçimde ele alındığını ve ilgili yasal düzenlemeleri genel itibariyle tatmin edici bulduğunu dile getirmiştir. Temel sorunun, yasaların etkin bir şekilde uygulanması noktasında meydana gelen aksaklıklardan kaynaklandığını belirtmiştir. Katılımcıların bir bölümü ise kamu ve özel kurumlara erişilebilirlik düzenlemelerini gerçekleştirmeleri için mevzuatta tanınan yasal sürenin sürekli olarak uzatıldığını ve yaptırımların uygulanması konusunda esnek davranıldığını ifade ederek bu hususu örneklendirmiştir.

Türkiye'de erişilebilirlik konusunda yapılan araştırmalarda da Engelliler Hakkında Kanun'un ilgili maddelerinde erişilebilirliğin açıkça tanımlandığı, kamu ve özel kurumların yerine getirmeleri gereken erişilebilirlik yükümlülüklerinin belirtildiği ve düzenlemelerin uygulanmaması durumunda karşılaşılacak yaptırımlar net bir biçimde ifade edildiği halde uygulama sürecinde çeşitli zorluklar yaşandığı vurgulanmaktadır (Özteke Kozan ve diğ., 2018, s.220; Bektaş ve Develi, 2020, s.183; Özkaraca ve İnceoğlu, 2021, s.906; Pakkan, 2021, s.47-48). Mülayim ve Pala Azsöz (2020, s.379) da Türkiye'de erişilebilirlikle ilgili mevcut sorunların yasa ve yönetmeliklerden kaynaklanmadığını; sorunların engellilik konusundaki bilinç eksikliği, yetersiz eğitim, denetimlerin ciddiyetle yapılmaması ve erişilebilirlik düzenlemelerinin sadece mimari gerekliliklere uyulması için yerine getirilmesi gereken şartlar olarak düşünülmesi sonucu ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca, uygulayıcıların mevzuatı bilmemeleri, etkili bir takip mekanizmasının olmaması, erişilebilirliğin mali açıdan yük olarak görülmesi ve karar verici konumda olanların konuya duyarsız kalmaları da mevzuat ve pratik durum arasındaki tutarsızlığı açıklamaktadır (Özgül, 2015, s.68). Nitekim, Türkiye'de yasaların uygulanabilirliğini artırmak adına işlevsel bir izleme sistemi kurularak mevzuatta belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğinin düzenli olarak takip edilmesi, erişilebilirliğin tüm toplum kesimlerine etkili bir biçimde anlatılması, ulusal mevzuatın değişen ihtiyaçlar ve yenilikçi çözümler doğrultusunda güncellenmesi ve farklı ülkelerdeki başarılı uygulamalar incelenerek ülkemiz koşullarına uyarlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Şahin ve Çiftyıldız, 2024, s.48). Diğer yandan, erişilebilirliği sağlayan yasalara rağmen pratikte erişilebilirliğin beklenen standartlarda olmaması, sadece Türkiye'de değil, başka ülkelerde de yaygın olan bir sorundur. İngiltere'de tekerlekli sandalye kullanıcıları ile yapılan bir çalışmada da ulaşım erişilebilirliğini güvence altına alan yasa ve düzenlemelere rağmen fiziksel bariyerlerin engelli insanların günlük yolculuklarını zorlaştırmaya devam ettiği bulgulanmıştır (Velho, 2018).

Türkiye'de erişilebilirliğin mevcut durumuna ilişkin görüşleri ana teması altında ele alınan diğer bir husus ise katılımcıların, Türkiye'de erişilebilirlikle ilgili pratik durumu nasıl algıladıklarıdır. Katılımcıların tamamına yakını, erişilebilirliğin mevcut düzeyinin hâlâ istenen seviyede olmadığı kanısındadır. Bu yöndeki görüşlerini; ülke genelinde erişilebilirlikle ilgili bir standardın olmaması, düzenlemelerin eksik veya hatalı yapılması, uluslararası gelişmelerin gerisinde kalınması ve bazı yerlerde temel erişilebilirlik düzeyinin dahi karşılanmaması gibi durumları örnek göstererek gerekçelendirmişlerdir. Bir katılımcı

ayrıca, olması gereken durumdan ne kadar uzakta olunduğunu somutlaştırmak amacıyla Türkiye'deki erişilebilirlik düzeyini 10 üzerinden 2 veya en fazla 3 olarak puanladığını ifade etmiştir. Diğer katılımcılar da erişilebilirlik konusunda daha çok yol alınması gerektiği görüşünü paylaşmakla birlikte, geçmişe nazaran birtakım ilerlemeler kaydedildiğini de düşünmektedirler. Türkiye'de yapılan çoğu çalışmada da katılımcıların ifadelerini doğrular nitelikte bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin, İstanbul'da yaşayan engelli bireyler ve toplu taşıma sistemlerinde görevli personel ile gerçekleştirilen bir çalışmada, engelli bireylerin toplu taşıma sistemlerini yoğun şekilde kullanmak durumunda kaldıkları, ancak fiziki çevre koşullarının yetersiz olması nedeniyle bağımsız hareket özgürlüklerini kısıtlayan çeşitli zorluklar deneyimledikleri tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, söz konusu sorunların bir an önce çözüme kavuşturulması, katılımcıların en öncelikli beklentileri arasında yer almıştır (Tiyek ve diğ., 2016). Trabzon'un Ortahisar İlçesi'nin kentsel nitelikleri ve ulaşım imkânları açısından engelli erişilebilirliği bağlamında değerlendirildiği bir çalışmada ise mimari eksiklikler nedeniyle engellilerin sağlık merkezlerine ulaşımda zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir. Ek olarak, toplu taşıma araçlarının çoğunda engellilerin kullanımına uygun araç içi düzenlemelerin bulunmadığı, duraklarda bilgilendirici elemanların yetersiz olduğu, özellikle eğimli arazi yapısının engellilerin kent içi dolaşımlarını güçleştirdiği ve kaldırımlara park edilen araçların engellilerin tek başlarına hareket edebilmelerini zorlaştıran bir faktör olarak öne çıktığı bulunmuştur (Yılmaz Bayram ve Çoban, 2022). Ülkemizde yapılan başka bir çalışmada ise fiziksel koşulların uygunsuzluğu nedeniyle görme engelli bireylerin eğitim, sağlık, istihdam ve regresyon faaliyetleri başta olmak üzere pek çok kentsel hizmete erişimde ciddi engellerle karşılaştıkları ve bu durumun onların kamusal alandan dışlanmalarına yol açtığı vurgulanmıştır (Gürbüz ve Çiçek, 2023, s.511).

Erişilebilirlik mücadelesine yönelik deneyimleri ana teması altında, katılımcılara öncelikle erişilebilirlik mücadelesi yürütürken hangi yol ve yöntemleri kullandıkları, hangi yol ve yöntemlerin daha etkili sonuçlar almalarını sağladığı ve kullandıkları yol ve yöntemleri tercih etme sebepleri sorulmuştur. Bu noktada en yaygın görüş, erişilebilirliğin çok boyutlu yapısı sebebiyle, mücadelenin başarıya ulaşması için birden fazla paydaşın sürece aktif olarak katılması ve katkı sunması gerektiği olmuştur. Bu nedenle, katılımcılar muhatap oldukları yetkili mercilere, kişilerin konumlarına, günün koşullarına ve alandaki ihtiyaçlara göre değişen farklı yaklaşım ve stratejilere başvurmak durumunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Öte yandan, istenen sonuçlara ulaşmak için tek bir yöntemin her zaman yeterli olmadığını,

bazen birden fazla yöntemin eş zamanlı olarak kullanılması gerektiğini bazen de bir yöntem etkisiz kaldığında alternatif yöntemlere ihtiyaç duyulduğunu da aktarmışlardır. En sık tercih ettikleri yolların farkındalık çalışmaları yapma, rapor hazırlama, idari başvurular, yüz yüze resmi görüşmeler, dilekçe yazma, sosyal medya eylemleri ve sokak protestoları olduğu anlaşılmaktadır. Literatürde de ifade edildiği gibi 1980'li yıllara kadar hayırseverlik anlayışının hakim olduğu engelli dernekleri, 1990'lı yıllara gelindiğinde yerini hak temelli bir engellilik perspektifi benimseyen kuruluş ve platformlara bırakmaya başlamıştır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren sayıları giderek artan bu yeni kuruluşlar, engelliliği sosyal bir olgu olarak değerlendiren, engellilerin ekonomik yardımlara bağımlı olmalarına karşı çıkan ve engellilerin toplumda eşit haklar elde etmelerini savunan kişiler tarafından yönetilmektedir. Türkiye'de aktif engellilik mücadelesini başlatan ve sürdüren bu kuruluşlar, sanal eylemler, sokak protestoları ve bir dizi farklı eylem biçimini kullanarak engellilerin yaşadıkları sorunların ortadan kaldırılması adına mücadele etmektedir (Yılmaz, 2020, s.455). Hususi olarak seçilmemiş olmasına karşın bu çalışmada yer alan tüm katılımcılar özellikle 2000'li yıllardan sonra kurulan dernek veya platformlarda mücadele etmektedir. Dolayısıyla, ulaştığımız bu bulgu 2000'li yıllarda ortaya çıkmaya başlayan engelli kuruluşlarının karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

Bazı katılımcılar, bu bağlamda sosyal medyanın son derece işlevsel olduğunu ve gerektiğinde sosyal medya araçlarının sunduğu avantajlardan faydalandıklarını ifade etmişlerdir. Sosyal medya platformlarında yaptıkları paylaşımların Yetkili isimlere daha hızlı ulaşmalarını ve taleplerinin daha geniş bir kitle tarafından görünür olmasını sağladığını, bunun da sonuç almalarını kolaylaştırdığını düşünmektedirler. Sosyal medya sitelerinin sunduğu etkili iletişim imkanları, aktivistlere, hedeflerini daha hızlı ve daha kolay bir şekilde geniş kitlelere ulaştırma fırsatı sunmuştur. Sosyal medya kanalları aracılığıyla örgütlenen aktivistler, imza kampanyaları, tweet eylemleri veya boykot çağrıları gibi yöntemlerle kamu politikalarını dahi etkileyebilecek düzeyde büyük bir baskı oluşturabilmektedirler. Dünya genelinde iktidar odaklarının, kendilerini tehdit altında hissettikleri durumlarda sosyal medya üzerinde sansür uygulamaları da dijital ortamların eriştiği gücün farkında olunduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Meriç Fermanoğlu, 2019, s.126). Sosyal medya platformlarında aktivist eylemler yürüten 31 engelli bireyle gerçekleştirilen bir çalışmada da sosyal medyanın engelli aktivizmi için oldukça elverişli bir ortam sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Engelli aktivistlerin, sosyal medya sayesinde kamusal alanda deneyimledikleri dışlanma, damgalanma veya

ötekileştirilme gibi risklerle karşı karşıya kalmadan kendi hikâyelerini özgürce anlatma ve taleplerini daha güçlü bir şekilde dile getirme fırsatı elde ettikleri tespit edilmiştir (Bitman, 2021). Başka bir çalışmada, işitme engelli bireylerin birbirleri ile iletişim kurmak için sosyal medya platformlarını aktif olarak kullandıkları saptanmıştır. Bununla beraber, işitme engelli bireylerin oluşturduğu toplulukların sivil toplum kuruluşları tarafından yönetildiği ve bu tür topluluklarda çoğunlukla işitme engellilik konusunda farkındalık yaratmayı amaçlayan içeriklerin paylaşıldığı da belirlenmiştir (Kožuh ve Debevc, 2019).

Erişilebilirlik mücadelesine yönelik deneyimleri ana teması altında incelenen bir başka önemli husus, katılımcıların süreç boyunca ne tür zorluklar yaşadıklarıdır. Katılımcıların anlatımları, özellikle de sivil toplum kuruluşlarının, mücadele sürecinin her aşamasında karşılarında duran en büyük engelin kaynak sınırlılığı olduğunu göstermektedir. Bazı katılımcıların, 2005 yılından bu yana engellilik alanında aktif rol oynayan sivil toplum kuruluşlarının sayısında çarpıcı bir artış olmasına rağmen kaynak sınırlılığının, erişilebilirlik mücadelesini sekteye uğratan en temel güçlük olmaya devam ettiğini belirtmeleri de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcılar, söz konusu sınırlılığı n aşılabilmesi için kamunun bu konuda sorumluluk alan sivil toplum kuruluşlarına destek olması gerektiğini düşünmektedirler. Sivil toplum kuruluşları, ortak ilke ve değerleri benimseyen bir grup gönüllü insan tarafından topluma faydalı olma düşüncesiyle kurulmaktadır. Her alanda olduğu gibi sivil toplum alanında da başlangıçta oluşturulan yol haritasına uymak ve hedeflere ulaşmak belirli bir düzeyde ekonomik güce sahip olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, çoğu sivil toplum kuruluşu gelir elde etmek için bağış toplamak veya üyelerinden aidat almak gibi farklı yollar izlemektedir. Ancak, bu kuruluşların gelir kaynakları, her zaman amaçladıkları tüm hedefleri gerçekleştirebilmelerini sağlayacak miktarlara ulaşmayabilmektedir. Ekonomik sorunlar ise sivil toplumun etkinliğini azaltan başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Nitekim, Türkiye'de faaliyet yürüten birçok dernek tarafından da en fazla dile getirilen sorun ekonomik sıkıntılar olmaktadır (Dinçay, 2016, s.332-333).

Bu noktada öne çıkan bir diğer bulgu ise mücadelenin etkinliğini azaltan, erişilebilirliğin yeterince anlaşılamamasına sebep olan ve erişilebilirlik koşullarının istenen noktada olmamasına yol açan bir diğer unsurun da engelliliği istismar eden derneklerin faaliyetleri olduğunu göstermektedir. Katılımcılara göre bu tür dernekler, engelliler adına yardım toplayarak, engellilerin belirli haklardan öncelikli olarak yararlandırılmalarını talep ederek veya belirli sorumluluklardan muaf tutulmaları gerektiğini savunarak gerek kamuoyu gerekse

karar alıcılar nezdinde engelliler hakkında çarpık bir algı oluşmasına neden olmaktadır. Bu algı nedeniyle, engellilere maddi destek sağlamanın veya bazı alanlarda pozitif ayrımcılık uygulamanın yeterli olduğu şeklinde bir yargıya varılmaktadır. Sonuç olarak da engellilerin bağımsız bir yaşam sürdürebileceklerini, bunun maddi destekten çok erişilebilirlikle mümkün olduğunu, erişilebilirliğin bir lütuf değil bir hak olarak görülmesi gerektiğini dile getiren ve engellilerin yalnızca tüketen konumundan üreten konumuna geçirilmelerini talep eden hak temelli sivil toplum kuruluşları seslerini duyuramamaktadır. Türkiye'de yarım asırdan daha uzun bir tarihi geçmişi bulunan, üye sayısı oldukça fazla olan ve sahip oldukları nüfuz bakımından toplumun engellilik algısını güçlü bir şekilde belirleyen köklü engelli sivil toplum kuruluşları mevcuttur. Ancak, bu kuruluşların faaliyetleri hak temelli bir yaklaşımdan uzak olup öncelikli amaçları engellilere eğitim, istihdam veya mesleki gelişim gibi alanlarda çeşitli destekler sağlamaktır. Bu durum, engelli bireyler arasında hak temelli bir perspektifin oluşmasını zorlaştırdığı gibi kamu kurum veya kuruluşlarının engellilere sundukları hizmetleri bir lütuf olarak görmelerine de yol açmıştır (Kaldık, 2022, s.682). Katılımcılar, bu minvalde faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşlarının sayıca fazla olduğunu ve bu kalabalığın erişilebilirlik taleplerinin görmezden gelinmesine neden olduğunu da vurgulamışlardır. Literatürde de bu tür kuruluşların özellikle 1960'lı yıllardan sonra arttığı ve neredeyse yaptıkları tek faaliyetin sokaklarda müzik yaparak engelliler adına para toplamak olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu derneklerin isimlerinde yer alan koruma veya himaye etme gibi sözcüklerin de bu derneklerin amaçlarını açıklar nitelikte olduğu belirtilmektedir (Yılmaz, 2020, s.443).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda, öncelikle katılımcıların engelliliği bir farklılık olarak yorumladıkları ve erişilemez olan çevresel yapıların ve olumsuz toplumsal tutumların yaşamlarını zorlaştırdığını düşündükleri anlaşılmıştır. Bu sonuç, engelli bireylerin engelliliğe bakış açıları ile toplumun engelliliğe bakış açısı arasında ciddi bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 3 Aralık gibi tarihlerde, gerek devlet büyükleri tarafından verilen mesajlar gerek bazı sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği organizasyonlar gerekse sosyal medyada yapılan paylaşımlar dikkatlice incelendiğinde de toplumda hakim olan engellilik anlayışı hakkında fikir edinmek mümkün olacaktır. Zira bu tür özel günlerde, hemen hemen her yerde "hepimiz birer engelli adayıyız", "engelli kardeşlerimiz" veya "engellilerimiz" gibi söylemlere sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca, yine bu tarihlerde engellilerin başlarının okşandığı, karınlarının doyurulduğu, engellilere çeşitli hediyeler dağıtıldığı, herkesin ilk sıradan engelli adayı olmaya çalıştığı ve bu etkinliklerin medyada fütursuzca paylaşıldığı da görülecektir. Ne var ki büyü bozulup herkes kendi hayatına döndüğünde aslında hiç kimsenin engelli adayı olmak istemediği de kolayca fark edilecektir. Zira hemen bir sonraki gün bile engelli kardeşlerini çok seven bazı okul müdürlerinin veliler rahatsız oluyor veya okulun itibarı sarsılır gibi gerekçelerle engelli öğrencilerin kaydını yapmadıkları, engelli dostu bazı araç sahiplerinin araçlarını rehber yolların üzerine park ettikleri, engelli adayı işverenlerin engelli çalışan istihdam etmek istemedikleri, engellilerin başlarını okşayan otobüs şoförlerinin rahatsız oldukları için araç içi anons sistemlerini kapattıkları veya seslerini kıstıkları, engelli kardeşlerini her zaman aralarında görmek isteyen vatandaşların sokakta bir engelli ile karşılaştıklarında ona neden tek başına dışarı çıktığını sordukları, yine engelli kardeşlerine büyük saygı duyan bazı vatandaşların çocuğunun yanında görme engelli bir adamın cebine para sıkıştırdıkları, ilk sıradan engelli adayı olan bazı öğretmen veya akademisyenlerin engelli öğrencilerine okumalarına gerek olmadığını, devletin sağladığı maddi desteklere başvurabileceklerini söyledikleri birçok örnek olaya şahit olmak işten bile değildir. Çünkü toplumda engelliliğe ilişkin yaygın anlayışa göre engelliler yardıma ihtiyaç duyan, tek başlarına evden dışarı çıkmayan, okuyamayan, çalışamayan, çalışmalarına da gerek olmayan ve devletin sunduğu maddi desteklerle hayatlarını idame ettiren kişilerdir.

Bu yanlış bakış açısının engelli bireylerin yaşamlarını pek çok yönden zorlaştırdığı bilinmektedir. Bu araştırma kapsamında, bu bakış açısının toplumda erişilebilirliğin yeteri kadar bilinmemesine, erişilebilirliği bilen ve uygulaması gereken kişilerin ise konuya gerektiği ölçüde özen göstermemelerine neden olduğu bulunmuştur. Bu nedenle, başta sosyal hizmet mesleği uygulayıcıları, mesleğin savunuculuk rolünü engellilik alanında daha fazla kullanmalıdır. Sahada çalışan uzmanların iş tanımları gereği çoğunlukla engellilere sadece yardım sağlama veya engellileri kuruluşlara yerleştirme gibi işler yapmak durumunda kaldıkları bilinmektedir. Oysa, engellilik hakkında doğru bir farkındalık oluşması, erişilebilirliğin toplumun tüm kesimlerine yeterince anlatılması ve erişilebilir olmayan ortamlarda baskı oluşturulması hususlarında sosyal hizmet mesleğinin makro düzeyde sunacağı dönüştürücü katkılara büyük bir ihtiyaç olduğu da açıktır. Ayrıca, sosyal hizmet lisans programlarında verilen engellilik derslerinin içeriklerinde erişilebilirlik konusunun daha fazla yer alması, ileride sahada engellilerle doğrudan çalışacak olan uzman adaylarının erişilebilirliği yeterince özümsemelerini sağlayabilir. Bununla birlikte, erişilebilirliğin yalnızca teorik derslerde değil, uygulamalı derslerde de ele alınması yararlı olabilir. Örneğin, uygulamalı derslerde öğrencilerden, erişilebilirliğin önemini anlatan podcast hazırlamaları, bu konuda bir dergi çıkarmaları, sokakta karşılaştıkları erişilebilirlik engellerini fotoğraflamaları, toplumun erişilebilirlik konusundaki farkındalığını ölçmek amacıyla sokak röportajları yapıp herhangi bir sosyal medya kanalında yayınlamaları, erişilebilirlik mücadelesi yürüten engelli sivil toplum kuruluşları ile röportaj yapmaları veya gözlerini kapatıp bastonla kampüste dolaşmaları ve hangi noktalarda erişilebilirlik engelleri ile karşılaştıklarını raporlamaları istenebilir. Zira literatürün sunduğu kanıtlar, aktif katılımları sağlandığında öğrencilerin erişilebilirliği daha iyi anladıklarını göstermektedir. Diğer yandan, hem literatür araştırması hem de saha çalışması, erişilebilirlik düzenlemelerini hayata geçirecek olan teknik personelin yetiştirildiği web tasarımı, bilgisayar mühendisliği, mimarlık ve tasarım bölümlerinde dahi erişilebilirliğin zorunlu bir ders olarak okutulmadığını ortaya koymuştur. Türkiye'de yalnızca birkaç üniversitede erişilebilirlik bu bölümlerde zorunlu bir ders olarak yer alırken çoğu üniversitede yalnızca seçmeli derstir. Üstelik bu durum sadece ülkemize özgü bir sorun da değildir. Yurt dışı alan yazın incelendiğinde de teknik personel adaylarının yetiştirildiği birçok lisans programında erişilebilirliğin anlatılmadığı ve bunun erişilebilirlik eksikliklerinin başlıca sebebi olarak kabul edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu bölümlerin müfredatlarında erişilebilirliğin zorunlu ders haline gelmesi için gerekli adımların hızlıca atılması gerekmektedir. Ayrıca, literatür araştırması sonucunda erişilebilirlik hakkındaki

akademik çalışmaların ağırlıklı olarak mimarlık, tasarım ve peyzaj bölümlerinde yapıldığı tespit edilmiştir. Sosyal hizmet ve sosyoloji gibi disiplinlerde de erişilebilirlik eksikliğinin engelliliğe yol açan sosyal bir inşa biçimi olarak değerlendirildiği ve erişilebilirliğin bizzat engelli bireylerin deneyimlerinden hareketle ele alındığı bilimsel çalışmaların sayısının artması da faydalı teorik ve pratik çıktılar sağlayabilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu da yasalarda kapsamlı bir şekilde tanımlanmasına karşın ülkemizdeki erişilebilirlik koşullarının beklenen standartları karşılamamasıdır. Bu durum, kısmen yasaların uygulanması hususunda esnek davranılması ile açıklanabilir. Ayrıca, kamu ve özel sektöre erişilebilirlik düzenlemelerini hayata geçirmeleri için tanınan sürenin sürekli olarak uzatılması da erişilebilirliğin ciddiyetle ele alınmamasına yol açmaktadır. Bunun dışında, her ilde görev yapan erişilebilirlik denetleme kurullarında engelli bireylerin sayıca az olmaları da erişilebilirlik standartlarını tam anlamıyla karşılamasalar dahi bazı yapılara erişilebilirlik belgesi verilmesine neden olabilmektedir. Sonuç olarak, yasaların uygulanması konusunda titiz davranılması, erişilebilirlik denetleme kurullarında engelli bireylerin daha fazla temsil edilmeleri ve erişilebilirliğe ilişkin toplumsal farkındalığın arttırılmasına yönelik çalışmalar, ülkemizde erişilebilirliğin geliştirilmesini teşvik edebilir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer önemli bulgu da erişilebilirlik için mücadele eden engelli sivil toplum kuruluşlarının yoğun çabalarına rağmen hedefledikleri tüm sonuçlara kendi uğraşlarıyla ulaşamadıklarıdır. Zira sivil toplum kuruluşları hem insan kaynağı hem de ekonomik kaynak açısından sınırlı imkânlara sahiptir. Araştırma katılımcılarının da ifade ettiği gibi erişilebilirlik koşullarının sağlanması hususunda en büyük sorumluluk kamuya düşmektedir. Kamunun bu konuda mücadele eden sivil toplum kuruluşlarını desteklemesi, erişilebilirlik düzenlemeleri yapılırken sivil toplum kuruluşlarının görüşlerine başvurması, erişilebilirlik uygulamalarını yakından izlemesi, erişilebilirlik denetimlerini sıkı bir şekilde takip etmesi ve erişilebilirlik denetimlerinde mutlaka engelli bireylerin de bulunmalarını sağlaması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Açıkgöz, R. ve Özil, H., 2023, Sakatlık sosyal modelinde sosyolojik perspektifler, *İçtimaiyat, 7*(1), 68-87. doi:10.33709/ictimaiyat.1144506

Ahmi, A. ve Mohamad, R., 2019, Bibliometric analysis of global scientific literature on web accessibility, *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE), 7*(6), 250-258.

Aizpurua, A., Arrue, M. ve Vigo, M., 2015, Prejudices, memories, expectations and confidence influence experienced accessibility on the Web, *Computers in Human Behavior, 51,* 152-160. doi:10.1016/j.chb.2015.04.035

Akaydın, B., 2020, Topluma hizmet çalışmalarında benliğin kıskacından bizliğe doğru erişilebilirlik, *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 135-146.

Aköğretmen, M., 2023, Batı'da engelli emeğinin kısa tarihi: Engellilik modelleri bağlamında bir değerlendirme, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 12*(32), 129-144. doi:10.31199/hakisderg.1209599

Aköz Çevrimli, B., Çevrimli, S. C. ve Ulusoy, M., 2024, Konut ve çevresinde fiziksel erişilebilirliğin değerlendirilmesi: Isparta Akkent TOKİ Toplu Konutları örneği, *Artium, 12*(1), 44-58. doi:10.51664/artium.1298869

Alase, A., 2017, The interpretative phenomenological analysis (IPA): a guide to a good qualitative research approach, *International Journal of Education and Literacy Studies, 5*(2), 9-19. doi:10.7575/aiac.ijels.v.5n.2p.9

Alsancak, F., 2020, Kültüre duyarlı sosyal hizmet uygulamalarında sağır toplumunu düşünmek, *Toplum ve Sosyal Hizmet, 31*(4), 1746-1763. doi:10.33417/tsh.700948

American Psychiatric Association, 2003, *Mental Retardation in Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, American Psychiatric Press, Washington, DC.

Amucheazi, C. ve Nwankwo, C. M., 2020, Accessibility to infrastructure and disability rights in Nigeria: an analysis of the potential of the discrimination against persons with disability (prohibition) act 2018, *Commonwealth Law Bulletin, 46*(4), 689-710. doi:10.1080/03050718.2020.1781674

Amundson, R., 2019, Disability, ideology, and quality of life: a bias in biomedical ethics. Quality of Life and Human Difference içinde (ss. 101-124), Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511614590.005

Anastasiou, D. ve Kauffman, J. M., 2013, The social model of disability: dichotomy between impairment and disability, *Journal of Medicine and Philosophy, 38*(4), 441-459. doi:10.1093/jmp/jht026

Andrade, C., 2021, The inconvenient truth about convenience and purposive samples, *Indian Journal of Psychological Medicine, 43*(1), 86-88. doi:10.1177/0253717620977000

Ardahanlıoğlu, B., 2022, *Türkiye'de engelli hakları aktivizmi: engelli aktivistler üzerine nitel bir çalışma*, Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Armstrong, M., Morris, C., Abraham, C. ve Tarrant, M., 2017, Interventions utilising contact with people with disabilities to improve children's attitudes towards disability: a systematic review and meta-analysis, *Disability and Health Journal, 10*(1), 11-22. doi:10.1016/j.dhjo.2016.10.003

Aspers, P. ve Corte, U., 2019, What is qualitative in qualitative research, *Qualitative Sociology, 42*(2), 139-160. doi:10.1007/s11133-019-9413-7

Atış, D. ve Doğaner, E. Ş., 2022, Uzaktan eğitim sürecinde işitme engelli öğrencilere matematik öğretimi ile ilgili öğretmen görüşleri: Türkiye- Romanya örneği, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12*(3), 1845-1866. doi:10.48146/odusobiad.1100772

Audirac, İ., 2008, Accessing transit as universal design, *Journal of Planning Literature, 23*(1), 4-16. doi:10.1177/0885412208318558

Ayhan, B. ve İlhan, E. L., 2021, Türkiye'de spor bilimi alanında bedensel engelli bireylere yönelik yapılan makalelerin içerik analizi (2015-2020), *International Journal of Contemporary Educational Studies, 7*(2), 672-686.

Aytemur Sağıroğlu, N., 2017, Sağlam bedenlilik ideolojisi üzerine eleştirel bir inceleme, *Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(2), 148-168.

Barker, D. J. P., 2012, Developmental origins of chronic disease, *Public Health, 126*(3), 185-189. doi:10.1016/j.puhe.2011.11.014

Barnes, C., 1995, Disability rights: rhetoric and reality in the UK, *Disability & Society, 10*(1), 111-116. doi:10.1080/09687599550023769

Barnes, C., 2007, Disability activism and the struggle for change, *Education, Citizenship and Social Justice, 2*(3), 203-221. doi:10.1177/1746197907081259

Başkale, H., 2016, Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9*(1), 23-28.

Bauer, U. E., Briss, P. A., Goodman, R. A. ve Bowman, B. A., 2014, Prevention of chronic disease in the 21st century: elimination of the leading preventable causes of premature death and disability in the USA, *The Lancet, 384*(9937), 45-52. doi:10.1016/S0140-6736(14)60648-6

Bektaş, B. ve Develi, A., 2020, Engelli bireylerin erişilebilirlik sorunu: Destekler, eksiklikler. *Anadolu Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(3), 179-191.

Berghs, M., Atkin, K., Hatton, C. ve Thomas, C., 2019, Do disabled people need a stronger social model: a social model of human rights?, *Disability ve Society, 34*(7-8), 1034-1039. doi:10.1080/09687599.2019.1619239

Berkün, S., 2016, Avrupa Kentsel Şartı'nın kentlerdeki özürlü ve sosyo-ekonomik bakımdan engellilere yönelik ilkeleri ve Bursa kentinde kamu kurum ve kuruluşlarının erişilebilirliği, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8*(1), 61-72.

Bilge, C. ve Irmak, M. A., 2021, Sivas kent merkezinde yaya yollarının fiziksel engelli kullanımları açısından değerlendirilmesi, *Artium, 9*(1), 36-46. doi:10.51664/artium.801773

Bingham, C., Clarke, L., Michielsens, E. ve Van de Meer, M., 2013, Towards a social model approach?, *Personnel Review, 42*(5), 613-637. doi:10.1108/PR-08-2011-0120

Bitman, N., 2021, 'Which part of my group do I represent?': disability activism and social media users with concealable communicative disabilities. *Information, Communication & Society, 26*(3), 619-636. doi:10.1080/1369118X.2021.1963463

Bong, W. K. ve Chen, W., 2024, Increasing faculty's competence in digital accessibility for inclusive education: a systematic literature review, *International Journal of Inclusive Education, 28*(2), 197-213. doi:10.1080/13603116.2021.1937344

Brisenden, S., 1986, Independent living and the medical model of disability, *Disability, Handicap ve Society, 1*(2), 173-178. doi:10.1080/02674648666780171

Bunbury, S., 2019, Unconscious bias and the medical model: how the social model may hold the key to transformative thinking about disability discrimination, *International Journal of Discrimination and the Law, 19*(1), 26-47. doi:10.1177/1358229118820742

Burchardt, T., 2004, Capabilities and disability: the capabilities framework and the social model of disability, *Disability & Society, 19*(7), 735-751. doi:10.1080/0968759042000284213

Burcu, E., 2007, *Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Carawan, L. W., Nalavany, B. A. ve Jenkins, C., 2015, Emotional experience with dyslexia and self-esteem: the protective role of perceived family support in late adulthood, *Aging & Mental Health, 20*(3), 284-294. doi:10.1080/13607863.2015.1008984

Chadwick, D., Ågren, K. A., Caton, S., Chiner, E., Danker, J., Gómez-Puerta, M. ve Wallén, E. F., 2022, Digital inclusion and participation of people with intellectual disabilities during COVID-19: a rapid review and international bricolage, *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities, 19*(3), 242-256.

Charlton, J. I., 2000, "Nothing about Us without Us" Disability Oppression and Empowerment, University of California Press, California.

Chenail, R. J., 2011, Interviewing the investigator: strategies for addressing instrumentation and researcher bias concerns in qualitative research, *Qualitative Report, 16*(1), 255-262.

Creswell, J. W., 2017, *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri*, Ö. Özçan (Ed.) (1. bs.). Ankara: Anı Yayıncılık.

Çağlayan, N., 2014, Zihinsel engelli bireylerin eğitiminde görsel sanatlar dersinin yeri ve önemi, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*(1), 91-101.

Çakır, F., İlhem, C. ve Yener F., 2014, Kronik psikotik hastalarda taburculuk sonrası takip ve tedaviye uyum, *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi, 23*(1), 50-59.

Çarkçı, Ş., 2011, *Engellilerin mesleki eğitimi ve istihdamı.* Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, T., 2023, Doğuştan total görme engelli bireylerin rüya deneyimine ilişkin görüşleri, *International Anatolia Academic Online Journal / Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(3), 1-8.

doi:10.59732/dae.1246531

Çilğin, T., 2021, Sosyal demokrat refah devletlerinin engellilere yönelik sosyal politikaları: İsveç örneği, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(8), 129-152.

Çilğin, T., 2023, 21. Yüzyılda Türkiye'de ve Dünya'da engelli kadınların çalışma hayatında yaşadıkları sorunların ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelere rağmen devam etmesi paradoksu, *Çalışma ve Toplum, 2*(77), 1323-1352. doi:10.54752/ct.1280838

Çolak, Ü. ve Hergüner, B., 2016, Zihinsel engellilerin istihdamı ve korumalı işyeri projesinin işverenler açısından uygulanabilirliği: Trabzon Örneği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5*(8), 2436-2436. doi:10.15869/itobiad.281461

Damaceno, R. J. P., Braga, J. C. ve Mena-Chalco, J. P., 2017, Mobile device accessibility for the visually impaired: problems mapping and recommendations, *Universal Access in the Information Society, 17*(2), 421-435. doi:10.1007/s10209-017-0540-1

Davidsen, A. S., 2013, Phenomenological approaches in psychology and health sciences. *Qualitative Research in Psychology, 10*(3), 318-339. doi:10.1080/14780887.2011.608466

Degener, T., 2016, Disability in a human rights context, *Laws, 5*(3), 35-58. doi:10.3390/laws5030035

Degener, T., 2017, *A new human rights model of disability,* The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Springer International Publishing, Cham, 41-59),. doi:10.1007/978-3-319-43790-3_2

Demirbilek, M., 2005, Zihinsel engelli bireylerde ebeveynlik becerileri, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 2*, 35-48.

Demirci, M. E., 2005, Homeros'tan Aşık Veysel'e Tarihte ve Toplum Yaşamında Körler: Bilgelik mi, Çaresizlik mi? Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul

Demmin, D. L. ve Silverstein, S. M., 2020, Visual impairment and mental health: unmet needs and treatment options, *Clinical Ophthalmology, 14,* 4229-4251. doi:10.2147/OPTH.S258783

Dewsbury ∗, G., Clarke, K., Randall, D., Rouncefield, M. ve Sommerville, I., 2004, The anti-social model of disability, Disability & Society, 19(2), 145-158. doi:10.1080/0968759042000181776

Dicle, A. ve Toprak, T., 2020, Engellilerin kent içindeki mobilitesi: Kadıköy ve Üsküdar ilçelerinde erişilebilirlik çalışmaları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi, 3*(1), 81-94.

Dikko, M., 2016, Establishing construct validity and reliability: pilot testing of a qualitative interview for research in Takaful (Islamic insurance), *The Qualitative Report, 21*(3), 521-528.

Dim, N. K. ve Ren, X., 2014, Designing motion gesture interfaces in mobile phones for blind people, *Journal of Computer Science and Technology, 29*(5), 812-824. doi:10.1007/s11390-014-1470-5

Dinçay, İ., 2016, Sivil toplum kuruluşlarının ekonomik sorunları ve çözüm önerileri, Kahramanmaraş *Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5*(2), 331-346.

Dixon, H., 2021, Immersive performance and inclusion through a lens of the social model of disability, *Interactions, 28*(3), 70-72. doi:10.1145/3460111

Dönmez Kara, C. Ö., 2021, Türkiye'de mekânsal erişilebilirliği sınırlayan altyapı eksikliklerinin engelli istihdamına etkisi, *Sosyal Güvenlik Dergisi, 11*(1), 117-140. doi:10.32331/sgd.952558

Dunn, D. S., 2016, Teaching about psychosocial aspects of disability, *Teaching of Psychology, 43*(3), 255-262. doi:10.1177/0098628316649492

Ekici, B., 2021, Engelli kullanımı açısından yaya yollarının erişilebilirliğinin değerlendirilmesi: Çorlu (Tekirdağ) örneği, *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi (MBUD), 6*(1), 115-124. doi:10.30785/mbud.827732

Elo, S. ve Kyngäs, H., 2008, The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing, 62*(1), 107-115. doi:10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x

Erdtman, E., Rassmus-Gröhn, K. ve Hedvall, P. O., 2021, Universal design as guiding, striving and unifying: a qualitative study about how universal design is understood, practised and realised in contemporary Sweden, *Scandinavian Journal of Disability Research, 23*(1), 158-168.

Eripek, S., 1998, *Özel Eğitim,* Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

Erkan, G., 2004, Özürlülüğe ilişkin modeller ve sosyal hizmet uygulamaları, *Toplum ve Sosyal Hizmet, 15*(2), 31-38.

Erkan, M. Ş. ve Karakaya, A. G., 2023, Kültür merkezlerinin erişilebilirliği; Ankara'da bir araştırma, *Akademik Sanat, 18*, 1-20.

Erten, Ş. ve Aktel, M., 2020, Engellilerin erişebilirlik hakkı: Engelsiz kent yaklaşımı çerçevesinde bir değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11*(28), 898-912. doi:10.21076/vizyoner.691690

Evans, E., Howlett, S., Kremser, T., Simpson, J., Kayess, R. ve Trollor, J., 2012, Service development for intellectual disability mental health: a human rights approach, *Journal of Intellectual Disability Research, 56*(11), 1098-1109. doi:10.1111/j.1365-2788.2012.01636.x

Evcil, A. N., 2012, Raising awareness about accessibility, *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 47*(2012), 490-494.

Fine, M. ve Asch, A., 1988, Disability beyond stigma: social interaction, discrimination, and Activism, *Journal of Social Issues, 44*(1), 3-21. doi:10.1111/j.1540-4560.1988.tb02045.x

Fong, J. H., 2019, Disability incidence and functional decline among older adults with major chronic diseases, *BMC Geriatrics, 19*(1), 323-331. doi:10.1186/s12877-019-1348-z

Friedman, C., 2020, The relationship between disability prejudice and disability employment rates, *Work, 65*(3), 591-598. doi:10.3233/WOR-203113

Friedner, M. ve Osborne, J., 2012, Audit bodies: embodied participation, disability universalism, and accessibility in India, *Antipode, 45*(1), 43-60. doi:10.1111/j.1467-8330.2012.00990.x

Fuentes, V., Pérez-Padilla, J., de la Fuente, Y. ve Aranda, M., 2021, Creation and validation of the Questionnaire on Attitudes towards Disability in Higher Education (QAD-HE) in Latin America, *Higher Education Research & Development, 41*(5), 1514-1527. doi:10.1080/07294360.2021.1927997

Fuster Guillen, D. E., 2019, Qualitative research: hermeneutical phenomenological method, *Journal of Educational Psychology, 7*(1), 217-229. doi:10.20511/pyr2019.v7n1.267

Fyson, R. ve Cromby, J., 2013, Human rights and intellectual disabilities in an era of choice, *Journal of Intellectual Disability Research, 57*(12), 1164-1172. doi:10.1111/j.1365-2788.2012.01641.x

Gebrekidan, F. N., 2012, Disability rights activism in Kenya, 1959–1964: history from below, *African Studies Review, 55*(3), 103-122. doi:10.1017/S0002020600007228

Genç, Y. ve Çat, G., 2013, Engellilerin istihdamı ve sosyal içerme ilişkisi, *Akademik İncelemeler Dergisi, 8*(1), 363-394.

Gharebaghi, A., Mostafavi, M. A., Chavoshi, S., Edwards, G. ve Fougeyrollas, P., 2018, The role of social factors in the accessibility of urban areas for people with motor disabilities, *ISPRS International Journal of Geo-Information, 7*(4), 131-147. doi:10.3390/ijgi7040131

Gibson, R. B., 2020, Elective impairment minus elective disability: the social model of disability and body integrity identity disorder, *Journal of Bioethical Inquiry, 17*(1), 145-155. doi:10.1007/s11673-019-09959-5

Gill, P., Stewart, K., Treasure, E. ve Chadwick, B., 2008, Methods of data collection in qualitative research: interviews and focus groups, *British Dental Journal, 204*(6), 291-295. doi:10.1038/bdj.2008.192

Girgin, B. A. ve Balcı, S., 2015, Fiziksel engelli çocuk ve ailesinin evde bakım gereksinimi, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 4*(2), 305-317.

Goering, S., 2015, Rethinking disability: the social model of disability and chronic disease, *Current Reviews in Musculoskeletal Medicine, 8*(2), 134-138. doi:10.1007/s12178-015-9273-z

Gossett, A., Gossett, A., Mirza, M., Barnds, A. K. ve Feidt, D., 2009, Beyond access: a case study on the intersection between accessibility, sustainability, and universal design, *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology, 4*(6), 439-450. doi:10.3109/17483100903100301

Gökçe, A., Güneş, G. ve Seyitoğlu, D., 2016, İnönü Üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutum ve davranışları, *Medicine Science, 5*(2), 351-362. doi:10.5455/medscience.2015.04.8381

Greco, G. M., 2016, On accessibility as a human right, with an application to media accessibility, *Researching Audio Description,* 11-33. doi:10.1057/978-1-137-56917-2_2

Grue, J., 2016, The problem with inspiration porn: a tentative definition and a provisional critique, *Disability & Society, 31*(6), 838-849. doi:10.1080/09687599.2016.1205473

Güngör, A., Coşkun Beyan, A., Gökçen Kesici, G. ve Çımrın, A., 2021, İşitme kaybında işe uygunluk değerlendirmesi, *Çalışma ve Toplum, 2*(69), 1163-1180.

Gürbüz, S. ve Çiçek, A., 2023, Engelli de yaşanır engeller de aşılır: görme engelliler, *Journal of Social Sciences and Humanities, 7*(2), 504-515.

Haegele, J. A. ve Hodge, S., 2016, Disability discourse: overview and critiques of the medical and social models, *Quest, 68*(2), 193-206. doi:10.1080/00336297.2016.1143849

Hammel, J., Magasi, S., Heinemann, A., Gray, D. B., Stark, S., Kisala, P., … Hahn, E. A., 2015, Environmental barriers and supports to everyday participation: a qualitative insider perspective from people with disabilities, *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation, 96*(4), 578-588. doi:10.1016/j.apmr.2014.12.008

Handy, S., 2020, Is accessibility an idea whose time has finally come?, *Transportation Research Part D: Transport and Environment, 83,* 1-6. doi:10.1016/j.trd.2020.102319

Harpur, P., 2012, Embracing the new disability rights paradigm: the importance of the convention on the rights of persons with disabilities, *Disability ve Society, 27*(1), 1-14. doi:10.1080/09687599.2012.631794

Harris, J., 2000, Is there a coherent social conception of disability?, *Journal of Medical Ethics, 26*(2), 95-100. doi:10.1136/jme.26.2.95

Hayashi, R. ve Okuhira, M., 2008, The independent living movement in Asia: solidarity from Japan, *Disability & Society, 23*(5), 417-429. doi:10.1080/09687590802176991

Hebebci, M. T., 2017, Görme engelli ve az gören bireyler için geliştirilen donanım ve yazılımlar, *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi, 1*(2), 52-62.

Henden Şolt, H. B., 2019, Çağdaş kent planlama anlayışına bir örnek: Engelsiz kent yaklaşımı, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 6*(8), 36-45.

Hofmann, M., Kasnitz, D., Mankoff, J. ve Bennett, C. L., 2020, *Living disability theory: Reflections on access, research, and design,* The 22nd International ACM SIGACCESS Conference on Computers and Accessibility, ACM, New York, USA, 1-13. doi:10.1145/3373625.3416996

Hogan, A. J., 2019, Social and medical models of disability and mental health: evolution and renewal, *Canadian Medical Association Journal, 191*(1), 16-18. doi:10.1503/cmaj.181008

Horton, R., 2005, The neglected epidemic of chronic disease, *The Lancet, 366*(9496), 1514. doi:10.1016/S0140-6736(05)67454-5

Hughes, B. ve Paterson, K., 1997, The social model of disability and the disappearing body: towards a sociology of impairment, *Disability & Society, 12*(3), 325-340. doi:10.1080/09687599727209

Humpage, L., 2007, Models of disability, work and welfare in Australia, *Social Policy ve Administration, 41*(3), 215-231. doi:10.1111/j.1467-9515.2007.00549.x

Huss, J. A. ve Eastep, S., 2016, Okay, our courses are online, but are they ADA compliant?, An investigation of faculty awareness of accessibility at a Midwestern University. *İE: İnquiry in Education, 8*(2), 1-21.

Imrie, R. ve Luck, R., 2014, Designing inclusive environments: rehabilitating the body and the relevance of universal design, *Disability and Rehabilitation, 36*(16), 1315-1319. doi:10.3109/09638288.2014.936191

Iwarsson, S. ve Stahl, A., 2003, Accessibility, usability and universal design positioning and definition of concepts describing person-environment relationships, *Disability and Rehabilitation, 25*(2), 57-66. doi:10.1080/dre.25.2.57.66

Jackson, M., 2018, Models of disability and human rights: informing the improvement of built environment accessibility for people with disability at neighborhood scale? *Laws, 7*(1), 10-30. doi:10.3390/laws7010010

Jamwal, R., Jarman, H. K., Roseingrave, E., Douglas, J. ve Winkler, D., 2020, Smart home and communication technology for people with disability: a scoping review, Disability and Rehabilitation: *Assistive Technology, 17*(6), 624-644. doi:10.1080/17483107.2020.1818138

Jóhannsdóttir, Á., Egilson, S. Þ. ve Haraldsdóttir, F., 2022, Implications of internalised ableism for the health and wellbeing of disabled young people, *Sociology of Health & Illness, 44*(2), 360-376. doi:10.1111/1467-9566.13425

Jones, J. L., 2012, Factors associated with self-concept: adolescents with intellectual and development disabilities share their perspectives, *Intellectual and Developmental Disabilities, 50*(1), 31-40. doi:10.1352/1934-9556-50.1.31

Kahraman Güloğlu, F., 2021, *Tarihi süreçte dünyada ve Türkiye'de engelliliğin değişimi ve gelişimi,* Değişen Dünyada Sosyal Politika T. Güloğlu ve E. S. Kala (Ed.), Ekin Yayınevi, Bursa, 187-212.

Kahraman Güloğlu, F., 2022, Engellilik hakkında kavramsal karmaşanın nedenleri ve Türkiye'deki durum, *Toplum ve Sosyal Hizmet, 33*(1), 291-315.

Kahraman Güloğlu, F. ve Karasu, B., 2023, Türk sineması'nda engelli kadın temsilinin sosyal hizmet bakış açısıyla incelenmesi, *Selçuk İletişim, 16*(1), 1-33. doi:10.18094/josc.1190237

Kaldık, B., 2022, Engelli hakları hareketi: bir aktivist hareket olarak gelişimi, talepleri ve toplumsal bağlam, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31*(2), 674-687. doi:10.35379/cusosbil.1152727

Kallio, H., Pietilä, A. M., Johnson, M. ve Kangasniemi, M., 2016, Systematic methodological review: developing a framework for a qualitative semi-structured interview guide, *Journal of Advanced Nursing, 72*(12), 2954-2965. doi:10.1111/jan.13031

Kallman, D., 2017, Integrating disability: boomerang effects when using positive media exemplars to reduce disability prejudice, *International Journal of Disability, Development and Education, 64*(6), 644-662. doi:10.1080/1034912X.2017.1316012

Karaca, D. ve Avcı, Ö., 2022, Üniversite deneyimlerinin körcül anlamı: bir transandantal fenomenoloji çalışması, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 8*(17), 216-260.

Karataş, K. ve Oran, B., 2007, Engelliler: siyasetin periferinde kalanlar, Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, (2), 4-19.

Kınay, Ö., 2016, Bedensel engellilerin kamusal alanda ulaşılabilirliği: "Engelsiz Dünya" mobil uygulamasının sosyal sorumluluk projesi olarak incelenmesi, *The Turkhish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC), 6*(2), 168-180. doi:10.7456/10602100/011

Kırman, A. ve Yıldım Sarı, H., 2011, İşitme engelli çocuk ve adölesanların sağlık durumları, *Güncel Pediatri, 9*(3), 85-92.

Koç, S. ve Çolak, K., 2024, Engelli bireylerin istihdamında erişilebilir şehirlerin kolaylaştırıcı etkisine dair bir analiz. *Şura Akademi, 5*, 11-24.

Kožuh, İ. ve Debevc, M., 2019, The utilisation of social media among users with hearing loss: an analysis of Facebook communities, *Universal Access in the Information Society, 19(3), 541-555. doi:10.1007/s10209-019-00658-x*

Kubicki, P., Bakalarczyk, R. ve Mackiewicz-Ziccardi, M., 2019, Protests of people with disabilities as examples of fledgling disability activism in Poland, *Canadian Journal of Disability Studies, 8*(5), 141-160.

Kumbier, A. ve Starkey, J., 2016, Access is not problem solving: disability justice and libraries, *Library Trends, 64*(3), 468-491. doi:10.1353/lib.2016.0004

Lau, W. K., Ho, D. C. W. ve Yau, Y., 2016, Assessing the disability inclusiveness of university buildings in Hong Kong, *International Journal of Strategic Property Management, 20*(2), 184-197. doi:10.3846/1648715X.2015.1107653

Lawson, A. ve Beckett, A. E., 2020, The social and human rights models of disability: towards a complementarity thesis, *The International Journal of Human Rights, 25*(2), 348-379. doi:10.1080/13642987.2020.1783533

Lewis, J. L., 2009, Student attitudes toward impairment and accessibility: an evaluation of awareness training for urban planning students, *Vocations and Learning, 2*, 109-125. doi:10.1007/s12186-009-9020-y

Lid, İ. M., 2014, Universal design and disability: an interdisciplinary perspective, *Disability and Rehabilitation, 36*(16), 1344-1349. doi:10.3109/09638288.2014.931472

Liisberg, M. V., 2015, Accessibility of services and discrimination, *International Journal of Discrimination and the Law, 15*(1-2), 123-144. doi:10.1177/1358229114558545

LoBianco, A. F. ve Sheppard-Jones, K., 2007, Perceptions of disability as related to medical and social factors, *Journal of Applied Social Psychology, 37*(1), 1-13. doi:10.1111/j.0021-9029.2007.00143.x

Lund, E. M. ve Cmar, J. L., 2019, A systematic review of factors related to employment outcomes for adults with visual impairments, *Journal of Visual Impairment & Blindness, 113*(6), 493-517. doi:10.1177/0145482X19885211

Maharani, A., Pendleton, N. ve Leroi, I., 2019, Hearing impairment, loneliness, social isolation, and cognitive function: longitudinal analysis sing English longitudinal study on ageing, *The American Journal of Geriatric Psychiatry, 27*(12), 1348-1356. doi:10.1016/j.jagp.2019.07.010

Manzoor, M. ve Vimarlund, V., 2018, Digital technologies for social inclusion of individuals with disabilities, *Health and Technology, 8*(5), 377-390. doi:10.1007/s12553-018-0239-1

Maresova, P., Javanmardi, E., Barakovic, S., Barakovic Husic, J., Tomsone, S., Krejcar, O. ve Kuca, K., 2019, Consequences of chronic diseases and other limitations associated with old age – a scoping review, *BMC Public Health, 19*(1), 1431-1447. doi:10.1186/s12889-019-7762-5

Marks, D., 1997, Models of disability, *Disability and Rehabilitation, 19*(3), 85-91. doi:10.3109/09638289709166831

Megari, K., 2013, Quality of life in chronic disease patients, *Health Psychology Research, 1*(3), 141-148. doi:10.4081/hpr.2013.932

Mehrotra, N., 2011, Disability rights movements in India: politics and practice, *Economic and Political Weekly,* 65-72.

Mengi, A., 2019, Van İşitme Engelliler Derneği'nin temel sorun ve beklentileri açısından incelenmesi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20,* 19-40.

Meriç Fermanoğlu, Ö., 2019, Çevrimiçi hariciler: Türkiye'de dijital engelli aktivizmi üzerine bir araştırma, *İstanbul University Journal of Communication Sciences, 56,* 119-152. doi:10.26650/CONNECTIST2019-0011

Meshram, V. V., Patil, K., Meshram, V. A. ve Shu, F. C., 2019, An astute assistive device for mobility and object recognition for visually impaired people, *Transactions on Human-Machine Systems, 49*(5), 449-460. doi:10.1109/THMS.2019.2931745

Meyers, S., 2014, Global civil society as megaphone or echo chamber?: Voice in the international disability rights movement. *International Journal of Politics, Culture, and Society, 27(*4), 459-476. doi:10.1007/s10767-014-9177-8

Mi, N., Cavuoto, L. A., Benson, K., Smith-Jackson, T. ve Nussbaum, M. A., 2013, A heuristic checklist for an accessible smartphone interface design, *Universal Access in the Information Society, 13*(4), 351-365. doi:10.1007/s10209-013-0321-4

Mitra, S., 2006, The capability approach and disability, *Journal of Disability Policy Studies, 16*(4), 236-247. doi:10.1177/10442073060160040501

Mizanalı, S. ve Şerefoğlu Henkoğlu, H., 2023, Türkiye'deki üniversite web sitelerinin erişilebilirliği: web içeriği erişilebilirlik kılavuzu kapsamında bir değerlendirme, *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi, 5*(2), 65-75. doi:10.47542/sauied.1247427

Morkoç, N. ve Erkoç, B., 2023, Engelliler, yaşlılar ve bilişim erişebilirliği, *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi, 4*(2), 248-260. doi:10.61861/spshcd.1368586

Morris, J., 2001, Impairment and disability: constructing an ethics of care that promotes human rights, *Hypatia, 16*(4), 1-16.

Mülayim, A. ve Pala Azsöz, G., 2020, Tekerlekli sandalye kullanan engellilerin sosyal hayata katılımında en büyük engel; yapılı çevrede yaşanan problemler ve çözüm önerileri, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, (Erişilebilirlik Özel Sayısı),* 357-382. doi:10.21560/spcd.vi.821013

Nalavany, B. A., Carawan, L. W. ve Rennick, R. A., 2011, Psychosocial experiences associated with confirmed and self-identified dyslexia: a participant-driven concept map of adult perspectives, *Journal of Learning Disabilities, 44*(1), 63-79. doi:10.1177/0022219410374237

Nalavany, B. A., Carawan, L. W. ve Sauber, S., 2015, Adults with dyslexia, an invisible disability: the mediational role of concealment on perceived family support and self-esteem, *British Journal of Social Work, 45*(2), 568-586. doi:10.1093/bjsw/bct152

Nario-Redmond, M. R., Kemerling, A. A. ve Silverman, A., 2019, Hostile, benevolent, and ambivalent ableism: contemporary manifestations, *Journal of Social Issues, 75*(3), 726-756. doi:10.1111/josi.12337

Nassaji, H., 2020, Good qualitative research, *Language Teaching Research, 24*(4), 427-431.

Naz, N., Gulab, F. ve Aslam, M., 2022, Development of qualitative semi-structured interview guide for case study research, *Competitive Social Science Research Journal, 3*(2), 42-52.

Nazlı, A., 2012, "Öteki beden": bir ötekilik biçimi olarak engelli beden ve engellilik*, Sosyoloji Dergisi, 27,* 15-32.

Nijs, G. ve Heylighen, A., 2015, Turning disability experience into expertise in assessing building accessibility: a contribution to articulating disability epistemology, *Alter, 9*(2), 144-156. doi:10.1016/j.alter.2014.12.001

Nosek, M. A., 2000, Overcoming the odds: the health of women with physical disabilities in the United States, *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation, 81*(2), 135-138. doi:10.1016/S0003-9993(00)90130-8

Obilor, E. I., 2023, Convenience and purposive sampling techniques: are they the same, *International Journal of Innovative Social & Science Education Research,* 11(1), 1-7.

Odame, P. K., Abane, A. ve Amenumey, E. K., 2020, Campus shuttle experience and mobility concerns among students with disability in the University of Cape Coast, Ghana, *Geo: Geography and Environment, 7*(2), 1-11. doi:10.1002/geo2.93

Odufuwa, B. O., 2007, Towards sustainable public transport for disabled people in Nigerian cities, *Studies on Home and Community Science, 1*(2), 93-101. doi:10.1080/09737189.2007.11885239

Okur, N. ve Erdugan, F. E., 2010, *Sosyal haklar ve özürlüler: Özürlülük modelleri bağlamında tarihsel bir değerlendirme,* Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler Kitabı, M. Gülmez, N. Durusoy-Öztepe, N. Mütevellioğlu, O. Karadeniz ve H. Kumaş (Ed.), Petrol-İş Yayını, İstanbul, 245-263.

Okuturlar, M. H., 1968, *Özel Eğitim*, Okuturlar Yayınları, İstanbul.

Oliver, M., 1996. *Understanding Disability: From Theory to Practice*, Macmillan, Basingstoke.

Oliver, M., 1997. The disability movement is a new social movement!, *Community Development Journal, 32*(3), 244-251. doi:10.1093/cdj/32.3.244

Oliver, M. ve Barnes, C., 1998, *Social Policy and Disabled People: From Exclusion to Inclusion*, Longman, Harlow.

Olkin, R., 2002, Could you hold the door for me? İncluding disability in diversity, *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 8*(2), 130-137. doi:10.1037/1099-9809.8.2.130

O'Neill, J. L., 2021, Accessibility for all abilities: how universal design, universal design for learning, and inclusive design combat inaccessibility and ableism, *J. Open Access L, 9*(1).

Onur İnce, H., Babaoğlu, C. ve Yaralı Akkaya, A., 2016, Belediye hizmetleri ve engelli vatandaşların beklentileri üzerine ampirik bir araştırma, *Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(2), 86-109.

Orhan, S., 2013, *Türkiye'de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları,* T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Özaydın, M. M. ve Ölmezoğlu İri, N., 2020, İşgücü piyasasında engelli istihdamı üzerine emek arz yönlü bir araştırma: Gümüşhane örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25*(1), 89-110.

Özgökçeler, S. ve Alper, Y., 2010, Özürlüler Kanunu'nun sosyal model açısından değerlendirilmesi, *Business and Economics Research Journal, 1*(1), 33-54.

Özgül, H., 2015, *Tanım, kapsam ve geliştirilen politikalar düzleminde Türkiye'de erişilebilirlik,* Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler, K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün (Ed.), Karekök, İstanbul, 61-79.

Özkaraca, N. ve İnceoğlu, M., 2021, Üniversite yerleşkelerinde erişilebilirlik değerlendirmesi: Düzce Üniversitesi Kampüsü örneği, *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 9*(5), 1891-1908.

Özteke Kozan, H. İ., Bozgeyikli, H. ve Kesici, Ş., 2018, Engelsiz kent: görme engelli bireylerin kentlerde yaşadıkları problemler, *İdealKent, 9*(23), 216-235. doi:10.31198/idealkent.416798

Pakkan, C. S., 2021, Sosyal model çerçevesinde engelli erişilebilirliğinin Türkiye'deki yasal ve somut durumu, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 21*(1), 1-21.

Park, J. ve Chowdhury, S., 2018, Investigating the barriers in a typical journey by public transport users with disabilities, *Journal of Transport ve Health, 10,* 361-368. doi:10.1016/j.jth.2018.05.008

Patel, S. R., Bouldin, E., Tey, C. S., Govil, N. ve Alfonso, K. P., 2020, Social isolation and loneliness in the hearing impaired pediatric population: a scoping review, *The Laryngoscope, 131(8),* 1869-1875. doi:10.1002/lary.29312

Pathak, V., Jena, B. ve Kalra, S., 2013, Qualitative research, *Perspectives in Clinical Research, 4*(3), 192. doi:10.4103/2229-3485.115387

Pendergast, M. O., 2017, Evaluating the accessibility of online university education, *International Journal of Online Pedagogy and Course Design, 7*(1), 1-14. doi:10.4018/IJOPCD.2017010101

Pérez, V., Alcover, C. M. ve Chambel, M. J., 2015, Job attitudes among workers with disabilities: the importance of family support in addition to organizational support, *Work, 51*(4), 817-826. doi:10.3233/WOR-141905

Persson, H., Åhman, H., Yngling, A. A. ve Gulliksen, J., 2014, Universal design, inclusive design, accessible design, design for all: different concepts one goal? On the concept of accessibility historical, methodological and philosophical aspects, *Universal Access in the Information Society, 14*(4), 505-526. doi:10.1007/s10209-014-0358-z

Polat, K., 2022, *Engellilikle ilgili temel bilgi ve kavramlar,* Engellilik ve Sosyal Hizmet, E. Dikici, Z.S. Adıgüzel (Ed.), Eğitim Yayınevi, Konya, 7-20.

Putnam, C., Dahman, M., Rose, E., Cheng, J. ve Bradford, G., 2016, Best practices for teaching accessibility in university classrooms, *ACM Transactions on Accessible Computing, 8*(4), 1-26. doi:10.1145/2831424

Reindal, S. M., 2009, Disability, capability, and special education: towards a capability-based Theory, *European Journal of Special Needs Education, 24*(2), 155-168. doi:10.1080/08856250902793610

Robinson, O. C., 2014, Sampling in interview-based qualitative research: a theoretical and practical guide, *Qualitative Research in Psychology, 11*(1), 25-41. doi:10.1080/14780887.2013.801543

Rohmer, O. ve Louvet, E., 2018, Implicit stereotyping against people with disability, *Group Processes & Intergroup Relations, 21*(1), 127-140. doi:10.1177/1368430216638536

Saatci, G., Atalay Tohumcu, S. ve Güdü Demirbulat, Ö., 2022, Temas hipotezi kapsamında spa çalışanlarının kültülerarası yeterliliklerinin incelenmesi, *Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 12*(4), 968-981.

Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö., 2021, Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 42*(1), 181-198. doi:10.30794/pausbed.803182

Samaha, A. M., 2007, What good is the social model of disability?, *The University of Chicago Law Review, 74*(4), 1251-1271. doi:10.2307/20141862

Sarju, J. P., 2021, Nothing about us without us – towards genuine inclusion of disabled scientists and science students post pandemic, *Chemistry – A European Journal, 27*(41), 10489-10494. doi:10.1002/chem.202100268

Schmutz, S., Sonderegger, A. ve Sauer, J., 2016, Implementing recommendations from Web Accessibility Guidelines, *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society, 58*(4), 611-629. doi:10.1177/0018720816640962

Schmutz, S., Sonderegger, A. ve Sauer, J., 2017, Implementing recommendations from Web Accessibility Guidelines: A Comparative study of nondisabled users and users with visual impairments, *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society, 59*(6), 956-972. doi:10.1177/0018720817708397

Scotch, R. K. (1988, Disability as the basis for a social movement: advocacy and the politics of definition, *Journal of Social Issues, 44*(1), 159-172. doi:10.1111/j.1540-4560.1988.tb02055.x

Sépulchre, M., 2018, Tensions and unity in the struggle for citizenship: Swedish disability rights activists claim 'Full Participation! Now!', *Disability & Society, 33*(4), 539-561. doi:10.1080/09687599.2018.1440194

Servidio, R. ve Marcone, R., 2020). Classical and modern prejudice towards individuals with intellectual disabilities: a study on a sample of Italian university students, *The Social Science Journal, 61*(1), 125-137. doi:10.1080/03623319.2020.1799176

Shaheen, N. L. ve Lohnes Watulak, S., 2019, Bringing disability into the discussion: examining technology accessibility as an equity concern in the field of instructional technology, *Journal of Research on Technology in Education, 51(2). doi*:10.1080/15391523.2019.1566037

Shakespeare, T. ve Watson, N., 2001, *The social model of disability: An outdated ideology?* Exploring Theories and Expanding Methodologies: Where We Are and Where We Need to Go, S. N. ve A. B. M. Barnartt (Ed.), Emerald Group Publishing Limited Bingley, 9-28. doi:10.1016/S1479-3547(01)80018-X

Shan, A., Ting, J. S., Price, C., Goman, A. M., Willink, A., Reed, N. S. ve Nieman, C. L., 2020, Hearing loss and employment: a systematic review of the association between hearing loss and employment among adults, *The Journal of Laryngology ve Otology, 134*(5), 387-397. doi:10.1017/S0022215120001012

Sharma, G., 2017, Pros and cons of different sampling techniques, *International Journal of Applied Research, 3*(7), 749-752.

Silvers, A., 2009, An essay on modeling: the social model of disability, *Philosophy and Medicine,* 19-36. doi:10.1007/978-90-481-2477-0_2

Soetemans, J. K. ve Jackson, L. M., 2021, The influence of accessibility on perceptions of people with disabilities, *Canadian Journal of Disability Studies, 10*(1), 185-206.

Soltani, S. H. K., Sham, M., Awang, M. ve Yaman, R., 2012, Accessibility for disabled in public transportation terminal, *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 35,* 89-96. doi:10.1016/j.sbspro.2012.02.066

Sullivan, M., 1991, From personal tragedy to social oppression: the medical model and social theory of disability, *New Zealand Journal of Industrial Relations, 16*(3), 255-272.

Sundler, A. J., Lindberg, E., Nilsson, C. ve Palmér, L., 2019, Qualitative thematic analysis based on descriptive phenomenology, *Nursing Open, 6*(3), 733-739. doi:10.1002/nop2.275

Şahin, H. ve Çiftyıldız, K., 2024, Engelsiz kent tasarımlarının mevzuat bakımından değerlendirilmesi, *Şura Akademi, 5,* 37-50.

Şencan, G., 2022, İşitme engelli bireylerin Türkiye ve yurt dışındaki müzelere erişiminin arttırılması için uygulanan çalışmalar, *International University Museums Association Platform Journal of Cultural Heritage, 5*(2), 64-74.

Şiriner Önver, M., 2014, Yeti yitimli bireyleri sakatlayan kentsel mekânlar, *Toplum ve Sosyal Hizmet, 25*(2), 37-60.

Tanrıverdi, A., Dostuzade, D. ve Kaplan, Ş., 2023, İşitme engelli çocukların pedagojik sınıflandırması, *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal, 46*, 92-103.

Tarvainen, M., 2019, Ableism and the life stories of people with disabilities, Scandinavian *Journal of Disability Research, 21*(1), 291-299. doi:10.16993/sjdr.632

Temple, J. B., Kelaher, M., Utomo, A., Williams, R. ve Brooke, L., 2019, Components of disability exclusion: discrimination, avoidance and accessibility in later life, *Australasian Journal on Ageing, 39*(2), 101-111. doi:10.1111/ajag.12750

Terashima, M. ve Clark, K., 2021, The precarious absence of disability perspectives in planning research, *Urban Planning, 6*(1), 120-132. doi:10.17645/up.v6i1.3612

Tezcan Kardaş, N., Bülbül Kardaş, S. ve Sadık, R., 2017, Zihinsel engelli çocuğu olan bireylerin çocuklarının sportif etkinliklerine yönelik tutumlarının incelenmesi, *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi,* 1(2), 34-43.

Thomas, E. ve Magilvy, J. K., 2011, Qualitative rigor or research validity in qualitative research, *Journal for Specialists in Pediatric Nursing, 16*(2), 151-155. doi:10.1111/j.1744-6155.2011.00283.x

Tiyek, R., Eryiğit, B. H. ve Baş, E., 2016, Engellilerin erişilebilirlik sorunu ve TSE standartları çerçevesinde bir araştırma, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12*(2), 225-261.

Topal, S., 2021, *Fiziksel engelli annelerin çocuklarının bakımı ile ilgili deneyimleri ve hemşirelerden beklentileri,* Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Tregaskis, C., 2002, Social model theory: the story so far, *Disability ve Society, 17*(4), 457-470. doi:10.1080/09687590220140377

Tsatsou, P., 2020, Is digital inclusion fighting disability stigma? Opportunities, barriers, and recommendations, *Disability & Society, 36*(5), 702-729. doi:10.1080/09687599.2020.1749563

Tuffour, İ., 2017, A critical overview of interpretative phenomenological analysis: a contemporary qualitative research approach, *Journal of Healthcare Communications, 2*(4), 1-5. doi:10.4172/2472-1654.100093

Tutal, O., 2021, Uluslararası Engelliler Günü, Engellilik ve Erişilebilirlik, *Modular Journal, 4*(2), 92-97.

Uslu, A. ve Shakouri, N., 2014, Kentsel peyzajda engelli/yaşlı birey için bağımsız hareket olanağı ve evrensel tasarım kavramı, *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 14*(1), 7-14.

Ünal, V., 2021, Türkiye'de engellilik yaklaşımlarının sosyal politika açısından değerlendirilmesi, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 45*(2), 235-258.

Van Wijk, E. ve Harrison, T., 2013, Managing ethical problems in qualitative research involving vulnerable populations, using a pilot study, *International Journal of Qualitative Methods, 12*(1), 570-586. doi:10.1177/160940691301200130

Vehmas, S., 2004, Ethical analysis of the concept of disability, *Mental Retardation, 42*(3), 209-222. doi:10.1352/0047-6765(2004)42<209:EAOTCO>2.0.CO;2

Velho, R., 2018, Transport accessibility for wheelchair users: a qualitative analysis of inclusion and health, *International Journal of Transportation Science and Technology, 8*(2), 103-115. doi:10.1016/j.ijtst.2018.04.005

Waddington, L. ve Priestley, M., 2020, A human rights approach to disability assessment, *Journal of International and Comparative Social Policy, 37*(1), 1-15. doi:10.1017/ics.2020.21

Walsh, E., Holloway, J., McCoy, A. ve Lydon, H., 2017, Technology-aided interventions for employment skills in adults with autism spectrum disorder: a systematic review*, Review Journal of Autism and Developmental Disorders, 4*(1), 12-25. doi:10.1007/s40489-016-0093-x

Ward, T. ve Stewart, C., 2008, Putting human rights into practice with people with an intellectual disability. *Journal of Developmental and Physical Disabilities, 20*(3), 297-311. doi:10.1007/s10882-008-9098-4

Watson, N., 2002, Well, i know this is going to sound very strange to you, but i don't see myself as a disabled person: identity and disability, *Disability & Society, 17*(5), 509-527. doi:10.1080/09687590220148496

Wells-Jensen, S. ve Zuber, A., 2020, Models of disability as models of first contact, *Religions, 11*(12), 676-684. doi:10.3390/rel11120676

WHO., 2019, Universal Health Coverage for Mental Health, World Health Organization.

Wynants, S. A. ve Dennis, J. M., 2017, Embracing diversity and accessibility: a mixed methods study of the impact of an online disability awareness program, *Journal of Postsecondary Education and Disability, 30*(1), 33-48.

Yağar, F. ve Dökme, S., 2018, Niteliksel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik, *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3*(3), 1-9.

Yanıkkerem, E. ve Esmeray, N., 2017, İşitme ve konuşma engelli kadınların yaşadığı güçlükler, *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6*(2), 38-46.

Yelçe, Z., 2020, Engellilik tarihi araştırmalarına genel bir bakış. R. Aydın, İ. Keskin ve Z. Yelçe (Ed.), Engellilik Tarihi Yazıları içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

Yenipazarlı, A., Çondur, F. ve Cömertler, N., 2020, Engelli bireylerin kamu hizmetlerinden memnuniyeti: Nazilli ilçesi örneği, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(2), 77-93. doi:10.30803/adusobed.790217

Yesilada, Y., Brajnik, G., Vigo, M. ve Harper, S., 2015, Exploring perceptions of web accessibility: a survey approach, *Behaviour & Information Technology, 34*(2), 119-134. doi:10.1080/0144929X.2013.848238

Yılmaz Bayram, Z. ve Çoban, E., 2022, Ortopedik engelliler için erişebilirlik: Trabzon Ortahisar örneği. *İdealkent, 13*(36), 622-656. doi:10.31198/idealkent.1078252

Yılmaz Bolat, E., 2018, Süreğen hastalığı olan çocuklar ve hastane okulları. *Milli Eğitim Dergisi, 47*(218), 163-186.

Yılmaz, E., 2020, *2000 sonrası Türkiye'de engelli hareketi*, Engellilik Tarihi Yazıları, R. Aydın, İ. Keskin ve N. Z. Yelçe (Ed.), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 441-457.

Yusuf, M., Machmuroch, M., Aisyah, S. ve Syifa, L., 2018, *The relationship between family social support and self-disclosure with resilience to people with acquired physical disability in early adulthood,* 6th International Conference on Educational Research and Innovation, Atlantis Press, 40-43.

Zeyrek Çepehan, İ. ve Güller, E., 2020, Evrensel tasarım kapsamında herkes için erişilebilir tasarım. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 2*(Erişilebilirlik Özel Sayısı), 383-410. doi:10.21560/spcd.vi.818236

Zonneveld, M., Patomella, A. H., Asaba, E. ve Guidetti, S., 2019, The use of information and communication technology in healthcare to improve participation in everyday life: a scoping review. *Disability and Rehabilitation, 42*(23), 3416-3423. doi:10.1080/09638288.2019.1592246

EKLER

Ek-1 YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

A-Sosyo Demografik Bilgiler

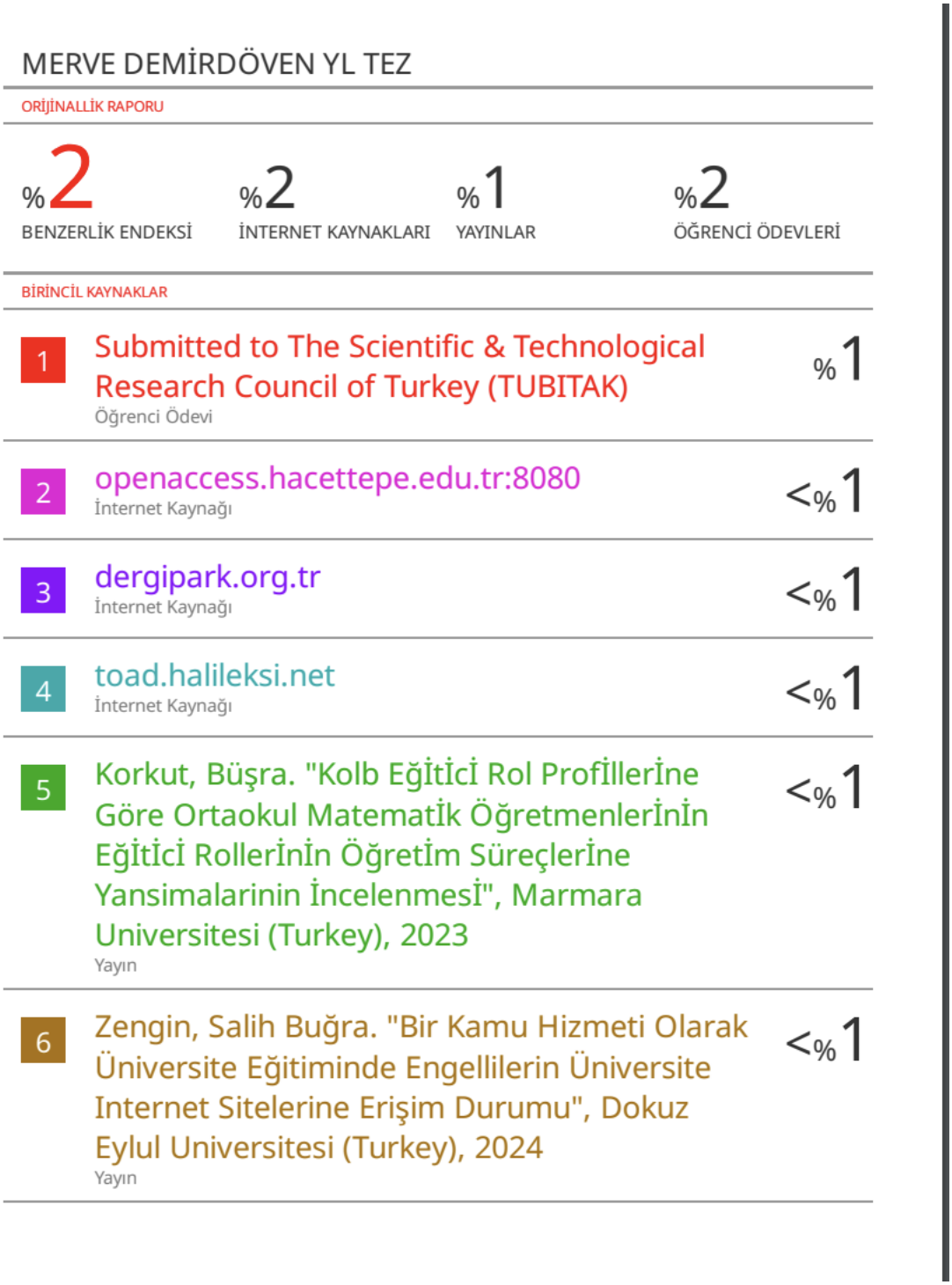
1. Engel durumunuz?
2. Yaşınız?
3. Medeni durumunuz?
4. Eğitim durumunuz?
5. Çalışma durumunuz?

B-Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

1- Engellilik sizin için ne ifade ediyor, engelliliği nasıl tanımlarsınız?
2- Toplumun engelliliğe bakış açısını nasıl değerlendiriyorsunuz? Engelliliğe yönelik olarak kullanılan toplumsal tanımlamalardan veya tepkilerden sizi rahatsız eden unsurlar var mı?
3- Siz Engellilikle ilgili hangi kavram veya kavramları kullanmayı tercih ediyorsunuz, neden?
4- Engelliliğe ilişkin mevcut bakış açınızın oluşmasında etkili olan süreçlerden bahsedebilir misiniz?
5- Erişilebilirlik sizin için nasıl bir anlam ifade ediyor?
6- Türkiye'de erişilebilirlikle ilgili mevcut durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?
7- Mücadele etmeye ilk ne zaman karar verdiniz?
8- Mücadele etme konusunda sizi neler motive ediyor?
9- Erişilebilirlikle ilgili hangi alan veya alanlarda mücadele ediyorsunuz?
10- Bu alan veya alanları seçmenizin nedenleri nelerdir?
11- Çözüme ulaştırılması gerektiğini düşündüğünüz erişilebilirlik sorunları arasında daha öncelikli olduğunu düşündüğünüz konular var mı?
12- Bu konuların neden daha öncelikli olduğunu düşünüyorsunuz?
13- Mücadele ederken en sık kullandığınız araç ve yöntemler nelerdir?

14- Bu araç ve yöntemleri tercih etmenizin nedenlerinden bahsedebilir misiniz?
15- Başka hangi araç ve yöntemlerin etkili olabileceğini düşünüyorsunuz?
16- İş birliği halinde olduğunuz kişiler, sivil toplum kuruluşları, oluşumlar veya kurumlar var mı, varsa ne tür işbirlikleri yapıyorsunuz?
17- Talepleriniz sorunların muhatapları tarafından nasıl algılanıyor, ne tür geri dönüşler alıyorsunuz?
18- Erişilebilirlik mücadelesi vermenin zorlukları var mı, eğer varsa ne tür zorluklar yaşadığınızı anlatabilir misiniz?
19- Erişilebilirlik konusunda yürütülen mücadelelerin başarıya ulaşmasını sağlayan en önemli faktörlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz, neden?
20- Erişilebilirliğe yönelik toplumsal farkındalığın ne düzeyde olduğunu düşünüyorsunuz?
21- Yürüttüğünüz mücadelelerin toplumsal farkındalık üzerinde etkili olduğunu düşünüyor musunuz, düşünüyorsanız nasıl bir etkisi oluyor?
22- Toplumsal farkındalığın arttırılmasına yönelik başka neler yapılabilir?

İNTİHAL RAPORU İLK SAYFASI

MERVE DEMİRDÖVEN YL TEZ

ORİJİNALLİK RAPORU

%2	%2	%1	%2
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) Öğrenci Ödevi	%1
2	openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
3	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	<%1
4	toad.halileksi.net İnternet Kaynağı	<%1
5	Korkut, Büşra. "Kolb Eğİtİcİ Rol Profİllerİne Göre Ortaokul Matematİk Öğretmenlerİnİn Eğİtİcİ Rollerİnİn Öğretİm Süreçlerİne Yansimalarinin İncelenmesİ", Marmara Universitesi (Turkey), 2023 Yayın	<%1
6	Zengin, Salih Buğra. "Bir Kamu Hizmeti Olarak Üniversite Eğitiminde Engellilerin Üniversite Internet Sitelerine Erişim Durumu", Dokuz Eylul Universitesi (Turkey), 2024 Yayın	<%1

KURUM İZNİ YAZILARI

Uyarı: Canlı ve cansız deneklerle yapılan tüm çalışmalar için kurum izin belgelerinin eklenmesi zorunludur. Gizlilik ve mahremiyet içeren durumlarda kurum adı kapatılmalıdır.

☐ **Kurum izni gerekmektedir.**

☒ **Kurum izni gerekmemektedir.**

Merve DEMİRDÖVEN
(İmza)